

TEORIJA IN PRAKSA

48

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1982, LET. XIX, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

1

IZ VSEBINE

Adolf Bibič: O potrebi politike

Zdravko Milnar: Sociološka spoznanja kot element strategije družbenega razvoja

Rudi Rizman: Nacionalno in razredno

Okrogla miza: Socialna politika v stabilizacijskih razmerah

Miran Komac: Nekatere dileme pri proučevanju slovenskih narodnostnih manjšin

Marjan Sedmak: Vojaški udar na Poljskem in protislovja »realnega« socializma

TEORIJA IN PRAKSA

1982

1

revija za družbena vprašanja, let. XIX št. 1, str. 1-144
Ljubljana, januar 1982, UDK 3 YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Karedlje v Ljubljani;
revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Anton Bebler, Vlado Benko, Adolf Bibič, Maca Jogan, Stane Južnič, Marko Kerševan, Peter Klinar, Bogomir Kovač, Stane Kranjc, Lev Kreft, Ivan Lapajne, Matjaž Maček, Boris Majer, Boštjan Markič, Breda Pavlič, Ernest Petrič, Boštjan Pirc, Franci Pivec, Ciril Ribičič, Slavko Soršak, Vlado Struk, Franc Šali, Mile Šetinc, Ivo Tavčar, Niko Toš, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Boris Majer

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Dušan Dolinar, Ivan Hvala, Maca Jogan, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Andrej Kim, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Ciril Ribičič, Ljodje Sočan

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

POMOČNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Mihelič, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROCNINA:

Letna naročnina za študente 200 din, za druge individualne naročnike 300 din, za delovne organizacije 500 din, za tujino 1000 din; cena enojne številke v prosti prodaji 40 din in dvojne številke 60 din

ZIRO RACUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa; devizni račun: Ljubljanska banka — Gospodarska banka Ljubljana (ključ) 3189/5

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

CGP »DELO«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK:

ADOLF BIBIČ: O potrebi politike 3

ČLANKI, RAZPRAVE:

ZDRAVKO MLINAR: Sociološka spoznanja kot element strategije družbenega razvoja 10

SOCIALISTIČNE DEŽELE:

MARJAN SEDMAK: Vojaški udar na Poljskem in protislovja »realnega« socializma 20

OKROGLA MIZA:

ZORA TOMIČ: Uresničevanje samoupravne socialne politike 30

Pojem socialne varnosti (Andreja Kavav-Vidmar, Jože Piano) 35

Uskladenost ekonomskega in socialnega razvoja (Dušan Kidrič, Vlado Klemenčič, Andreja Črnak-Meglič, Zofka Stojanovič) 39

Regionalni vidik socialne politike (Andrej Briški) 47

Socialistična solidarnost (Janez Dokler) 51

Problemi, ki jih povzročajo premalo razvit družbeni standard (Živka Črnivec) 56

Življenjski stroški kot izhodišče za izvajanje socialne politike (Janez Šumi) 59

Socialno politiko moramo prilagoditi novim razmeram (Zora Tomič, Jože Piano, Zofka Stojanovič, Vlado Klemenčič) 61

DRUŽBA IN IZOBRAŽEVANJE:

MACA JOGAN: Študij in poklicno uveljavljanje sociologov 70

MARKSISTIČNA MISEL:

RUDI RIZMAN: Nacionalno in razredno 75

DRUŽBA IN ZNANOST:

MIRAN KOMAC: Nekatere dileme pri proučevanju slovenskih narodnostnih manjšin 85

KIRIL TEMKOV: Estetski laboratorij univerze v Skopju 93

VPRAŠANJA POLITIČNEGA SISTEMA:

JOSIP GLOBEVNIK: Ocena ustavnosti zakona 98

DRUŽBA IN ODKLONSKOST:

JANEZ PEČAR: Nekaj posebnosti (današnje) ženske odklonskosti (kriminalitete) 110

PRIKAZI, RECENZIJE:

Zgodovina marksizma – Storia del marxismo (Neda Pagon-Brglez) 125

EMIL ROJC: Izobraževanje za delo in samoupravljanje (Alojzija Židan) 128

Listamo po tujih revijah 131

Iz domačih revij 135

Bibliografija knjig in člankov 138

Avtorski sinopsisi 141

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja

let. XIX., št. 1, str. 1-144

Ljubljana, januar 1982

CONTENTS

EDITORIAL:

ADOLF BIBIČ: On the Necessity of Politics 3

ARTICLES, DISCUSSIONS:

ZDRAVKO MLINAR: Sociological Findings as Elements of the Strategy of Social Development 10

SOCIALIST STATES:

MARJAN SEDMAK: Military Coup d'état in Poland and Contradictions of the "Real" Socialism 20

THE ROUND TABLE:

- ZORA TOMIČ: The Realization of the self-management Social Policy 30

- The Notion of Social Policy (Andreja Kavav Vidmar, Jože Piano) 35

- The Consistency of Economic and Social (Development) (Dušan Kidrič, Vlado Klemenčič, Andreja Črnak-Meglič, Zofka Stojanovič) 39

- Regional Aspects of Social Policy (Andrej Briški) 47

- Socialist Solidarity (Janez Dokler) 51

- Problems Caused by Insufficiently Developed Social Standards (Živka Črnivec) 56

- The Cost of Living as Starting-point for the Shaping of Social Policy (Janez Šumi) 59

- Social Policy Should be Adopted to New Living Conditions (Zora Tomič, Jože Piano, Zofka Stojanovič, Vlado Klemenčič) 61

SOCIETY AND EDUCATION:

MACA JOGAN: The Study and Professional Assertion of Sociologists 70

THE MARXIST THOUGHT:

RUDI RIZMAN: Nation and Class (An Outline of Marx's and Engels' Theoretical Contributions to the Understanding of National Question) 75

SOCIETY AND SCIENCE:

MIRAN KOMAC: Dilemmas in the Study of Slovene National Minorities 85

KIRIL TEMKOV: The Aesthetic Laboratory of the University in Skopje 93

POLITICAL SYSTEM PROBLEMS:

JOSIP GLOBEVNIK: Evaluation of the Constitutionality of the Law 98

SOCIETY AND DEVIATION:

JANEZ PEČAR: Some Peculiarities of (To-day) Women Deviation (Criminality) 110

REVIEWS, NOTES:

History of Marxism - Storia del marxismo (Neda Pagon-Brglez) 125

EMIL ROJC: Education for Work and Self-management (Alojzija Židan) 128

From Foreign Reviews 131

From Domestic Reviews 135

Bibliography of Books and Articles 138

Authors' Synopses 141

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:

АДОЛФ БИБИЧ: О необходимости политики 3

СТАТЬИ ОБСУЖДЕНИЯ:

ЗДРАВКО МЛИНАР: Социологические познания как элемент стратегии общественного развития 10

СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЕ СТРАНЫ:

МАРЯН СЕДМАК: Военный удар в Польше и противоречия „реального“ социализма 20

КРУГЛЫЙ СТОЛ:

- ЗОРА ТОМИЧ: Осуществление социальной политики на основах самоуправления 30

- Понятие социальной политики (Андрея Кавар Видмар, Йоже Пиано) 35

- Согласованность экономического и социального развития (Душан Кидрич, Вlado Клеменчич, Андрея Чрнак Меглич, Зофка Стоянович) 39

- Региональный аспект социальной политики (Андрей Бришки) 47

- Социалистическая солидарность (Янез Доклер) 51

- Проблемы которые порождают недостаточно развитый общественный уровень (Живка Чернивец) 56

- Средства к жизни как основа проведения социальной политики (Янез Шуми) 59

- Социальную политику надо применить новым обстоятельствам (Зора Томич, Йоже Пиано, Зофка Стоянович, Вlado Клеменчич) 61

ОБЩЕСТВО И ОБРАЗОВАНИЕ:

МАЦА ЙОГАН: Приобретение знаний и профессиональное упрочивание социологов 70

МАРКСИСТСКАЯ МЫСЛЬ:

РУДИ РИЗМАН: Национальное и классовое (очерк некоторых теоретических основ Маркса и Энгелса ведущих к пониманию национального вопроса) 75

ОБЩЕСТВО И НАУКА:

МИРАН КОМАЦ: Некоторые дилеммы изучения словенских национальных меньшинств 85

КИРИЛ ТЕМКОВ: Эстетическая лаборатория университета в Скопю 93

ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ:

ЙОСИП ГЛОБЕВНИК: Оценка конституциональности закона 98

ОБЩЕСТВО И ДЕВИАЦИЯ:

ЯНЕЗ ПЕЧАР: Некоторые особенности (сегодняшней) девиации женщин 110

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

По страницам иностранных журналов 131

По страницам отечественных журналов 135

Библиография статей и книг 138

Авторские синопсисы 141

ADOLF BIBIČ

O potrebi politike

Sodim, da se v naši družbi srečujemo s pojavom, ki bi ga lahko pogojno imenovali devalvacija politike. Ne trdim, da je to »uradno« stališče, stališče, ki bi ga lahko prebrali v dokumentih; mislim, da je to bolj vsebina neke miselnosti, ki se še ni povsem izoblikovala, se pa izraža na več načinov. Povezano je z nekim teoretičnim vprašanjem, ki ima ali bi utegnilo imeti veliko težo in ki se glasi: ali naj politika v družbi prehodnega obdobja, konkretno v naši samoupravni družbi, odmira? Preden bom skušal odgovoriti na to vprašanje, ki je le navidez šolsko, naj mi bo dovoljeno, da navržem nekaj misli o problemu bistva politike.

Vsem je znano, da se politika na tak ali drugačen način navezuje na državo, na oblast. In res, vprašanje politike ne more zaobiti niti države niti oblasti. Vendar, ali se politika dejansko izčrpa v oblasti in ali je vprašanje politike zgolj dialektika javne oblasti in družbe? Sodim, da je po številnih prizadevanjih, da se odgovori na to vprašanje, poskusih, ki jih najdemo npr. v delih naših in tujih politologov, vendar že razčiščeno, da je področje politike mnogo širše, kot pa se nam običajno dozdeva. Vprašanje politike je povezano predvsem z vprašanjem interesnih protislovij in interesnih konfliktov, s tem, kako je možno preseirati družbena protislovja in razreševati konflikte, kako se iz individualnih in posebnih interesov oblikujejo skupni in obči interesi. Politiko določajo predvsem razredna in druga interesna protislovja. To velja tudi za politiko prehodnega obdobja. Bistvo politike se izraža v tem, kako izgrajevati skupnost, kako doseči razvoj svobodnih osebnosti v svobodni skupnosti. To je tisti »končni cilj«, najvišja vrednota, ki jo moramo imeti vedno pred očmi – tako v politični znanosti kot tudi v politični praksi.

Kot razredna politika pomeni politika tudi podrejanje, pokorščino, dominacijo. Toda njen sestavni del so tudi prizadevanja za preseiganje razredne družbe, za odpravo razcepljenosti na nadrejene in podrejene, na upravljavce in upravljane. Ko govorimo o politiki, o dialektiki politike in interesov, politike ne moremo pojmovati zgolj kot hobbesovski boj vseh proti vsem, seveda pa tudi ne kot idilično skupnost, ki je ne vzmimirjajo interesna protislovja, kaj šele konflikti.

Prva, »realpolitična« konceptija politike se utemeljuje na nekaterih empiričnih zgodovinskih manifestacijah tega pojava, medtem ko se druga, harmonistična projekcija politike navdihuje z utopizmom in tudi pristaja nanj. Vendar ti obe enostranski videnji politike ne moreta dojeti, da je politika proces, v katerem je dana možnost, da se skoz dialektiko interesnih protislovij in pa skoz dialektiko družbe, razredov in drugih socialnih skupin ter države postopno presega oziroma je možno preseči v realni zgodovinski perspektivi dihotomijo vladajočih in vladanih ter izoblikovati skupni interes, ki združuje legitimne individualne in skupne interese. Ključna vprašanja politike se s tem pokažejo kot vprašanja odnosa med državo in družbo, med politično oblastjo in »delovno družbo« – v najširšem smislu pa tudi kot vprašanje upravljanja družbenih zadev sploh.

In če so stvari take, potem je treba tudi na politiko v prehodnem obdobju gledati skoz to širšo prizmo. Vprašanje države in vprašanje političnega posredništva sploh je eno od bistvenih vprašanj politike. Vendar se izpostavljam resni nevarnosti, če politično posredništvo absolutiziramo, če ne spoznamo, da je treba politiko prehodnega obdobja obravnavati z vidika protislovij socialistične družbe, z vidika interesnih protislovij, modalitet preseganja teh protislovij v novih oblikah skupnostnega življenja. Ne obstaja torej nikakršna identiteta države in družbe, kot se pogosto idealistično in apologetsko trdi, marveč je med njima protislovno razmerje; preseganje protislovij med njima – pa tudi drugih protislovij, npr. med delavskim razredom in drugimi delovnimi množicami ter mehanizmi upravljanja (državnimi, politično-partijskimi in tudi novejšimi aparati, kot so npr. sisovski itn.) – je eno bistvenih, če že ne osrednje vprašanje politike v prehodnem obdobju.

Rad pa bi poudaril, da je to protislovje mnogo širše kot klasično protislovje med državo in družbo, kar dokazujejo tudi primeri iz naše neposredne družbenopolitične prakse; potemtakem je tudi problem politike mnogo širši, kot pa je vprašanje državnega in sploh občeposredniškega upravljanja družbe. V prehodnem obdobju se politika izraža skoz celotno sfero artikulacije interesov, toda njeno bistvo postane posebej očitno takrat, ko ta proces prehaja v oblikovanje integracije interesov, kar pravzaprav pomeni v dialektično preseganje individualnega in posebnega interesa v skupne in splošne interese. Najširše torišče politike je zavestno (samo)usmerjanje družbenih subjektov k določenim ciljem, opredeljevanje teh ciljev ter izbira sredstev za njihovo uresničevanje.

Ob tem se nam zaostreno – še posebej v družbi prehodnega obdobja – zastavlja vprašanje dialektične narave politike: politike kot sredstva podrejanja in politike kot sredstva emancipacije, politike kot alienacije in politike kot dezalienacije ali pravilneje kot procesa dezalienacije.

Malomeščanska pojmovanja, ki se jim v tej točki včasih priključujejo tudi radikalistično-utopistični nazori, vidijo v politiki nekaj tujega, nekaj, kar je zgolj »grda pesem«, nekakšna državna ali drugačna abstraktno-obča dominacija. Takšno gledanje na politiko je teoretično nesprejem-

ljivo, praktično pa lahko postane škodljivo. Na teoretskem področju je moč ugotoviti, da je politika po svoji naravi dialektična in da njena dialektična narava ni zgolj nekakšna zvijačnost dialektičnega uma, marveč je »objektivno«¹ dialektična, ker izhaja iz dejstva, da je politika na eni strani izraz interesnih protislovij in interesnih konfliktov, po drugi strani pa tudi dejavnik preseganja teh protislovij in razreševanja konfliktov, dejavnik iskanja skupništva, torej skupnih in obćih interesov, enotnosti v različnem – in potemtakem pot k svobodni skupnosti svobodnih ljudi.

Mnenja sem, da ni nikoli odveč poudarjati tako naravo politike, saj imamo za to znanstvene pa tudi idejne in politične razloge. To terja od nas predvsem naša znanstvena odgovornost, kajti v sami naravi znanosti je, da se pojavov loteva z vidika njihove totalitete, ne pa zgolj z vidika njihove parcialno-empirične pojavnosti – torej z vidika njihovih povezav, lokacij in funkcij v globalni družbeni strukturi, ne pa le z vidika njihovih fragmentarnih učinkov. Konceptcija politike bi torej morala biti prilagojena tistemu, kar dejansko je po svojem zgodovinskem učinkovanju, ne pa zgolj temu, kako si politiko zamišlja ta ali oni družbeni subjekt, posameznik ali skupina. Iskanje dialektične narave politike je tudi naša idejna odgovornost. Kot politologom oziroma družboslovcem, ki delujemo v samoupravni socialistični družbi, nam ne more biti vseeno, kakšna so v naši družbi stališča do politike, kako posamezni sloji vrednotijo politiko in kako se sploh vedejo do nje. Enostranska pojmovanja politike ne ostanejo samo gola pojmovanja, ampak prehajajo bolj ali manj v politično obnašanje, v praktično delovanje.

Poudarjanje dialektične narave politike terja tako tudi naša politična odgovornost. Apriorno negativne sodbe o politiki, ki ne upoštevajo konkretne zgodovinske funkcije politike ali različnih politik, vplivajo na beg od politike, vplivajo na to, da posamezniki ali socialne skupine niso pripravljeni žrtvovati svojih sredstev (časa itn.) za politično dejavnost, vplivajo torej na naraščanje politične apatije, politične in družbene pasivnosti, potiskajo ljudi v privatizacijo, partikularizem in egoizem. Kritika politike potemtakem ne more pomeniti apriorno odklonilnega odnosa do politike kot družbene dejavnosti sploh. Enostransko osvetljevanje fenomena politike nujno vpliva na praktično politično in družbeno obnašanje, s tem pa tudi na delež takih pogledov v zgodovinsko disfunkcionalnih družbenih gibanjih.

Samo tedaj, če bo naš pogled na politiko realen, razviden, zgodovinski – kar pomeni v nekem smislu tudi »futorološki«² – bomo kos potrebam in izzivom časa.

Rad bi opozoril še na nekatere dejavnike, ki nas posebej obvezujejo, da smo pri koncipiranju politike in političnega bolj pozorni in odgovorni (pri tem imam v mislih tudi nekatere specifičnosti naše slovenske zgodovine).

Najprej bi bilo treba opozoriti na nekatere močne elemente v naši tradicionalni zavesti, ki so že po sami zgodovinski logiki politiko etiketirali

kot dejavnost, ki nam je tuja, ki se dogaja »zgoraj«, ki je »njihova« in ne »naša« domena itd. Prav to zgodovinsko izkustvo se je izkristaliziralo v predsodek, da je politično vedno nekaj grdega, »režimskega«, hlapčevskega in slabega.

Drugič. V naši zgodovini so se politične ambicije v dokajšnji meri sublimirale v kulturni sferi in sicer v ožjem pomenu te besede. Nihče ne more odrekati velikega pomena poeziji, književnosti sploh in drugim kulturnim stvaritvam v boju za narodnostni obstanek in socialni napredek. Vendar pa je specifični kulturni sindrom peljal k tistemu, kar je že leta 1940 vidni slovenski intelektualec imenoval »samokulturna« miselnost: »Ta napaka ne obstaja toliko v dejanskem težišču naroda v kulturi kot v neki posebni sramežljivi miselnosti, da so majhni narodi določeni pač le za kulturno ustvarjanje, za nenevarne sfere duha, in da jim izrazito narodno-politično oblikovanje ne pristoji. Toda ta ‚samokulturna‘ miselnost je izraz bodisi neživljenjskega idealizma ali zgolj izkustvenega defetizma; oba sta naperjena proti politični naravi malega naroda, to je proti osnovam našega lastnega bitja«. ¹

Menim, da bi morali ta izredno pomemben fenomen, na katerega so pred izbruhom druge svetovne vojne opozarjali vidni marksistični in drugi progresivni intelektualci in politiki, podrobneje raziskati tako v njegovem zgodovinsko-genetskem kot tudi v sodobnem politološko-sociološkem aspektu. Mar se ta fenomen v novejšem času ne izraža v begu pred odgovornostjo, v pojavih vzvišenega, včasih aristokratsko-elitističnega odnosa do vprašanj politične prakse, v podcenjevanju prispevka politične misli družbene prakse k napredku naše družbene znanosti, v abstraktnem zoprvanju kulture politiki ali zanikanju potrebnosti kulturne politike sploh itd.? In ali nam taki in podobni pogledi na politiko vsaj delno ne razkrivajo tudi raznih enostranskih vrednotenj inteligence in kulturne ustvarjalnosti v naši družbeni praksi?

Tretjič. Kadar govorimo o pojmovanjih politike, tudi ne moremo mimo kritike etatizma, politične države in birokratizma v naši družbeni misli in praksi. Nihče ne more zanikati načelnega in praktičnega pomena te kritike, ki je bila in je pomemben dejavnik osvobajanja iz okov dogmatizma in političnega absolutizma v družbi prehodnega obdobja. Po drugi strani pa ne bi smeli spregledati nekaterih možnih negativnih vzporednih učinkov te kritike, posebej ko gre za razumevanje narave in vloge politike v tej epohi. Iz enostranskega pojmovanja kritike etatizma, birokratizma in politične države se lahko porajajo tudi poenostavljeni pogledi na vlogo države, političnih organizacij in politike sploh v prehodnem obdobju. Pogosto ostane skrit in nespoznan kompleksen učinek protislovij v družbeni bazi na strukturo in vlogo države, tako da je komaj razvidno, da država ni zgolj faktor dominacije in represije, marveč da je

¹ Edvard Kocbek, Pred viharjem, izd. Slovenska matica, Ljubljana 1980, str. 205.

funkcionalno povezana tudi s samoupravljanjem, da je eno nujnih orodij samoupravljanja.

Če nimamo danes v politični znanosti dovolj del o tem, kako se dejansko vede ta »naša« država, potem je tako vsaj delno zaradi tega, ker se prehitro zadovoljimo z ugotovitvami, da država »odmira«, ne raziskujemo pa tega, kako se državni aparati dejansko obnašajo, koliko se njihove funkcije resnično podružbljajo, v kolikšni meri pa odločajo (kar velja tudi za druge aparate) kot »posebna sila« nad razredom in nad samoupravljavci. Kaj pomeni npr. številčno razraščanje »administracije« na raznih ravneh države in drugih aparatov? Naša zavest se vse prerada nagiba k temu, da gleda na državo bodisi samo negativno (ker je ta vselej »nujno zlo«) ali pa preveč optimistično (češ da je nepomembna, saj je kot odmirajoča sila pred izdahom). Kritiko države se preneglo iznačuje s kritiko politične države, kritiko politične države pa s kritiko politike sploh.

Četrtrič. Opredelitev za pluralizem v obliki pluralizma samoupravnih interesov je pomembna inovacija naše družbene misli in politične znanosti. Toda kot vsak pluralizem izpostavlja tudi samoupravni pluralizem velik problem, ki bi ga morda lahko formulirali takole: kako iz različnosti in na razlikah v interesih graditi družbeno in politično skupnost? Kako se od protislovij in konfliktov med individualnimi in skupinskimi (razrednimi) interesi prebiti do skupnih in občnih interesov? Kako diferenciacijo interesov preseči z njihovo konkretno dialektično integracijo? In ker je s samoupravnim pluralizmom povezana tudi ideja »depolitizacije« interesov, se še toliko bolj zaostrojeta tako vprašanje integracije interesov kot tudi vprašanje narave politike v naši družbi in socializmu sploh. Če se idejo »depolitizacije« interesov pojmuje enostransko, npr. v zvezi z delegatskim sistemom, potem je možno po kaj naglem postopku likvidirati tudi vlogo same politike v sistemu socialističnega samoupravljanja. Če pa gledamo politiko iz širšega vidika, v katerem se manifestira kot sfera protislovij interesov in sfera njihovega preseganja v skupnostih interesov, v skupnih in občnih interesih – ali ni tedaj prav za samoupravno družbo imperativ, da se individualni in posebni interesi primerjajo z občim interesom in prehajajo vanj ter da se po drugi strani skupni in občni interesi oblikujejo in preverjajo skoz posebne in individualne interese; mar ni tedaj tudi v teh procesih pričujoča potreba po politiki, političnem subjektivnem faktorju, ki ob vseh drugih subjektivnih silah zavestno usmerja družbo oziroma njene »podsisteme«?

Če se opredelimo za tako pojmovanje politike v naši socialistični družbi – in tudi v širšem pomenu – potem je taka pozicija povsem razumljivo v navzkrižju z nekaterimi drugačnimi pogledi na politiko!

Predvsem je naravnana proti malomeščanskemu etosu; zanj je značilno podcenjevanje politike in beg pred njo v svet partikularističnega zasebnitva, ki politiko razume kvečjemu kot politikantstvo.

Tako razumevanje politike – nekatere njene razsežnosti smo že nakazali – tudi nasprotuje enostranskemu determinističnemu zoževanju poli-

tike na neko drugo družbeno sfero: najsi gre tu za politiko kot enosmerni odraz ekonomije (ki pelje v tak ali drugačen korporativizem), bodisi da se politično razvodeneva v neki idealistični sferi zgolj morale, kulture, kar pelje v tak ali drugačen idealistični utopizem.

Iz tega, kar je bilo doslej povedanega, izhaja tudi to, da se tako pojmovanje spopada z različnimi anarhističnimi koncepcijami, ki bolj ali manj negirajo objektivno interesno strukturo družb – in seveda tudi družbe prehodnega obdobja – s tem pa tudi sleherno možno pozitivno vlogo političnega subjektivnega dejavnika. Z abstraktno negacijo slehernega političnega institucionaliziranja in kakršnihkoli političnih institucij (posebej pa še političnih organizacij in države) – izhajajoč iz absolutizirane individualne svobode in iz apoteoze spontanizma – anarhistične koncepcije politike ne le zapirajo vrata politični znanosti, marveč odpirajo vrata restavraciji državnega in vsakršnega političnega absolutizma in despotizma.

S tem se anarhizem kot koncepcija politike – četudi kot protest proti političnim in vsakršnim alienacijam – spreminja v tendenco, ki po logiki družbenih in političnih zakonitosti poraja svoje nasprotje, s tem pa tudi različne koncepcije politike, ki niso v opreki le z anarhizmom, pač pa tudi z dialektičnim pojmovanjem politike, ki jo skušamo tu zagovarjati. Kajti prav za etatično pojmovanje politike – in o tem zdaj govorim – je značilno to, da zanikuje protislovnost politike prehodnega obdobja, da ne priznava dialektike med državo in družbo, da vse sfere in seveda tudi politiko zreducira na državo – in v skrajnih pojmovanjih le na njeno prisilo. S tem sta politika in političnost absolutizirana, primat politike je povzdignjen v neko abstraktno načelo, kateremu je podrejeno vse drugo.

Ko odklanjamo vsakršno nihilistično, destruktivno pojmovanje politike in tudi enostransko absolutiziranje politike, se zavzemamo za tak koncept politike, ki izhaja iz različnosti in enotnosti interesov, iz dialektike protislovij in njihovega preseganja v skupnostih, v »skupnosti skupnosti«. Zavzemamo se potemtakem za koncepcijo politike, ki jo pojmujejo kot proces, v katerem je moč presegati protislovja interesov, v katerem je moč presegati interesne konflikte in skoz katerega nastaja človeška skupnost. Proces torej, katerega cilj je svoboda posameznikov in njihovih asociacij v svobodni skupnosti.

Če sprejemamo tako široko pojmovano politiko – menim pa, da je za to dovolj razlogov – potem se mi ne zdi smotno izenačevati odmiranje države z odmiranjem politike. Za Marxa je pomenila kritika politike predvsem kritiko politične države, zato se mi zdi, da s sklicevanjem na Marxa ni mogoče braniti teze, da je bil zagovornik odmiranja politike. Če pod politiko razumemo vse tisto, kar smo že omenili, potem se zdi edino sprejemljivo, da se govori o socializaciji ali podružbljanju politike, o njenem postopnem prehajanju iz sfere abstraktnega, občeinteresnega posredovanja v sfero samoupravne artikulacije in integracije interesov. Toda tudi samoupravljanje bo še dolgo časa taka stvarnost, v kateri bo

imel svoje legitimno mesto tudi politični subjektivni faktor. Podružbljanje politike ni namreč nekakšen spontani proces, nasprotno, vloga političnega subjektivnega dejavnika (v sklopu subjektivnega dejavnika sploh) je nujen pogoj in sestavni del socialističnega samoupravljanja.

Politika se torej oži v smislu utesnjevanja področja politične države in občega političnega posredovanja (skoz politične stranke in podobne organizacije). Po drugi strani pa se – na kar smo v naši politični znanosti upravičeno opozorili – hkrati tudi širi, kolikor postaja stvar delovnih ljudi in občanov v konkretnih sferah družbenega dela in življenja ter povezovanja teh sfer v skupnosti in v »skupnost skupnosti«. Po mojem mnenju torej ni dileme: ali politika ali samoupravljanje, marveč kakšna politika za samoupravljanje. Morda bo kdo skušal s sklicevanjem na Marxa spodbiti to tezo, vendar menim, da jo je moč zagovarjati predvsem na podlagi dejstev.

Nekoliko dalj sem se zadrževal pri vprašanju politike – ne le zaradi nekaterih teoretskih motivov, marveč tudi zaradi praktičnih razlogov. Zdi se mi namreč, da je devalvacija politike, ki sem jo omenil, enostranski, neznanstveni, empirični refleks na nekatere pojave v naši družbeni in politični biti in v naši zavesti, nikakor pa ne dejstvo, ki bi ga bilo mogoče utemeljevati z nekimi znanstvenimi in političnimi argumenti.

Če izhajamo iz širše pojmovane politike, potem smo ne samo daleč od tega, da bi smeli tako politiko razvrednotiti; prav nasprotno, potrebna nam je nova revalorizacija, nova reafirmacija politike kot zavestnega usmerjanja družbe, zasnovane na družbeni lastnini in na protislovnih interesov, kot stalnega prehajanja od posameznih in posebnih interesov k skupnim in splošnim interesom, od individualne svobode k skupni svobodi.

Sociološka spoznanja kot element strategije družbenega razvoja

1. Sociologija na razpotju

Sociologija stoji danes na razpotju: ali se bo intenzivno vključila v reševanje družbene krize in mu dala tudi pomemben prispevek ali pa bo v tej krizi tudi sama med prvimi, katerih delovanje bo spoznano kot nebitveno ali odvečno. Njena revolucionarnost ne more biti samo abstraktno geslo, prav tako kot tudi »reforme« in »stabilizacije« ne more jemati za končni smoter oz. horizont svojega angažiranja.

Okvir naše obravnave je – »slovenska družba«. Vendar pa s tem še nismo podali teoretičnega, sociološkega izhodišča. Zato je fenomenološko nakazani kontekst (slovenska družba – podobno kot jugoslovanska ali poljska družba itd.) treba šele prevesti v teoretične koordinate sociološkega spoznavnega procesa. Šele s tem bomo lahko zagotovili kumulacijo spoznanj in nakazali meje dopustnega posloševanja. Zato se ne moremo preprosto zadovoljiti z ozemeljsko opredelitvijo in faktografsko obravnavo predmeta našega proučevanja. Tudi v mednarodnem merilu se je že izkazalo, da t. i. »area studies«, tj. opisno-fenomenološko prikazovanje posameznih geografskih območij (znotraj ali prek okvirov posameznih držav) vodi le v slepo ulico, ki se ji pri nas lahko še pravočasno izognemo.

Zato pa moramo tudi ob »presekih slovenske družbe« naša spoznanja navezovati na temeljne teoretične koncepcije družbene strukture in razvoja ter upoštevati dialektiko protislovnosti družbe in samega spoznavnega procesa.

Glede na to in upošteva je izredno poudarjeno vlogo vodilnih subjektivnih sil, se bomo tudi na tem mestu osredotočili na tista vprašanja, ki zadevajo dejansko in potencialno vlogo socioloških spoznanj v strategiji razvoja slovenske družbe. Pri tem bomo postavili v ospredje medsebojno pogojenost objektivnih strukturnih in razvojnih temeljev z delovanjem subjektivnega dejavnika. Prav na tem stičišču pa lahko razkrivamo vzroke za številne aktualne družbenopolitične probleme slovenske in jugoslovanske družbe.

Na podlagi dolgotrajnejšega opazovanja smo se namreč dokopali do prepričanja, da številne probleme v razvoju naše družbe pogojuje – bodisi neposredno ali posredno – tudi odsotnost sociološkega znanja (raziskovanja), kar povečuje prostor arbitrarnosti (subjektivizmu) in olajšuje prodor različnih partikularizmov na račun zgodovinskih interesov delavskega razreda.* Širša javnost pa se še ne zaveda, kako obsežna je sfera družbene – in še posebej razvojne – problematike, ki jo danes rešujemo brez vsakršne strokovne in znanstvene podlage, čeprav gre za izrazito strokovna vprašanja. Zato tudi ni presenetljiva ugotovitev, da si s sprejetimi ukrepi dostikrat ustvarimo več novih nepričakovanih problemov, kot smo jih rešili.

Sociologija se bo morala v prihodnje bolj odzivati na kritične pripombe tistih, ki delujejo v praksi, namreč na pripombe, da ostaja preveč odmaknjena, splošno učbeniška, prazna in navsezadnje tudi neuporabna. S tem odzivanjem pa lahko opozori, da tu praksa izpričuje nerazumevanje, npr. tedaj, ko vsako splošnost preprosto enači z neuporabnostjo. Dejansko pa splošnost lahko pomeni:

a) izraz začetništva in neznanja, ki se kaže, npr., v grobih pavšalnih ocenah,

b) izraz težnje, da bi se izognili konfliktu s prizadetimi subjekti,

c) in seveda, najbolj zgoščeno informacijo in najpopolnejšo sintezo posebnega in posameznega.

Ob tem pa se verjetno prav sociolog spoprijema z najtežjo nalogo v družbenih znanostih, saj je po značaju svojega dela univerzalist, obenem pa naj bi zelo podrobno poznal povsem konkretno problematiko in podajal konkretne rešitve. Ta protislovnost njegovega položaja se razrešuje na tri načine:

a) s tem da se sociolog umakne v splošnost in prekine stik s »praktiki« v trenutku, ko pričakujejo konkretno rešitev,

b) da vztraja pri reševanju problema do konca, vendar ne na podlagi svoje specifične strokovne kvalifikacije, temveč tako, da prestopi v logiko zdravega razuma,

c) da le redkokdaj pride do konkretno uporabnih zaključkov dosledno, na podlagi svoje striktno sociološke vloge.

Prav s povezovanjem najbolj splošnega in najbolj konkretnega lahko sociologija največ prispeva k nadaljnji graditvi strategije razvoja socialistične družbe.

V sedanjih okoliščinah lahko sociologija prispeva k usmerjanju razvojnih procesov na dva načina:

---

* Ta vprašanja smo sicer že obravnavali z različnih vidikov, npr. v tekstih: »Sociologija v Sloveniji – znanost, poklic, organizacija«, v: P. Jambreč (urednik) *Izbor socioloških razprav DZS*, Ljubljana 1970; »Družbene znanosti in družbeni razvoj«, *Teorija in praksa*, št. 7, Ljubljana 1971; »V čigavem interesu je razvoj sociologije«, *Teorija in praksa* št. 10, Ljubljana 1972; »Na putu ka organiziranom usmeravanju razvoja sociologije u Jugoslaviji«, *Informativni bilten*, Jugoslovensko udruženje za sociologiju, Portorož 1972; »Dialektika, empirizam i špekulacija u sociološkim i politološkim istraživanjima«, *Gledišta*, br. 4, Beograd 1977; »Samoupravljanje i sociologija«, *Sociologija* br. 1–2, Beograd 1980; idr.

a) s tem da hitreje oblikuje svojo lastno identiteto na podlagi nadaljnje profesionalizacije, z rigoroznejšim upoštevanjem specifično sociološke konceptualizacije, z določnejšo identifikacijo razvojnih zakonitosti ipd.;

b) s tem da razširja pridobljena spoznanja prek svojih institucionalnih okvirov in tako dialektično presega svojo izdvojenost.

V tem smislu torej ne gre le za strategijo razvoja družbe v celoti, temveč tudi za oblikovanje strategije usmerjanja spoznavnega procesa tako z vidika profesionalizacije kot socializacije. Razmeroma počasno reševanje problemov sociološkega delovanja, ki nas spremljajo že skozi daljše obdobje, zaostreje potrebo po takšni strategiji usmerjanja, čeprav je niso izoblikovali niti sociologi sami niti kdo drug.

Poleg krepitve poklicnih (raziskovalnih) institucij bi morali sociologi načrtovati tudi organizirano razširjanje socioloških spoznanj in raziskovalne dejavnosti kot sestavin splošne kulture in samoupravnega delovanja. Ozko centralizirana poklicna dejavnost sociologov ne more biti primerna podlaga za samoupravno družbeno načrtovanje, ki ga uveljavljamo na vseh ravneh združevanja, če je ne dopolnjujemo z vse širšim krogom »samoupravljalcev-raziskovalcev«. Pri tem pa se moramo seveda izogniti značilnemu nerazumevanju dialektike tega procesa, ki v imenu dolgoročne težnje k socializaciji (»vsi smo sociologi«), podobno kot – »vsi smo politologi«) vodi do negacije posebne poklicne identitete nasploh.

2. Časovna razsežnost in dinamika (spodbujanja) razvoja

Pomemben del razvojne problematike v praksi izraža nerazrešena vprašanja v zvezi s časovno organizacijo usmerjanja razvojnih procesov. To ni brez zveze z dejstvom, da sociologija do sedaj ni posvečala potrebne pozornosti tem vprašanjem, čeprav bi bila za to kot splošna in posplošujoča družbena znanost (R. Lukić), ki je dialektično zasnovana, še posebej poklicana in bi moral pojasnjevati kratkoročne in dolgoročne razsežnosti razvoja.

Naj poudarimo vsaj nekatera od teh vprašanj:

2.1. V usmerjanju razvoja se ukrepa preveč »pavšalno« (določanje ciljev, izbira sredstev), predstave o časovnem razponu in posebnostih tistih razvojnih stopenj, za katere naj bi ti ukrepi veljali kot najbolj primerni, so preveč nedoločne. Zato takšno nediferencirano usmerjanje zmeraj poraja tudi vrsto nepričakovanih in nezaželenih posledic vsakokrat, ko sprejeti ukrepi še niso primerni ali pa niso več. Uniformno ukrepanje lahko pomeni, da so ti ukrepi včasih neprimerni, ker prehitujejo doseženo stopnjo razvoja, včasih pa zato, ker so že zapoznani. Pri tem bi bilo treba še podrobneje proučiti, v kolikšni meri je to »pavšaliziranje« posledica nerazvitosti sociologije, koliko pa preprosto le izraz neke prakse, ki pretirano samozavestno zagovarja in absolutizira trenutno prevladujoča prepričanja v delovanju subjektivnih sil.

2.2. Druga časovna značilnost je, da pretirano usmerjajo razvojne procese v sedanje stanje in trenutne preokupacije namesto vsebinske problematike (ki bo nastopila šele čez nekaj časa v prihodnosti), na katero dejansko želimo vplivati.

V tem se – med drugim – kaže tudi pomanjkanje sociološkega znanja, ki bi omogočilo natančnejše napovedovanje. Ker tega znanja ni, stopa sama po sebi v ospredje problematika, ki jo ljudje empirično doživljajo in poznajo v sedanjem trenutku. To povzroča nekakšno miselno ujetost v inercijo znotraj obstoječega, kvantitativno se širi – še več istega; obenem pa se prepozno opažajo kvalitativno nove spremembe. Krajše časovno obdobje zmanjšuje možnosti za upoštevanje diskontinuitete in kvalitativno novih sprememb v razvoju.

2.3. Zaradi premalo natančnega sociološkega poznavanja dejanske dinamike razvojnih procesov se laže uveljavlja aktivistična neučakanost, ki sili k nerealnemu prikazovanju te dinamike, s tem pa jo dejansko upočasnjuje. S tem ko subjektivni dejavnik skriva zaostajanje za preambicioznimi programi in pričakovanji, škodi zlasti interesom delavskega razreda in manj razvitih območij. Krepi se težnja k normativizmu, ki obeta na videz hitre spremembe, dejansko pa usmerja pozornost le k spreminjanju predpisov (zakonov, statutov, ipd.) in organizacije medtem ko lahko ostajata materialna podlaga in družbena struktura (v širšem smislu) nespremenjena.

2.4. Slednjič naj opozorimo, da »kratki stiki« med sociološkim raziskovanjem in usmerjanjem (planiranjem) razvoja v praksi nastajajo tudi zaradi različne dinamike oz. časovnih okvirov, v katerih potekata. Že dosedanji poizkusi sodelovanja so pokazali, da (planerska) »operativa« narekuje dosti hitrejši tempo delovanja, kot ga ima običajno poglobljeno znanstveno raziskovanje. To vzbuja medsebojno nerazumevanje in celo konflikte, posebno še zato, ker sociologija še ni razvila strokovnih služb, ki bi zmanjšale razhajanje med »teorijo in prakso«.

Poleg tega so potrebni tudi popravki na eni in drugi strani. Praksa ukrepa hitro, vendar tudi le površinsko, tako da gre za nekakšno samoprevaro – probleme rešuje (hitro) le navidez, v resnici pa se mora nenehoma vračati k izhodišču, rešuje veliko število posameznih primerov, čeprav bi lahko z enim ukrepom »sistemsko« rešila vse hkrati ipd. Na drugi strani pa tudi empirično raziskovalno delo poteka še preveč na obrtniški način (npr. zbiranje in obdelava podatkov, uporaba dokumentacijskih virov idr.) in torej kar naprej zaostaja za potrebami prakse.

3. *Pojasnjevalna vloga in obvladljivost*

Tako v spoznavnem procesu, kot je pisal že F. Engles, kot v načrtovanju se uveljavlja težnja, da posvečamo nesorazmerno veliko pozornost pojavom, ki so najbolj vidni, pa čeprav nemara po svojem pojasnjevalnem

pomenu oziroma vplivu na družbeno dogajanje niso posebej tehtni. Gre za nekakšno »zapeljivost« površinskega in nebistvenega.

Vrsta primerov kaže med drugim, da ostaja delovanje subjektivni sil, ker manjka poglobljene sociološke analize, na površini razvojnih sprememb. To pomeni, da se usmerjajo k manj pomembnim ali celo obrobni pojavom (sredstvom), s katerimi ni mogoče doseči pomembnejših razvojnih učinkov. V načrtovanju se to kaže v pretiranem poudarjanju *najbolj vidnih*, npr., demografskih spremenljivk, kot so število prebivalcev, gostota ipd. Vendar pa te niso primarne determinante razvojnih procesov, temveč predvsem sekundarni izraz nekaterih bolj temeljnih ekonomskih procesov. Tudi presojanje, kako razvito je samoupravno delovanje in kako se posamezniki vključujejo v družbo, se preveč omejuje le na fizično navzočnost (npr. na sestankih ipd.).

Najbolj značilna »stranska pot« pa so pretirana pričakovanja v zvezi z učinki, ki naj bi jih dosegli z normativnimi spremembami. Te so zelo »prirodno« sredstvo, ki se ga vodilne subjektivne sile obilo poslužujejo, ne da bi (zadosti) spremljale dejanske posledice takšnih ukrepov. Tisto, kar je pri tem še posebej privlačno za delovanje v praksi, je velika *manipulabilnost* pravnih norm, kar pomaga ohranjati iluzijo, da bo na ta način mogoče hitro doseči določene razvojne cilje.

Dejansko pa takšna nepravilna ocena speljuje energijo množice ljudi v slepo ulico, tj., v jalovo delovanje v pravnopolitični nadgradnji, kar ustvarja varljivi videz razvojne dinamike, čeprav pomeni dostikrat le stagnacijo. Ravno sociologu pa je prepuščena nevhvaležna vloga, da kljub vsej privlačnosti »normativnega idealizma« razkriva tudi »drugo stran medalje«, ki sicer le s težavo dobiva tudi svojo javno legitimiteto. Ker sociološko raziskovanje ne poteka sproti, se normativnost vse bolj odtuja od dejanskega stanja, dokler ne pride do skrajne zaostitve oziroma krize.

Različna determinacijska (pojasnjevalna) vloga in različna stopnja manipulabilnosti posameznih spremenljivk sta torej značilni razsežnosti strategije usmerjanja in mobilizacije za razvojne cilje, čeprav ju v praksi – kot takšni – le redko uporabljamo. Splošna usmeritev subjektivnih sil v selektivnem usmerjanju razvojnih procesov naj bi bilo prizadevanje (ki praviloma ni eksplicitno formulirano), da bi obvladali spremenljivke, ki imajo največjo determinacijsko moč in obenem omogočajo visoko stopnjo manipulabilnosti.

4. Individualne preference in agregatni učinki

V razpravljanju o smereh nadaljnjega razvoja ni dovolj, če bolj določno izrazimo, čemu dajejo posamezne kategorije prebivalcev prednost in česa si želijo. Če individualno izražena stališča (ki jih ugotavljajo vsakoletne ankete o javnem mnenju in druge anketne raziskave) neposre-

dno uporabljamo kot vodila v razvojnih programih, lahko povzročimo povsem drugačne posledice, kot pa jih posameznik pričakuje. Pri tem gre pač za bistveno razliko med individualnimi in agregatnimi spremembami: tisto, kar je lahko za posameznika idealno uresničenje njegovih želja, se lahko, če stvar razširimo na množico zainteresiranih subjektov, sprevrže v nekaj povsem drugega (npr. pozidava privlačnega turističnega območja z individualnimi hišami razvrednoti celotno območje).

Tako se je izkazalo, da ugotavljanje želja in ciljev, ki si jih zastavlja večina posameznikov, še ne more biti ustrezno vodilo za usmerjanje razvoja. Te želje namreč temeljijo na današnjih razmerah, ne pa na njihovi anticipaciji, tj. na razmerah, ki bodo z uresničenjem teh želja (preferenc, aspiracij) dejansko nastale. Upošteva se izdvojeno le interes posameznika, medtem ko ostaja *agregatni učinek neznan ali zanemarjen*.

Tudi sociološka obravnava je lahko enostranska in »zavajalna«⁴ če ugotavlja in sešteva le želje posameznikov. Seštevanje individualnih preferenc še ni kolektivni interes, torej samo po sebi še ne daje primerne razvojne usmeritve.

Ravno zaradi tega, ker nimamo določnejše predstave o agregatnih učinkih (zato je potrebno temeljitejše raziskovanje), še toliko bolj prevladuje enostranska zaverovanost v individualne težnje, iztrgane iz širšega konteksta. Zato bi bilo treba v večji meri uporabljati vso razpoložljivo metodologijo (npr. simulacijske analize ipd.), ki omogoča, da na projektni način dobimo določnejšo predstavo o verjetnih posledicah, ki bi jih imelo uresničenje individualnih teženj. Šele *poznavanje agregatnih učinkov lahko deluje kot korektiv na sedanje aspiracije posameznikov*.

5. Prispevek k določnejši eksplikaciji meril za usmerjanje

Načrtovalna praksa, še zlasti v urbanizmu, kaže, da so merila za odločanje nedoločno opredeljena in eksplicirana. Zato nastajajo med posameznimi odločitvami velike razlike in neskladnosti. En ukrep ne dopolnjuje drugega na podlagi neke temeljne razvojne usmeritve, pač pa vsaka odločitev de facto uveljavlja trenutno prevladujoči partikularni interes, pa naj temelji na splošnejših razvojnih programih, ali ne.

Kolikor manj so merila za razvojne odločitve opredeljena in javno eksplicirana, toliko večje so možnosti za odstopanja od temeljne smeri razvoja in toliko manjši je doseg demokratičnega nadzora. To pa hkrati pomeni, da se toliko lažje širita samovolja in partikularizem ali celo korupcija ipd.

Tudi tokrat se zdi, da lahko najdemo dva vzroka za takšno stanje. Na eni strani so birokratsko-tehnokratski interesi, ki se najlažje uveljavljajo, kadar so merila v procesu odločanja nenatančna, na drugi strani pa neznanje in nezavedanje, kakšen pomen in posledice ima tak položaj. Strokovni kadri v planiranju, upravi in političnih organih nimajo potrebne

sociološke izobrazbe, da bi lahko konkretne odločitve povezovali s splošnimi merili za usmerjanje razvoja (ali narobe). Zato so številne odločitve predstavljene le faktografsko, kot same po sebi, zaradi tega pa se tudi izmikajo demokratičnemu nadzoru. Predlog ali odločitev (npr. predložena urbanistična ureditev krajevne skupnosti) ne izziva občanov, da bi reagirali v javni razpravi.

Če bi torej sociologija v prihodnje strokovno več prispevala k opredeljevanju in eksplikaciji meril za odločanje, bo s tem pomagala, da se bodo občani lažje in v večjem številu vključevali v samoupravno družbeno načrtovanje, hkrati pa tudi, da se bo zmanjšala moč birokratsko-tehnokratskih sil (saj je koncentracija vpliva in moči še zmeraj močna) in povečale možnosti za uveljavljanje interesov delavskega razreda.

6. Spodbujanje k samostojnosti ali paternalizem

Usmerjanje razvoja lahko dobi zelo različno konkretno vlogo. Lahko spodbuja, in tako povečuje oziroma razširja zavzetost širšega kroga ljudi, lahko pa postane tudi pretirano skrbniško, tako da vse bolj omejuje samostojnost prizadetih in jih pasivizira. Tudi to razlikovanje je v praksi dokaj nejasno. Zato bi sociologija lahko prispevala k zmanjševanju »skrbniške funkcije«, če bi delujoče to seveda zanimalo. To skrbništvo se danes kaže zlasti kot pretirano razčlenjena normativna dejavnost oziroma tako imenovana »hipertrofija norm«. Namesto, da bi naša normativna dejavnost dajala splošno usmeritev in spodbujala, do podrobnosti določa konkretno ravnanje različnih subjektov. Pri tem pa premalo upošteva, da so življenjske in delovne razmere zelo raznovrstne in da se hitro spreminjajo.

Zaradi tega je delovanje občanov že postalo nekako »kondicionirano«, »habitualizirano«, to pa nasprotuje temeljni usmeritvi sistema samoupravljanja. Nema lokrat namreč občani izpričujejo nekakšno ravnodušnost (kako pogosta oziroma kako razširjena je ta težnja, bi bilo potrebno še podrobneje proučiti in kar čakajo rešitve »od zgoraj« ali pa pristajajo na rešitev, četudi ne ustreza dejanskim razmeram.

Namesto da bi usmeritev od zgoraj jemali kot okvirno napotilo ki bi ga smiselno uporabili za svoje potrebe, jim služi kot konkretna direktiva, ki jih odvezuje vsake samostojnosti. (Takšne težnje smo zasledili, npr., v naši raziskavi »Prostorska organizacija in razvojne težnje v mestu Nova Gorica,« FSPN, Ljubljana 1981, v zvezi s sodelovanjem ljudi pri reševanju mestne urbanistične problematike).

7. Proučevanje novih rešitev

Enotna institucionalna struktura daje videz, kot da je družbeno dogajanje vsepovsod v SR Sloveniji in SFR Jugoslaviji enako. Narobe pa nam

podrobnejša opazovanja na vsakem koraku, v različnih krajih, OZD, družbenih organizacijah ipd., odkrivajo tudi povsem nove, specifične in izvirne rešitve, le da jim ne posvečamo zadostne pozornosti.

Prav s sociološko analizo takšnih inovacij bi lahko močno pomagali, da bi se hitreje širile tudi k vsem drugim potencialnim uporabnikom. Ker pa ti bodisi sploh ne vedo za novo rešitev bodisi niso dovolj obveščeni o njenem pomenu in uporabnih možnostih, stopnji tveganja ipd., ostaja rešitev neizkoriščena.

Namesto da bi temeljito in sistematično analizirali in širili bolj ali manj spontano nastajajoče inovacije, poteka v praksi posredovanje novih spoznanj naključno in neorganizirano, npr. z obiski predstavnikov zainteresiranih občin, izmenjavanjem izkušenj med pobratenimi občinami ipd. (tako kot so se nekoč z novostmi v svojem okolju spoznavali kmetje). Tako posredovanje novega izkustva je razmeroma počasno in preveč parcialno, zato še zmeraj vključuje številne neznanke in razmeroma visoko stopnjo tveganja.

Neorganizirano spremljanje novih rešitev v »bazi« (v občinah OZD-ih ipd.) samo po sebi povzroča, da dobivajo večjo težo vsi ukrepi centralnih (državnih) organov, to pa seveda ni v skladu z našo usmeritvijo k samoupravnemu družbenemu razvoju. V zvezi s tem lahko sociologija torej posredno pomaga, da bomo odpravili klasično monopolno vlogo državnih organov pri dajanju predlogov za nove razvojne programe.

8. Spremljanje uresničevanja razvojnih programov.

Eden od največjih problemov v naši sedANJI praksi je (ne) uresničevanje sprejetih razvojnih ciljev oziroma programov. Splošno oceno bi lahko na kratko izrazili takole: »smo zelo dobri« v sprejemanju programov, sklepov in deklaracij, malo pa se ukvarjamo z možnostmi, pogoji, kako naj bi sistematično in uspešneje zagotavljali njihovo realizacijo.

Ta ocena vsebuje možnost in potrebo, da bi sociologi bolj redno spremljali posamezne razvojne procese in še posebej, kako nanje vplivajo subjektivne sile in njihovi ukrepi (akcije, intervencije, odločitve). Na ta način bi lahko okrepili sprotne vzvratne vplive, predvsem pa dobili natančnejšo podobo o tem, kako se odzivajo subjekti v različnih družbenih okoljih. To pa je prvi pogoj, da lahko nepretrgano delujejo regulacijski mehanizmi in da je mogoče pravočasno ukrepati, še preden je bilo uresničevanje sprejetega razvojnega programa bistveno ogroženo.

Kot se zdi, vlada v praksi – sicer nikjer jasno izrečeno – prepričanje, da lahko s strožjim nadzorom tudi zanesljiveje izbiramo razvojno smer in uresničujemo razvojne cilje. Dejansko pa nam ravno praksa potrjuje (to bi sicer sodilo v natančnejšo sociološko analizo), da ne gre za takšno linearno razmerje. Ko nadzor preseže neko stopnjo, ne samo da neha

povečevati verjetnost, da bodo postavljeni cilji doseženi, temveč ima lahko celo nasprotno učinke.

Tudi tu se nam kaže, da je način delovanja subjektivnega dejavnika nejasen in nerazumljiv, temu pa vsaj do neke mere botruje tudi to, da nimamo temeljitejše sociološke analize.

Konkreten primer, ki nam ilustrira to nerazumevanje, so nedovoljene (»črne«) gradnje. Ob tem bi lahko rekli, da je za današnji položaj značilno protislovje: kljub veliki kontroli (z zamotanimi postopki, preverjanji ipd.) je veliko nedovoljenega delovanja, ki povečuje anarhijo. To pa je najslabša možna kombinacija!

Drugo protislovje vidimo v naslednjem: preseneča nas ugotovitev, da pri hitrejšem reševanju stanovanjskega vprašanja dostikrat ni odločilna zavora pomanjkanje materialnih sredstev (čeprav je seveda zelo pomembno), temveč predvsem upravno-organizacijski kompleks! Tudi tu bi lahko sociologija marsikaj pojasnila.

9. Stopnja tveganja

Pri nas je značilno, da se lotevamo novih razvojnih programov z razmeroma visoko stopnjo tveganja. Vzrok lahko iščemo tako v:

- a) zavestnih odločitvah in pripravljenosti na tveganje in
- b) nepričakovanih posledicah, ki jih sprožajo posamezne odločitve.

Sociologija lahko pomaga pojasniti oboje. V zvezi s prvim naj bi pojasnila, zakaj je pripravljenost na tveganje tako visoka, kaj je vzrok zanj oziroma kaj jo dopušča. V zvezi z drugimi pa naj bi pojasnila, zakaj so razvojni učinki in posledice pogosto drugačni od pričakovanih.

Na splošno preseneča protislovje, da se pričakovanja in realizacija velikokrat razhajajo, pri tem pa razmeroma redkokdaj razpravljamo o dopustni stopnji tveganja. Ta vprašanja so posredno v zvezi z odgovornostjo tistih, ki odločajo. Pri tem se nam ponuja hipoteza, da najdemo visoko stopnjo tveganja predvsem tam, kjer je stopnja odgovornosti za (negativne) posledice odločitev nizka. Kjer prevladuje birokratsko-tehnokratsko odločanje, tam lahko pričakujemo tudi višjo stopnjo tveganja in nizko stopnjo odgovornosti.

10. Učenje in programiranje

Sociologija se lahko vključuje v usmerjanje razvoja tudi kot posrednik med preteklim, že razpoložljivim izkustvom in novimi nalogami, načrtovanjem in programiranjem za prihodnost. Povsem neustrezna je domneva, da se izkušnje iz preteklega delovanja same po sebi pretakajo in vključujejo v nadaljnja razvojna prizadevanja.

Vsekakor bi bilo treba pojasniti, zakaj pravzaprav ne upoštevamo in posplošujemo izkušenj iz dosedanjega razvoja, čeprav v besedah kar naprej poudarjamo, kakšen pomen ima znanost za družbeno načrtovanje in sploh vse usmerjanje razvojnih sprememb. Kadar se kje sprejemajo pomembne razvojne odločitve, se zdi, kot da ljudje pogosto niso niti primerno usposobljeni niti zainteresirani, zato da bi analizirali pozitivne in negativne izkušnje iz preteklosti. Še posebej težko je dobiti pregled nad neuspešnimi akcijami in pojasniti vzroke neuspeha. Namesto tega nenehno postavljamo v ospredje neproblemsko in formalno manifestativno podobo preteklega delovanja, kar v bistvu pomeni, da se odrekamo lastnemu izkustvu.

Seveda so še drugi vzroki za diskontinuiteto v kopičenju izkušenj. Npr., če lahko subjekti, katerih akcije so se že izkazale za neuspešne, vseeno še naprej dajejo pobude za pomembne razvojne programe (kar kaže, da jih niso doletele negativne sankcije), ni verjetno, da bodo resno upoštevali pretekle izkušnje in korigirali svoje nadaljnje delovanje. Prav tako pa novi subjekti (na vodilnih položajih) verjetno niso docela seznanjeni s preteklimi izkušnjami ipd.

Tako se ponavljajo iste napake, potrebni posegi v spreminjanje zamujajo ali pa so prehitri oziroma pretirani, vse to pa skupaj z vrsto drugih vzrokov »prispeva« k nestabilnosti, ki je postala v današnjem času ena od pomembnih razsežnosti družbene krize.

Sociologija do sedaj ni imela pomembnejše vloge pri razreševanju te problematike. Vendar pa imajo sociologi toliko več možnosti za svoje delovanje, kolikor globlje skušamo prodreti vanj in jo obvladati.

MARJAN SEDMAK

Vojaški udar na Poljskem in protislovja »realnega« socializma

I

V (še nedokončni) tipologiji družbenih kriz in konfliktov v socializmu nasploh in še posebej v tako imenovanem realnem socializmu¹ gre Poljski posebno mesto, to pa predvsem zaradi posebnega razmerja med množičnim delavskim gibanjem na eni strani in intelektualnim oporečništvom na drugi. Za razliko od drugih – Madžarske leta 1956 in Češkoslovaške leta 1968, pa tudi Kronštata 1921, ki kljub zelo zakoreninjenemu prepričanju ne more veljati za delavski upor² – osnovnega nosilca upora ne gre iskati med intelektualnoliberalnimi oporečniki ali med reformatorskimi udi državnega aparata, marveč v delavskem gibanju; reformatorstvo, vedno zelo navzoče v državopartijskem aparatu, ter politično oporečništvo (različnih odtenkov), vedno zelo navzoče v tkivu poljske družbe, sta na Poljskem doslej dobivala za sorazmerje sil na družbenem prizorišču odločilne razsežnosti praviloma šele tedaj, ko sta se lahko oprla na bolj ali manj množičen, bolj ali manj organiziran delavski nemir.

Pri tem ne gre za protiintelektualni redukcionizem, za zanikovanje vloge razumništva v poljskem družbenem vrenju. Prav delavski in razumniški element sta tista, ki ustvarjata značilno poljsko eksplozivno zmes: intelektualni nemir leta 1968 se je na Poljskem sorazmerno hitro iztekel v prazno, ker so imele oblasti dovolj materialnega zaledja, da so delavstvo mirile z izboljšavami, ki so zadevale življenjsko raven; delavskemu nemiru leta 1976 pa se ni pridružilo nepartijsko in partijsko oporečništvo, zaradi česar so oblasti (z represijo, ne s koncesijami) tedaj stavke zatrle brez posledic zase. Gre torej za nekaj drugega: za tezo, iz katere naj bi izhajalo, da so perspektive tako imenovane poljske preнове (nanjo se

¹ Izraz »realni« socializem je uporabljen pogojno in za tisti krog držav, za katerega ga uporablja tudi sovjetska politična terminologija.

² Med meščanskimi avtorji glej: L. Fischer, *The Life of Lenin*, Harper and Row, New York 1964, strani 469–472. Avtor odločno oporeka, da bi šlo v Kronštatu, pomorski bazi, za delavsko vstajo pač pa naj bi šlo za upor vojakov (večji del kmečkenga porekla) ter ostankov eserjev in menjševikov v prid političnemu pluralizmu sovjetov v času, ko je boljševiska partija že postala monopolni nosilec oblasti v Sovjetski Rusiji.

sklicujejo poljski generali tudi po 13. decembru) brez pritiska delavske baze sila negotove.

V luči tega odnosa med množično bazo uporov zoper ustaljeno zgradbo oblasti in razumniškim oporečništvom (v širšem pomenu tega izraza, ki naj torej zajema tudi reformam naklonjene ljudi v partijskem in državnem aparatu), je bilo pogosto – in deloma tudi z omalovaževanjem – zapisano, da se je poljski delavski razred upiral predvsem ali celo izključno zaradi gmotne stiske in pomanjkanja. Očitek je bilo slišati tako iz ust tistih, ki so skušali poudarjati odločilno vlogo razumniškega oporečništva, kot tudi iz ust etatističnih redukcionistov, ki bi radi vzroke poljske krize pojasnili zgolj z gmotnim pomanjkanjem, z velikimi in majhnimi zanikrnostmi v sistemu planiranja in s pokvarjenostjo posameznikov, ki so se bili ugnezdili na oblasti, zaradi česar naj bi bilo za rešitev poljske družbene krize dovolj, da bi sprejeli inštrumente, ki bi silili k racionalnejši proizvodnji, izboljšali načrtovanje ter kaznovali tiste, ki so najhuje izrabili oblast (npr. procesi, ki jih napoveduje general Jaruzelski).

Seveda pa temu ni tako. Ne samo bolj ozaveščeni predstavniki Solidarnosti, marveč tudi predstavniki partijskodržavnega aparata³ so morali v mesecih od avgusta 1980 do 13. decembra 1981 priznavati, da je reforma gospodarstva le del poljske prenove; drugi in s prvim neločljivo povezan del pa sta reforma družbenih odnosov v gospodarstvu in samoupravna organizacija družbe.

Pri ocenjevanju možnosti, ki jih odpira (ali zapira) uvedba vojnega stanja na Poljskem, bi bilo treba imeti zaradi tega pred očmi dvoje: 1. brez aktivnega delavskega gibanja je gibanje v prid prenovi izgubilo svojo pglavitno gonilno silo, in 2., ni vsaka reforma (ali prenova), o kateri je bilo, je in še bo govora na Poljskem, tista sprememba, ki presega osnovna protislovja poljske družbe in zadovoljuje subjektivne težnje poljskega ljudstva.

II

Kdor zatorej poljskim delavcem očita, da so se v upor dvignili zaradi gmotne stiske in pomanjkanja, jim ne očita ničesar takšnega, s čimer bi jih pred zgodovino lahko očrnil. Upor delavcev ne raste iz prebiranja statistik in traktatov, upor delavskega razreda je konkreten upor, upor zoper zelo konkretne krivice in zoper zelo konkretne oblike družbenopolitične uzurpacije; stvar avantgarde pa je, da poišče družbenosistemske korenine takšnih krivic in takšne uzurpacije in mobilizira delavce v ukrepanje, ki ni naperjeno zgolj proti površinskim posledicam, marveč predvsem proti vzrokom krivičnega družbenega stanja.

³ Razprave v šesti komisiji (za gospodarska vprašanja) devetega izrednega kongresa PZDP, razprava profesorja Cezaryja Jozefiaka.

Te vzroke – ali generatorje – konfliktnosti v poljski družbi (ki, mimogrede povedano, služi kot izborna kazuistično gradivo v prid misli Edvarda Kardelja, da bodo potem, ko so družbeni razvoj obvladovala protislovja med kapitalizmom in socializmom, začela prevladovati protislovja, ki nastajajo znotraj samega socializma), pa je treba iskati predvsem v treh presekih.

Gospodarska kriza

Nobenega smisla nima oporekati argumentaciji (s katero posebej propaganda »realnega« socializma rada prikriva prave razsežnosti poljske krize – ali katerekoli druge krize v socializmu – ko kot edini odločujoč kriterij za napredovanje konkretne socialistične družbe postavlja kriterij gospodarske rasti), ki se opira na podatke o tem, kako silovit je bil vzpon poljskega gospodarstva v obdobju krepitve etatizma in centralističnobirokratskega vodenja gospodarskih in družbenih tokov. Vendar pa so podatki o tem le ena plat medalje; drugo plat medalje predstavljajo ne samo visoki družbeni stroški takšnega razvoja, marveč tudi objektivni zastoj v razvijanju inštitucij socialistične demokracije. Ne gre torej samo za gospodarski razvoj, ki ga spremljajo elementi iracionalnega trošenja družbenega dela, subjektivistično odločanje in iz tega izhajajoča strukturna neskladja, pri katerih najbolj izstopa kmetijstvo. Tudi ne gre samo za to, da je ta »realni« socializem vseskozi obnavljal in še obnavlja takšna družbena delilna razmerja, ki zagotavljajo sorazmerno visoko akumulacijo na eni strani in nizke povprečne stroške za reprodukcijo delovne sile na drugi, zaradi česar je poljski delavski razred zaradi potrebe po visoki akumulaciji kronično trpel zaradi nizkih mezd in nizke življenjske ravni. Gre tudi – in predvsem – za to, da je bila takšna zasnova nacionalnega gospodarstva mogoča le, če je bila oblast v okviru etatističnega sistema osredotočena v rokah birokratske kaste, ki je vladala v imenu delavskega razreda, ki pa tega razreda ni pripuščala k vzvodom oblasti, ker bi se sicer zgodilo, da bi delavski razred v procesu demokratičnega soodločanja ta delilna razmerja spremenil. Svoj vpliv na delilna razmerja je skušal poljski delavski razred, skrbno ločen od države in oblasti, ki se je nanj sklicevala, uresničevati vselej le v obliki stihije, se pravi v velikih delavskih vstajah 1956, 1970, 1976 in 1980 ter v mnogih manjših in lokalnih delavskih uporih. V vseh teh velikih vstajah je delavski razred Poljske za kratek čas popravil delilna razmerja sebi v prid; izjema je leto 1980, ko je vladajoča struktura morala priznati ne samo to, da sredstev – se pravi blaga – za izboljšanje delilnih razmerij v prid delavcem ni, marveč tudi to, da se bodo morala ta delilna razmerja zaradi desetletja Gierekove »gigantomanije« in zaradi dospelosti računov zanj spremeniti še bolj na škodo delavskega razreda. Eden od vzrokov, da se je poljsko politično vodstvo po hudih notranjih sporih julija in avgusta 1980 odločilo za pot prenove, dialoga in

političnega razreševanja krize, je prav ta, da mu je od vseh sredstev za krotenje družbenega nemira ostala na voljo samo represija; to pa je bilo zaradi dejstva, da se je na družbenem prizorišču pojavila novost v obliki neodvisnega sindikalnega gibanja, premalo učinkovito in preveč tvegano, če ne zaradi drugega, pa zaradi sankcije, ki je grozila v primeru, če domača represija ne bi uspela – ker bi logika vodila k intervenciji enot SZ in varšavskega pakta.

Uvedba vojnega stanja na Poljskem tega »delilnega« protislovja ni presekala. Več kot upravičen je dvom o tem ali je pot iz tega protislovja sploh kje drugje razen v ustvarjanju ustreznega družbenega soglasja o usodi na novo ustvarjene vrednosti; takšnega soglasja, soglasja o žrtvah, ki naj jih vzame nase poljski delavski razred za sanacijo poljskega gospodarstva, pa se manu militari, s čvrsto roko, bržkone ne da ustvariti. Če pa soglasje o delilnih razmerjih ni mogoče, potem ostane pač druga, se pravi stara rešitev – vsiljena delilna razmerja, ki so bila izhodišče vseh dosedanjih kriz.

Kriza zaradi politične ter »patriotske« odtujitve

Poljski delavski razred, ki ga je etatističnobirokratski sistem nenehoma potiskal v družbeno podrejen položaj, v takšnih okoliščinah kajpada ni mogel imeti prepričljivega občutka, da je socializem tista družbenoekonomska formacija, v kateri naj bi se iz objekta zgodovine spremenil v njen subjekt, v poganjajočo in ustvarjalno silo družbe. Tu velja le ponoviti – kajti argumentov v prid tej trditvi je bilo v zadnjem letu in pol navedenih dovolj – da temeljno protislovje poljske družbe ni bilo protislovje med socializmom in protirevolucijo (kot so poljsko dialektiko predstavljale komunistične partije držav varšavskega pakta in druge dogmatske partije), marveč protislovje med etatističnobirokratsko uzurpacijo oblasti in med delavskim razredom; gre torej za uzurpacijo oblasti, ki vlada v imenu delavskega razreda, vendar pa brez njega in – če je potrebno – tudi proti njemu. Vse poljske delavske vstaje, posebej pa še vstaja iz julija in avgusta 1980, so bile po svoji vsebini vstaje delavskega razreda proti birokratski uzurpaciji, poskus delavskega razreda, da iz predmeta družbenopolitične manipulacije postane subjekt družbenega dogajanja. Ravno zaradi te popačenosti družbenih odnosov v »realnem« socializmu se vprašanje samo-ozaveščenosti tega delavskega gibanja pogosto postavlja v popačeni luči: ta samo-ozaveščenost je namreč nastajala v spopadu z »realnim« socializmom ter pod vplivom neizpolnjenih ambicij po socialni, politični in v določenem preseku tudi nacionalni emancipaciji; če je bilo v tem gibanju v zadnjem letu in pol slišati tudi gesla, ki so zvenela kot gesla proti socializmu, potem jih ne kaže brez razmisleka sprejemati kot protirevolucijo, marveč je treba v večini njih videti gesla proti etatistično popačenemu socializmu (ki ga je poljski delavski razred spoznaval na

lastni koži) in ne proti socializmu nasploh (ki ga poljski delavski razred pravzaprav sploh ni poznal). Sama uvedba vojnega stanja ni preseгла nobenega od teh aspektov osnovnega poljskega družbenega protislovja.

Kakor je bil poljski delavski razred v strukturi družbe potisnjen na raven objekta zgodovinskega razvoja, tako je bil tudi na ravni politike odtrgan od funkcij oblasti, od funkcij, ki jih je v njegovem imenu opravljala Poljska združena delavska partija. Njen politični monopol nad oblastjo je v skladu s splošno veljavnim političnim sistemom »realnega« socializma počival na domnevi, da ji je sami po sebi in brez pravega preverjanja usojeno nastopati kot prednji odred delavskega razreda, in da ji gre zaradi tega pravica do odločanja v imenu delavskega razreda in brez njegovega soglasja. Poljski združeni delavski partiji je šla vodilna vloga ali – rečeno bolj grobo – oblast, ne da bi bila dolžna to vlogo preverjati v kakršnemkoli postopku demokratične verifikacije: na volitvah, ki bi ne bile politično manipulirane, v samoupravnem družbenem procesu ali v kakršnemkoli drugačnem organskem procesu družbenega preverjanja.

To pa seveda ne pomeni, da do preverjanja pravice do vodilne vloge PZDP ni prihajalo. Preverjanje je bilo; ker pa zanj ni bilo organskih načinov, se je pojavljalo stihijsko: v delavskih in družbenih nemirih v letih 1956, 1970, 1976 in 1980 ter ob drugačnih manifestacijah ljudskega nezadovoljstva. Za vse vstaje, razen za zadnjo, velja ugotovitev, da etatizmu niso uspeli spodrežati korenin, marveč je PZDP – običajno s kadrovske in manjšimi programskimi koncesijami, ki pa so bile hitro izčrpane – uspela delavsko nezadovoljstvo integrirati nazaj v sistem.

Prizadevanje za drugačno konstituiranje družbene in politične vloge delavskega razreda je bilo nenehno navzoče v družbenopolitični dialektiki obdobja po avgustu 1980: izrazilo se je – na povsem nov način – v ustanovitvi neodvisnega samoupravnega sindikata Solidarnost, v veliki meri tudi v pripravah na deveti izredni kongres PZDP in v poteku kongresa, kjer se je partijski aparat znašel v defenzivi pred pritiskom lastne, v delavskem razredu živeče baze, na zelo konflikten način pa se je to prizadevanje izrazilo v dogajanju, ki se je razmahnilo kmalu po kongresu PZDP, ko je neodvisni sindikat začel postavljati vse bolj določne *politične* zahteve, katerih cilj je bil rušiti monopol PZDP nad oblastjo. Uvedba vojnega stanja protislovja med ambicijo uveljaviti centralno družbenopolitično vlogo delavskega razreda na eni strani ter med politično brezpravnostjo tega razreda na drugi strani ne presega; to protislovje ostaja tudi poslej vir napetosti in trenj.

Med slej ko prej odprtimi neskladji poljske družbe pa nikakor ne kaže prezreti še enega: neskladja med tradicijo poljskega patriotizma, ki je v enem od najdaljših evropskih bojev za nacionalno neodvisnost postal izjemno aktiven element poljske družbene zavesti in ki je svojo učinkovitost ohranil vse do današnjega dne, ter dejstvom, da je prišla poljska država, potem ko je Evropa razpadla na dva velika tabora, kot del vzhodnega tabora in v skladu z logiko blokovskega združevanja ob ne

neznat del svoje »opravilne« samostojnosti – tako glede svojega notranjega družbenega ustroja (zgrajenega na koncentraciji oblasti v rokah partijskodržavne birokracije), kot tudi glede nastopanja na mednarodnem prizorišču (nastopanja, ki je moralo upoštevati načelo »strnjenosti« bloka držav varšavske zveze). Kot nosilec oblasti je PZDP v tem kontekstu med drugim nastopala tudi kot organizem, ki je garant nekega tujega interesa, ki pa ni vedno tudi poljski.

Protislovje med potrebo po zagotavljanju monolitne strukture bloka na eni strani ter potrebo po specifičnem (neodvisnem) razvoju poljske družbe je bilo v minulem obdobju eden od močnih virov družbene napetosti in je obarvalo tudi dogajanje po avgustu 1980. Prav to protislovje je bilo povod za nekatera razmišljanja, ki so spremljala predloge za razširitev družbene baze oblasti in za demokratizacijo političnih odnosov (konkretno koncept Jaruzelskega o »fronti nacionalne rešitve«): gre za razmišljanja o tem, da bi – če bi se v okviru koncepta razširitve družbene baze politične oblasti v okviru fronte nacionalne rešitve do določene mere uveljavil pluralizem družbenih sil – kot garant medzavezniških odnosov ne nastopala samo PZDP (kot je veljalo doslej), marveč vsa poljska družba.⁴

Uvedba vojnega stanja tega, za poljsko družbo nadvse pomembnega protislovja ni razvozlala; kljub prizadevanju vojaških oblasti, da se tudi 13. decembra predstavijo kot patriotska in integralistična, vso poljsko družbo in vse njene življenjske interese povezujoča družbena sila, bo poljsko javnost verjetno zelo težko prepričati, da je odločitev za uvedbo vojnega stanja zrasla zgolj iz potreb poljske družbe same – posebej še zato, ker so se zavezniške prestolnice v vsem obdobju po avgustu 1980. zavzemale za trd obračun z delavskim uporom.

Kriza identifikacije med poljskim delavskim razredom in PZDP

Trije veliki izbruhi delavskega nezadovoljstva na Poljskem so zadostno dokazno gradivo za trditev, da poljski delavski razred PZDP vnovič in vnovič ni sprejemal kot političnega izraza svojih teženj po samoosvoboditvi. PZDP je morala že ob samem nastanku izpolnjevati funkcije, ki niso bile avtohtoni izraz potreb poljskega delavskega razreda in poljskega ljudstva, marveč so odsevale potrebe po blokovski strnjenosti; hkrati pa se je kljub tem občasnim družbenim krizam nenehoma reproducirala kot politični izraz birokratskega monopola na oblast. Te izhodiščne odmaknjenosti od lastnega delavskega razreda in njegove potrebe po samopotrditvi, potrebe, da se uveljavi kot nosilec zgodovinskega razvoja, PZDP nikoli ni zmogla preseči, četudi je to nekajkrat poskušala, ko so družbene krize aktivirale njena k poljski družbeni specifikki usmerjena »reformatorska« jedra. Ta nesposobnost je poljsko

⁴ Glej članek Daniela Passenta, *Polityka* 31. X. 1981.

delavstvo močno potiskala pod okrilje socialne doktrine poljske katoliške cerkve, zadnji rezultat tega dolgotrajnega procesa pa je nastanek neodvisnega sindikalnega gibanja, žal neodvisnega predvsem od PZDP. Uvedba vojnega stanja je neodvisnemu sindikalnemu gibanju resda bistveno omejila možnost za nastopanje na družbenem prizorišču, ni pa ga iztrgala iz poljske družbene stvarnosti, še manj pa je uspela premostiti prepad med PZDP in delavskim razredom.

III

Poljska združena delavska partija je v letu prenovе in političnega reševanja družbene in gospodarske krize odpovedala v obeh svojih poglavitnih funkcijah: v svoji družbeni funkciji je odpovedala, ko v sebi ni našla moči, da bi s svojim iskanjem izhoda iz družbene in gospodarske krize zadovoljila temeljne ambicije poljskega delavskega razreda, ki se je zaradi tega takorekoč kompakten znašel na strani NSS Solidarnost; kot politično silo pa jo je kriza oslabilala do te mere, da ni bila več sposobna nastopati kot dejanska politična stranka na oblasti.

Ta njena družbena in politična šibkost je bila tudi razlog za to, da Poljska združena delavska partija nikoli ni postavljala na prvo mesto vprašanja družbene prenovе kot procesa, ki naj bi bil začetek preseganja temeljnih protislovij »realnega« socializma na Poljskem, marveč je vprašanje prenovе v prvi vrsti postavljala kot vprašanje ohranitve oblasti. Ker je bila med družbenimi silami, ki so po avgustu 1980 na svojo zastavo napisale geslo prenovе, ki je bilo geslo družbene in gospodarske reforme, decentralizacije gospodarstva in samoupravljanja v njem ter geslo dialoga in sporazumevanja med silami na družbenem prizorišču – ker je bila torej med temi silami družbeno najšibkejša, bi sleherni skok v reformo političnih in gospodarskih odnosov zanj pomenil izgubo monopola nad oblastjo. Svoj obstoj je zaradi tega reševala v dveh smereh: s prizadevanji integrirati nove oblike poljske politične in družbene artikulacije v že obstoječi sistem, po drugi plati pa s prizadevanjem, da bi tudi nujne reforme ne spreminjale družbenopolitičnih osnov sistema. Potrdilo za drugo sta tako avgustovski zakon o državnih podjetjih in delavskem samoupravljanju (ki sicer daje nekaj samoupravnih pravic znotraj podjetja, vendar pa te pravice izniči z etatičnim paternalizmom, ki v podjetje prihaja od zunaj in na katerega »združeno delo« nima vpliva), kot tudi nesrečni zakon o sindikatih, ki naj bi ga parlament potrdil konec minulega leta, in ki naj bi formalno resda urejal pristojnosti (samostojnega) sindikalnega gibanja, ki pa je temu gibanju v resnici nadeval brzde (posebej še, kar zadeva najpomembnejše orožje delavcev – stavko). Primere, ki pričajo o prizadevanjih za integracijo novega delavskega gibanja v sistem, pa je moč najti skozi vseh šestnajst mesecev poljske demokracije in segajo od poskusa vriniti v statut NSS Solidarnost vstavek,

da sindikat priznava (pri svojem delovanju) vodilno vlogo PZDP (kar pomeni, da bi se moral sindikat podrediti tej vodilni vlogi in bi izgubil avtonomnost ukrepanja), do prizadevanja Kanie in Jaruzelskega, da bi ustvarila nekakšen posvetovalni organizem, ki bi obravnaval poglobitvene družbene zadeve in sprejemal stališča, ki bi jim partijskodržavna oblastvena struktura prisluhnila, če bi se ji zdelo tako prav.

Sleherna država mora imeti osrednjo politično silo, ki je nosilec oblasti; v deželi »realnega« socializma pa takšna sila ne more biti nobena druga razen partije – tudi zaradi mednarodnih implikacij, se pravi zaradi dejstva, da je porok takšne ureditve v državah »realnega« socializma slej ko prej SZ, oprta na ustrezno doktrino tako imenovane bratske pomoči ter na ustrezne sile v obliki divizij varšavskega pakta. Na tem izhodišču se je razvijal tudi poskus bivšega prvega sekretarja PZDP Stanislava Kanie, ki je razrešitev poljske kvadrature kroga videl v krepitvi družbenega centra pod geslom: nekaj (postopnih) reform lahko vrne oblast partiji, ne da bi bilo treba iti za to v konflikt z zdaj že nevarno organiziranim delavskim nasprotnikom. Najbliže svojemu cilju je bil Kania bržkone na devetem izrednem kongresu PZDP, ko je kljub pritisku Moskve in lastnega dogmatskega krila pripeljal na kongres partijsko (in z delavstvom bolj zraščeno) bazo, in ko je hkrati kljub pritisku te baze pred kongresom in na njem rešil pozicije partijskega dogmatskega krila. Toda kongres se je zaustavil pri kadrovskega česanju, prav malo pa je povedal o tem, kako bo Poljska postala samoupravna in demokratična. Prav ta nedorečenost pa je bila poglobitveni razlog za to, da so se namesto sredine že nekaj tednov po devetem izrednem kongresu na poljskem družbenem prizorišču okrepile polarnosti: ker kongres ni jasno povedal, kaj je prenova, dogmatsko krilo, zasidrano v partijskem in državnem aparatu, ni zagrešilo nikakršnega prestopka, če je odbijalo vse napade na etatističnobirokratski ustroj oblasti; takšno ravnanje je krepilo tiste tendence v neodvisnem sindikalnem gibanju, ki so na podlagi minulih in tekočih izkušenj zagovarjale misel, da PZDP nima moči, da bi na Poljskem karkoli spremenila, in ki so zaradi tega začele postavljati vprašanje oblasti, se pravi tisto vprašanje, ki je bilo že od vsega začetka središče skrbi PZDP. Za dogmatske sile v PZDP je bila dilema od vsega začetka zelo razločna: celovita reforma, nič oblasti (in takšen izid bi terjal intervencijo SZ), nič reforme, vsa oblast (s čimer bi se vzhodni blok izognil vsem nevšečnostim, ki bi jih povzročila intervencija). Dogmatsko krilo je zatorej zavračalo politično razreševanje poljske družbene in gospodarske krize in je sililo v nasilen obračun z delavci in Solidarnostjo. Prej kot mesec dni po koncu devetega kongresa PZDP je postalo očitno, da je sredina, ki bi jo sestavljali zmerni »reformisti« iz partijskih vrst in iz vrst Solidarnosti oziroma neodvisnega delavskega gibanja, utvara; v resnici so se – kljub opozorilom, ki jih je na plenumih dajala partijska baza – krepile polarnosti, in politika, ki jo je zasnoval Kania, se je skupaj s svojim duhovnim očetom znašla v praznem prostoru – opirala naj bi se na center, toda centra ni bilo nikjer. V

drugačni obliki ga je skušal z zamisljivo o fronti nacionalne rešitve in s trojnimi srečanji obnoviti Jaruzelski, vendar se je znašel v enaki praznini kot Walensa: medtem ko prvi za politiko te vrste dialoga ni mogel mobilizirati partije, je drugega pustilo na cedilu sindikalno članstvo, ki je tudi po 4. novembru, ko je prišlo do prvega srečanja v troje, vse ostreje – in vse bolj praktično – postavljalo vprašanje delavske oblasti v socialistični državi.

Uvedba vojnega stanja ni bila neizogibna nuja (razen če bi šlo za tisto, o čemer je bil govor neposredno po razglasitvi vojnega stanja, da je namreč do posega vojske prišlo na zahtevo SZ, ki je vse od avgusta 1980 na poljski položaj vplivala z nenehnimi vojaškimi vajami okoli poljskih meja in z aktivno propagandno vojno); vendar pa je bila logični člen v sosledju tistega političnega delovanja, ki je na vprašanje prenove poljske družbe gledalo izključno skozi očala obrambe oblasti, ki si jo je, sklicujoč se na zgodovinski interes poljskega delavskega razreda, prisvojila PZDP. Nastop oboroženih sil je moral razbiti tiste utvare, ki so jih te oborožene sile pomagale ustvarjati same, ko so se predstavljale kot patriotska sila, ki se odmika od dnevnih političnih spopadov in nastopa kot integralistična družbena sila; uvedba vojnega stanja je poljsko vojsko objektivno postavila v položaj integralnega dela sistema, ki je sistem vladavine v imenu delavskega razreda, vendar brez delavskega razreda ter kot silo, ki je del širšega obrambnega sistema monolitnosti bloka držav »realnega« socializma.

IV

Glede na takšen objektivni položaj, v katerem so se znašle poljske oborožene sile z uvedbo vojnega stanja (ne glede na to, od kje je prišla pobuda za takšen nastop), pa se povsem upravičeno postavlja vprašanje, kakšna je tista prenova, na katero lahko računa poljska družba pod vladavino ali ob asistenci oboroženih sil.

Ko je general Jaruzelski razglasil vojno stanje, je hkrati tudi prisegel zvestobo politiki poljske prenove; v obdobju, ki je sledilo, pa je skušal – deloma s prepričevanjem in deloma tudi z represijo – ustvariti tisto družbeno sredino, ki jo je skušal zbrati Kania (in Jaruzelski sam, dokler še ni bil vodja vojaškega sveta za nacionalno rešitev). Vendar pa brez otipljivega uspeha. Med razlogi bi kazalo navesti predvsem tri. Prvič je uvedba vojaškega stanja zaostрила odnose med tremi najvplivnejšimi silami na poljskem družbenem prizorišču, PZDP (oboroženimi silami), cerkvijo in neodvisnim sindikalnim gibanjem in tudi januar je potekel v znamenju odpora cerkve in neodvisnega delavskega sindikata zoper dialog v okoliščinah, ki jih ustvarja vojno stanje. Ali drugače: že poprej težaven dialog je postal še težavnejši. Drugi razlog tiči v dejstvu, da je bila uvedba vojnega stanja opravljena v prid etablirani strukturi oblasti in

reševanju te oblasti v prid; v njej pa imajo po logiki stvari premoč etastični in dogmatski elementi. Tretji razlog pa je dejstvo, da se je z nastopom oboroženih sil močno spremenilo družbeno ravnotežje, in sicer na škodo sil preнове in reform. Tako v partijskem in državnem aparatu kot tudi v drugih delih družbe v preteklosti ni manjkalo ljudi, ki so bili mnenja, da je treba na Poljskem »nekaj spremeniti« – tradicija tega spreminjanja ima na Poljskem globoke družbene in intelektualne korenine. Vendar pa je to gibanje dobivalo ustrezno družbeno težo praviloma tedaj, če se je lahko oprlo na silo delavskega gibanja; prav tega pa je uvedba vojnega stanja, ki je izničila eno od največjih pridobitev avgusta 1980, namreč načelo političnega reševanja krize, pognala v ilegalo. Uvedba vojnega stanja je razširila manevrski prostor tistih sil, ki vidijo izhod iz krize v vračanju nazaj pred avgust 1980, ter zožila manevrski prostor za reforme. Ker hkrati ni rešila nobenega od osnovnih protislovij poljske družbe, marveč je, kot se zdi, večino teh še bolj zaostрила, slej ko prej ohranja ves tisti eksplozivni potencial, ki je privedel do avgusta 1980. Kar pove, da družbeni in politični procesi na Poljskem z uvedbo vojnega stanja še zdaleč niso zaključeni.

ZORA TOMIČ

Uresničevanje samoupravne socialne politike

Že dolgo se ni toliko govorilo o socialni politiki kot prav v zadnjem letu – v obdobju ekonomske stabilizacije,* in to z dveh plati: kako je to področje prispevalo k slabim gospodarskim rezultatom, obremenjevalo gospodarstvo in vplivalo na slab materialni položaj združenega dela, zlasti še temeljnih organizacij združenega dela po eni strani, po drugi strani pa, kako preprečiti slabšanje socialne varnosti delavcev in njihovih družin? S socialno politiko se v tem času na svoj način ukvarjajo prav vsi subjekti naše družbe, morda najmanj prav tisti, ki so in bi morali biti tudi dejanski subjekti socialne politike. Pogosto so postavljeni pred že sprejete odločitve drugih, zlasti državnih organov, in so zaradi tega brez prave in dejanske možnosti, da bi se kot taki potrdili v skladu z objektivnimi razmerami in svojo, družbeno, samoupravno in razredno odgovornostjo.

Vendar se le na videz vsi ukvarjamo s samoupravno socialno politiko; ne gre namreč v tolikšni meri za socialno politiko kot komponento razvojne politike, čeprav smo v zvezi s samoupravnim planiranjem so-

---

* Slovenski sindikati bodo na 3. konferenci v februarju 1982 obravnavali vlogo in naloge sindikatov pri uveljavljanju delavcev kot nosilcev socialne politike in zagotavljanja socialne varnosti. V pripravah na konferenco je bilo mnogo razprav, ki so se dotaknile vrste vprašanj in problemov s področja socialne politike. Ugotovljeno je bilo tudi, da je potrebno bolj razviti teoretično, znanstveno in publicistično delo na tem področju. »Teorija in praksa« se je v sodelovanju z MC CK ZKS temu pozivu odzvala z organizacijo »okrogle mize«, na kateri je vrsta strokovnjakov in družbenih delavcev poskušala odgovoriti na vprašanje, kaj je socialistična samoupravna socialna politika.

V razgovoru so sodelovali: Zora Tomič, predsednica Konference za vprašanja družbenega položaja žensk Jugoslavije, mag. Vladimir Klemenčič, podpredsednik Izvršnega sveta Skupščine SR Slovenije, Dušan Kidrič, direktor sektorja za socialni razvoj v Zavodu SR Slovenije za družbeno planiranje, Andrej Briški, pomočnik direktorja za regionalni razvoj v Zavodu SR Slovenije za družbeno planiranje, dr. Andreja Kavav-Vidmar, profesorica na Višji šoli za socialne delavce v Ljubljani, Jože Piano, svetovalec v predsedstvu SR Slovenije, mag. Živka Črnivec, pomočnik direktorja Raziskovalnega centra za samoupravljanje pri Republiškem svetu Zveze sindikatov Slovenije, Zofka Stojanović, predsednica skupščine skupnosti socialnega varstva Slovenije, Janez Dokler, raziskovalec Inštituta za sociologijo in filozofijo ter Andreja Meglič-Črnak, planer v Zavodu za družbeni razvoj Ljubljane.

cialne politike in njeno integracijo v razvojne plane prav v tem letu dosegli prve uspehe; bolj gre za posamezne socialno politične ukrepe, katerih cilj oz. namen je preprečiti poslabšanje socialnega položaja delavcev in njihovih družin, ohraniti njihov življenjski standard in jih »zaščititi« pred neugodnimi posledicami ekonomske stabilizacije. Tako se celovita vloga in funkcija socialne politike v samoupravni socialistični družbi prekriva, saj so mnogi ukrepi bolj usmerjeni na hitre in v bistvu kratkoročne efekte, so le nekak odgovor na aktualne razmere (z njimi naj bi preprečili socialne napetosti!) in ne prispevajo k uresničevanju trajnih in dolgoročnih razvojnih ciljev, niso dejansko usklajeni z interesi delavskega razreda, pa tako tudi dolgoročno ne dajejo pravih efektov v zvezi z uresničevanjem ciljev stabilizacije, čeprav precej stanejo. In tako se potem javljajo različni »zaščitniki« delavskega razreda, ki ga s svojim zaščitništvom na svojevrsten način pasivizirajo, namesto da bi ga mobilizirali in usposabljali, da bi se v polni meri izrazil kot odgovoren subjekt tudi v socialni politiki.

V takih razmerah se pojavljajo celo razmišljanja, da nimamo idejno-politične platforme za samoupravno socialno politiko, da moramo na novo opredeliti vlogo, mesto in nosilce socialne politike; drugi spet menijo, da bi uresničevanje socialnih ciljev in samoupravne socialne politike kazalo odložiti na kasnejši čas, ko bomo boljše gospodarili, ko bo materialna osnova naše družbe večja, ko bodo uresničeni cilji ekonomske stabilizacije. Pri vseh teh razmišljanjih, ki se javno izražajo na najrazličnejše načine, gre po mojem za nerazumevanje bistva samoupravne socialne politike oz. za odpor do nje, za nezaupanje do delavcev, delavskega razreda, da je sposoben socialno politiko tako opredeliti kot uresničevati, biti subjekt. Zato menim, da lahko naš današnji razgovor prispeva k temu, da usmerimo družbeno pozornost na bistvena vprašanja samoupravne socialne politike, da jih osvetlimo z različnih zornih kotov, skladno s temeljnimi družbenimi opredelitvami, zapisanimi v ustavi SFRJ, zakonu o združenem delu, programu ZKJ, da identificiramo probleme, objektivne in subjektivne ovire pri uresničevanju, da bi bila družbena akcija uspešnejša.

Nesporno je, da imamo v naši samoupravni in socialistični družbi lahko le tako socialno politiko, ki je usklajena z družbenim položajem delavcev, delavskega razreda in vseh delovnih ljudi in s stopnjo materialnega razvoja – socialna politika je opredeljena s samoupravno in socialistično naravo naše družbe, ki, kot smo zapisali v ustavi SFRJ, »temelji na oblasti delavskega razreda in vseh delovnih ljudi in na odnosih med ljudmi kot svobodnimi in enakopravnimi proizvajalci in ustvarjalci, ki jim delo služi izključno za zadovoljevanje njihovih osebnih in skupnih potreb. Temelj teh odnosov je družbenoekonomski položaj delovnega človeka, ki mu zagotavlja, da s tem, ko dela s sredstvi v družbeni lastnini ter neposredno in enakopravno z drugimi delovnimi ljudmi v združenem delu, odloča o vseh zadevah družbene reprodukcije v pogojih in odnosih medsebojne odvisnosti, odgovornosti in solidarnosti, uresničuje svoj

osebni materialni in moralni interes in pravico, da uživa rezultate svojega živega in minulega dela in pridobitve splošnega materialnega in družbenega napredka, da na tej podlagi kar najpolneje zadovoljuje svoje osebne in družbene potrebe in da razvija svoje delovne in druge ustvarjalne sposobnosti«.

Torej delavci v združenem delu so tisti, ki v odnosih medsebojne odgovornosti, vzajemnosti in solidarnosti odločajo o vseh zadevah družbene reprodukcije, opredeljujejo tudi socialno politiko, jo uresničujejo odvisno od svojega posebnega, skupnega in splošnega družbenega interesa; uresničujejo jo s svojimi neposrednimi odločitvami v temeljnih celicah družbe, pa tudi z delegatskim sistemom. V širših asociacijah samoupravnega interesnega organiziranja, pa tudi združevanja dela in sredstev se tako potrjujejo kot subjekt na vseh področjih družbenega življenja, pa tudi v intimni sferi svojega življenja. Uresničevanje strateških, razvojnih opredelitev samoupravne socialistične družbe je sestavni del njihovega delovanja, ki jih v tem obdobju ni mogoče postavljati niti pod vprašaj, niti jih »zamrzniti«. Zato najprej nekaj besed o uresničevanju samoupravne socialne politike v stabilizacijskih razmerah.

Še vedno je odprto vprašanje, ali imamo dejansko razvojno politiko, ki ne združuje le tehničnih, gospodarskih in tim. negospodarskih vidikov razvoja, temveč tudi razvoj samoupravnih družbenoekonomskih odnosov; ali gre bolj za vključevanje nekaterih socialnih vidikov oz. socialno-političnih ukrepov v gospodarski razvoj, oz. gre le za materialno izbalansiranje ekonomskih možnosti in socialne politike v določenem razvojnem obdobju. Prav gotovo gre za novo kvaliteto ne le v pristopu k socialni politiki z vidika razvojne problematike na samoupravni podlagi in odnosih, temveč tudi v zvezi z razvojem instrumentarija za uresničitev tega pristopa in v uresničevanju socialnih ciljev.

V okviru tega problema se postavlja kot poseben problem opredeljevanje razvojnih ciljev: socialnih ciljev kot končnih ciljev, ekonomskih in socialnih ciljev kot etapnih ciljev, njihove medsebojne povezanosti in odvisnosti, njihovega učinkovanja na socialni položaj in varnost človeka, ustvarjanje dohodka, krepitev reproduktivne sposobnosti družbe. Gospodarski cilji niso sami sebi namen, vendar njihovo neuresničevanje bistveno vpliva na položaj človeka in uresničevanje socialne politike, ki v naših razmerah obsega vsa vprašanja oz. probleme življenja in dela, človeka v procesu družbene reprodukcije, ne le »zaščito« človeka – posameznika ali skupine ljudi oz. razreševanje ali preprečevanje socialnih problemov.

Zato menim, da se odnos med ekonomsko in socialno politiko v samoupravni socialistični družbi, ki se pogosto prikazuje kot nasprotje med proizvodnjo in porabo, neupravičeno tako kvalificira. Bolj kaže na premalo razvite samoupravne odnose v družbeni reprodukciji, na nerealizirano vlogo delavca kot subjekta družbene reprodukcije nasploh in še zlasti v zvezi z delitvijo, usmerjanjem dohodka, pri čemer se zanemarja celovitost človekove osebnosti, njegovih odnosov in potreb; pa tudi vpliv

le-teh na individualno in družbeno produktivnost dela. Mnoga življenjska vprašanja delavcev in njihovih družin, socialni problemi in protislovja, ki se objektivno porajajo z razvojem družbe, pa tudi proizvajalnih sil, ostajajo vzporedna oz. prepuščena »stihijskemu« reševanju. Pogosto govorimo tudi o obremenjevanju gospodarstva z dajatvami za uresničevanje socialne politike, pri tem pa pozabljamo, kaj je in komu »služi« socialna politika, kakor govorimo tudi o veliki porabi za negospodarske namene in zanemarjamo dejstvo, da zadovoljevanje potreb ljudi – tim. skupna poraba – ni le izraz humanizma naše družbe, temveč razvojnih potreb in ciljev, v smislu vsakodnevnega usposabljanja in krepitve kondicije nosilcev razvoja – človeka kot dejavnika razvoja, produktivnosti sedanje in bodočih generacij proizvajalcev in samoupravljalcev.

Dejstvo, da še vedno nimamo izoblikovanih meril in kazalcev glede tega, koliko prispevajo različni deli oz. področja socialne politike k razvoju, ustvarjanju dohodka, kaže ne samo na strokovno neangažiranost za ta vprašanja, temveč na še navzočo tradicionalno delitev med proizvodno in potrošno sfero in na še nepremagan, star odnos do teh vprašanj, v katerem je država dejansko igrala vlogo posrednika in regulatorja. Zaradi tega se tudi zahteva za uskladitev tovrstne potrošnje z materialnimi možnostmi kaže bolj kot zmanjšanje razvojnih možnosti družbenih dejavnosti in restrikcija različnih socialnih pravic, kot pa nujna razvojna potreba za uskladitev med različnimi področji družbenega dela in proizvodnje, odprava neracionalnega in družbeno nesprejemljivega obsega potrošnje in razvoja družbenih dejavnosti nasploh.

Tako stanje kaže na še neuresničeno vlogo delavca v družbeni reprodukciji, ki omogoča, da se ta obnaša kot mezdni delavec, ki ne razpolaga s celotnim dohodkom in odloča o njem, ki ga bolj zanimajo vprašanja osebnega dohodka, kot pa druga vprašanja njegove eksistence. Zato je – po mojem mnenju – v tem trenutku toliko bolj potrebno okrepiti celovito odgovornost delavca za razvoj, kot pa ga »ščititi« oz. izvajati restrikcije socialnih ciljev in pravic glede na celokupen razvoj in glede na posamezne skupine prebivalstva – potreben je zato selektiven pristop k posameznim socialno-političnim ukrepom.

Mnogo bolj kot doslej moramo v obdobju, ki je pred nami, izhajati iz družbenega položaja delavca, človek in objektivnega položaja, v katerem se nahaja – le na tej podlagi se bo obnašal kot subjekt, krepila se bo njegova odgovornost za celokupni razvoj in rasel bo njegov osebni prispevek. Formalno so dane vse možnosti, da se uveljavita hitreje tako združeno delo kot nosilec socialne politike in delavec kot subjekt te politike. Z različnimi oblikami samoupravnega interesnega organiziranja, združevanja dela in sredstev, in s pomočjo delegatskega sistema zelo počasi osvaja te svoje pozicije. To se kaže že v temeljni organizaciji združenega dela, ko v procesu samoupravnega planiranja niso naše pravega izraza povezanost procesa proizvodnje, produktivnosti in ustvarjanja boljših možnosti za delo in varstvo pri delu ter zadovoljevanja

nekaterih osnovnih potreb delavcev in njihovih družin, z razvojem, z rastjo dohodka, s krepitvijo materialne in socialne varnosti delavcev in njihovih družin. Tudi samoupravni družbenoekonomski odnosi, v katerih naj delavec neposredno uresničuje svojo odločilno vlogo pri razreševanju bistvenih možnosti za življenje in delo, niso zaživel. »Prenos« pridobljenih pravic in od države predpisane solidarnosti, kakor tudi pogosto neracionalno razvita organizacija družbenih dejavnosti brez opredeljenih prioritet, standardov in normativov, na združeno delo je pokazal na številne defekte preteklega obdobja.

Kot dodatna obremenitev se je pokazal prevladujoči način obnašanja v zvezi s porabo sredstev, tako pri realizaciji posameznih pravic kot v investicijski dejavnosti na tem področju. V določenem smislu je prišlo samo do modifikacij prejšnjih »državnih« mehanizmov financiranja, ki so v zaostrenih gospodarskih razmerah postali celo dobrodošli. Tako med dejanskimi nosilci samoupravne socialne politike ni prišlo do prave samoupravne konfrontacije in usklajevanja pravic in možnosti. Pri tem ne gre toliko za vprašanje neposrednih ciljev socialne politike, temveč predvsem za to, da se v realnih materialnih okvirih samoupravno dogovarjata prava družbena subjekta: porabniki in izvajalci – in sicer z vidika enakega družbenoekonomskega položaja. Svobodna menjava dela v okviru in prek samoupravnih interesnih skupnosti, kakor tudi v neposrednem združevanju dela temeljnih organizacij združenega dela gospodarstva in družbenih dejavnosti, ni postala prevladujoč odnos in pravo razmerje med osnovnima subjektoma v procesu družbene reprodukcije.

Izredno počasi se uveljavlja spoznanje, da je mogoče socialne in materialne cilje ter socialno varnost uresničevati le na podlagi dela in rezultatov dela, glede na individualno in družbeno produktivnost dela, v odvisnosti od rasti dohodka, boljšega gospodarjenja in z doslednim uveljavljanjem delitve po delu oziroma rezultatih dela in dejanske samoupravne socialistične solidarnosti – kar pomeni, da je dejanski položaj človeka odvisen od njegovega dela in združenega dela. Vse to je tudi materialni okvir za uresničevanje različnih socialnih pravic, ki morajo v bistvu krepiti človekov odnos do dela, ga stimulirati k večji produktivnosti, ustvarjalnosti. Zato morajo biti socialne pravice, še zlasti socialni korektivi, v pravem razmerju do nagrajevanja po rezultatih dela. Le tako bo tudi samoupravna socialistična solidarnost sestavni del družbenoekonomskih odnosov in socialne varnosti in se bo razvijala iz osnovne celice družbe, uveljavljala na tistih področjih življenja in dela ljudi, pri zadovoljevanju tistih potreb ljudi, od katerih je odvisen njihov materialni in socialni položaj, pa tudi pri zadovoljevanju tistih skupnih potreb prebivalstva, ki ne sodelujejo v družbeni proizvodnji in v procesu odločanja, in na področjih, kjer vsega ne moremo prepuščati blagovno-denarnim odnosom.

Seveda pa kljub temu v naši družbi še vedno obstajajo, pa tudi nastajajo socialne razlike, ki so, če temelje na rezultatih dela, družbeno

sprejemljive, jih pa »uravnavamo« s skupno porabo, z vgrajenimi elementi socialistične samoupravne solidarnosti, ki se ne kažejo le kot skupno zadovoljevanje prioriternih potreb, temveč tudi na ekonomskem področju – v pospeševanju gospodarskega razvoja manj razvitih področij. Seveda se javljajo tudi družbeno nesprejemljive socialne razlike; še vedno so primeri socializacije slabih razvojnih odločitev, slabega dela, kakor tudi izkoriščanja socialnih pravic. Le zavestna borba proti tem družbeno negativnim pojavom lahko da rezultate.

Stabilizacijska zahteva o nujnosti uskladitve skupne porabe (ki jo, na žalost, često združimo še s splošno porabo) z razpoložljivim dohodkom, pogosto usmerja družbeno pozornost in akcijo na področje delitve dohodka (čeprav je to tudi pomembno!) namesto na ustvarjanje dohodka, na krepitev kakovostnih dejavnikov razvoja, pri čemer imajo tako posamezni socialno-politični ukrepi kot socialna politika svoj pomen. Družbena akcija v naslednjem obdobju mora pripeljati ne le do popolne integracije socialne politike v celokupni, ne le gospodarski razvoj, do krepitve samoupravne socialistične solidarnosti kot trajnega vrednostnega načela, socialistične samoupravne politike in do večje socialne varnosti slehernega člana naše družbe, ki gradi svoj ekonomski in socialni položaj na podlagi rezultatov minulega in živega dela. Prispevati mora k hitrejšemu razvoju samoupravnih družbenoekonomskih odnosov tudi na tem področju družbenega dela in življenja, kajti le-ti so pogoj za uresničevanje samoupravne socialistične politike.

S tem uvodom želim predvsem usmeriti našo pozornost na bistvena vprašanja uresničevanja samoupravne socialistične politike, ne pa dati celovit koncept te politike.

Pojem socialne varnosti

ANDREJA KAVAR-VIDMAR:

Koristno bi bilo osvetliti pojem socialne varnosti. Ta pojem se uporablja v zelo različnih pomenih, in to na različnih področjih: v teoriji, v zakonodaji in tudi v vsakodnevni praksi. Pojmovanje socialne varnosti sega od najožjega, ki se sklada z razširjenim socialnim zavarovanjem, do zelo širokega, ki obsega zadovoljevanje vseh potreb človeka kot celovite osebnosti. V naših ustavnih določbah in tudi v večini jugoslovanske teorije se izraz socialna varnost uporablja v širšem smislu. Tako, npr., Nedeljković pravi, da socialna varnost v širšem smislu pri nas pojmuje kot celovit sistem ter sestavni del socialne in ekonomske politike, ki naj

zagotovi temelje za svoboden, stabilen in varen razvoj vsakogar kot tudi pogoje za svoboden razvoj vseh¹.

Podobno, prav tako široko, čeprav bolj iz subjektivnega vidika, opredeljuje socialno varnost Šefer, ki pravi, da je socialna varnost občutek človeka, da sta on in njegova družina varna v svojem ekonomskem, socialnem in družbenoekonomskem položaju. Socialna varnost pomeni, da ima človek možnost in je sposoben vplivati na prihodnost. Zaradi tega je socialna varnost bistveni element družbenoekonomskega in političnega položaja človeka. Sama po sebi pa je tudi element življenjskega standarda, če kot življenjski standard razumemo široko vsebino življenjskih, delovnih in družbenih razmer, v katerih se nahaja človek².

Torej socialna varnost ne vključuje samo tistih področij družbenih dejavnosti, ki se v Sloveniji povezujejo v skupnost socialnega varstva, ampak obsega tudi zdravstveno varstvo, izobraževanje, kulturo, v najširšem smislu pa tudi zdravo delovno in življenjsko okolje ter demokratične odnose v družbi.

V nasprotju s tem se izraz socialna varnost v ožjem smislu običajno uporablja takrat, kadar se veže na tako imenovani socialni primer, pri čemer je socialni primer opredeljen kot dogodek, ki prizadene človeka v takšni ali drugačni obliki³, zlasti pa tak dogodek zniža njegovo življenjsko raven. V tej definiciji socialnega primera je še vidna vez s pojmom rizika v civilnem pravu. Vendar mnogi dogodki, ki imajo za posledico pridobitev določenih pravic s področja socialne varnosti, niso socialni primeri v tem klasičnem smislu, ampak jih lahko smatramo celo za prispevek k razvoju družbe, npr. rojstvo otroka, usposabljanje mladine za življenje in delo itd. Tovrstni socialni primeri so tudi vedno bolj načrtovani⁴, se vedno bolj smatrajo za normalne in splošne.

Zato menim, da pri opredelitvi socialnega primera poudarek ne bi smel biti toliko na tem, da človeka prizadene, ampak bi morali socialne primere smatrati kot za posameznika družbeno relevantne dogodke, zaradi katerih je ta po načelu vzajemnosti in solidarnosti upravičen do določenih oblik socialne varnosti. Ta ožji pojem socialne varnosti po mojem mnenju postaja preozek, zato ker na mnogih področjih ni mogoče zadovoljiti potreb ljudi z individualnimi ukrepi. Zdravo življenjsko okolje, na primer, je bistvenega pomena za razvoj posameznika, za občutek varnosti, za življenjski standard, vendar ga je mogoče doseči oz. ohraniti samo z ekonomskimi in socialnimi ukrepi na neki širši ravni. Današnji način življenja in dela zahteva postopno preoblikovanje vsebine pojma socialne varnosti, ker človek ne potrebuje samo materialne varnosti, ampak tudi vključevanje v družbeno skupnost, možnost za vsestranski

¹ Zbornik pojmov u socijalnoj politici, Beograd 1973, str. 131.

² Berislav Šefer: Socialna politika u socialistični samoupravni družbi, Delavska enotnost, Ljubljana 1981, str. 130.

³ Aleksander Radovan: Socialna varnost, Rezman in Radovan: Delovna razmerja v združenem delu, Socialna varnost, 3. izd., Center za samoupravno normativno dejavnost, Ljubljana 1978, str. 155.

⁴ ibid.

razvoj osebnosti, za smotrno izrabo prostega časa, za življenje v humanem okolju. Za to pa niso dovolj samo individualne denarne in materialne dajatve in storitve, ampak skrb vseh ljudi za vsakogar, ki jo je mogoče pospeševati tudi z ukrepi socialne varnosti. Tu ima pomembno mesto tudi prostovoljno socialno delo, ki omogoča, da si občani lahko zagotavljajo socialno varnost v najširšem pomenu besede, ne samo s profesionalnimi storitvami določenih institucij, ampak tudi z medsebojno pomočjo.

Večkrat je bilo danes že poudarjeno, da je socialna varnost odvisna od rezultatov dela, obratno pa seveda tudi ukrepi socialne varnosti vplivajo na individualno in družbeno produktivnost in prav zaradi povezanosti z delom je potrebno, da si delovni ljudje zagotovijo tako raven socialne varnosti, ki je potrebna za razvoj družbe. Relativnost socialne varnosti lahko pomeni odvisnost pravic od rezultatov dela, mislim pa, da ne more označevati vprašljivosti obstoja socialne varnosti nasploh. Zagotavljanje socialne varnosti je namreč važen motivacijski faktor za delo. Varnost pomeni zanesljivost predvidevanja ravnanj, torej zavest posameznika, da si lahko z delom zagotovi socialno varnost. Če te povezanosti ni, potem si ljudje v želji, da bi zagotovili materialno in socialno varnost sebi in družini, poskušajo ustvariti zasebno varnost z vlaganji v razne »trajne dobrine«, ali pa se zgodi tudi obratno, da se poslužujejo dajatev socialne varnosti, ne da bi zanj po svojih zmožnostih tudi prispevali.

Povezanost socialne varnosti z delom pomeni tudi zagotavljanje telesne in moralne integritete in varnosti pri delu, kar je ena od ustavnih pravic. Rast produktivnosti dela je povezana zlasti z zdravstvenim varstvom in izobraževanjem, ki sta po eni strani faktorja produktivnosti, po drugi pa tudi sestavina socialne varnosti. Lahko bi rekli, da se prav z ukrepi socialne varnosti razvijajo, ohranjajo in po potrebi tudi vračajo delovnim ljudem možnosti za življenje in delo, za njihov lastni razvoj ter za aktivni prispevek vsakogar k razvijanju družbene skupnosti.

Osebe, ki si ne morejo zagotavljati socialne varnosti s svojim delovnim prispevkom, so upravičene do določenih oblik socialne varnosti, ki jim zagotavljajo ustrezno življenjsko raven. Tudi ta občutek, da bo človek v primeru nezmožnosti za delo ali drugega dohodka, ki začasno ali trajno onemogoča pridobivanje sredstev za življenje, dobil ustrezno pomoč, prispeva k motivaciji za delo. Zaradi povezanosti socialne varnosti z delom je potrebno, da je dostop do teh pravic možen brez stigmatizacije ali odnosov močnejšega do šibkejšega.

Ne nazadnje bi pri opredelitvi socialne varnosti morali opozoriti na to, da morajo biti oblike socialne varnosti usklajene, sicer po eni strani ne zagotavljajo enakopravnega obravnavanje vseh občanov in po drugi strani povzročajo motnje v ekonomskem in socialnem razvoju.

Pojem socialne varnosti bi morali razumeti v širokem smislu in v povezavi z delom ter zmožnostmi človeka, da aktivno prispeva k svoji socialni varnosti, čemur je temelj tudi ustavna pravica dela s sredstvi v družbeni lastnini.

Oprelitev tovarišice Kavarjeve glede tega, kaj to je socialna varnost, kakšne dimenzije lahko ima socialna politika, je povsem točna. Nadaljeval pa bi, da vse to – naj uporabim Marxov termin – še ni naša »praktična družbena zavest«. Socialno politiko uporabljamo bolj kot instrumentarij, metodo za razreševanje posameznih disfunkcij našega sistema.

Navezal bi se na uvodno besedo, ki nas je napeljevala, da o socialni varnosti razmišljamo strateško in ideološko. Upam, da sem prav razumel, in da jo točno interpretiram. Zato bi začel s trditvijo, ki je bolj splošna ocena, in sicer da gospodarska dogajanja v zadnjem času niso občutneje vplivala na padec družbenega standarda na posameznih področjih, pač pa so imela očitno negativne posledice za osebni standard, se pravi, povzročile so padec realnega osebnega dohodka.

Ko razmišljamo o socialni varnosti v razmerah precejšnje ekonomske nestabilnosti in zaostrenega gospodarskega položaja, tudi ne smemo spregledati že mnogokrat izpričanega dejstva, da takšna nestabilnost sama po sebi povzroča zatekanje v določene sfere socialne varnosti. Tu gre za značilen beg v bolezen, pa tudi za beg v invalidizacijo in podobno. Upadanje ekonomske varnosti povzroča zatekanje v razne oblike socialne varnosti! To seveda ni naša značilnost; kar zadeva situacijo pri nas, pa tudi naši kazalci kažejo, kako močno je narasla obolevnost v letih 1966/67, potem pa zopet leta 1974, kar sovпада z določenimi gospodarskimi zaostritvami.

Kar zadeva samo socialno varnost, bi kazalo opozoriti, kako smo v vseh partijskih dokumentih zapisali, da gre za »socialno-ekonomsko varnost«. S hudimi bitkami smo uveljavili pogled, ki je socialno varnost izpeljeval iz produkcijskih odnosov, jo tretiral kot rezultanto produkcijskih odnosov in ne kot nekakšno politično preventivo. Zato menim, da je pri obravnavanju socialne politike bistveno izhajati iz dohodka in iz tega, kako se ta dohodek obnaša. Z zakonom o združenem delu je bil narejen kakovostni preskok, ki je v tem, da smo dohodek v tem zakonu sistemsko izpeljali, kot »ekonomsko kategorijo«, se pravi, da se pravica do dohodka oblikuje po delu, po rezultatih dela... Doslej, v vseh družbenih sistemih, pa je bil dohodek »politična kategorija«, ker se je pravica do udeležbe pri dohodku in pri razpolaganju z njim izpeljevala iz razmerja političnih sil znotraj določenega družbenoekonomskega sistema. V tem kontekstu je seveda tudi socialna varnost integralni del dohodka in pravice do razpolaganja z dohodkom. Mislim, da vsi zapleti, stranpota, in slabosti, ki jih ugotavljamo v naši socialni politiki, v končni posledici izhajajo iz tega, da dohodek v resnici še ni tisto, kar naj bi po zakonu o združenem delu bil in se nam razpolaganje z njim kaže kot avtonomna pravica določenih družbenih struktur. Ko razmišljam o socialni politiki, torej mislim skozi dohodek v njegovi funkciji družbenoekonomske rerostrukcije.

Uskladenost ekonomskega in socialnega razvoja

DUŠAN KIDRIČ:

Eno izmed osnovnih vprašanj, ki se pojavlja v socialni politiki, je vprašanje, če je socialna politika pri našem načrtovanju dobro integrirana v planske dokumente, planska izhodišča in v izvajanje planov. Pri tem mislimo v glavnem na integriranost socialnega in ekonomskega vidika, to je, na ustvarjanje dohodka in njegovo porabo. Mislim pa, da bi morali opozoriti tudi na to, da gre še za tretji vidik integralnosti, in sicer za prostorski vidik planiranja. Tudi socialna politika ne more mimo prostorske komponente, ki se v glavnem kaže kot dostopnost posameznih socialnih služb, ali pa posameznih storitev družbenih dejavnosti za občane; analiza takšnega tipa je v glavnem izpuščena, tako v pripravah na plan kot v samih planskih dokumentih. V razpravah o integralnosti bi morali govoriti o integralnosti ekonomskega, socialnega in prostorskega vidika, saj je socialni razvoj nerazdružljivo (mislim, da smo si v tem edini) povezan z ekonomskim in prostorskim vidikom.

Kar se tiče povezanosti ekonomskega in socialnega razvoja, bi lahko ocenili priprave, ki so bile opravljene v obdobju pred letom 1981, kot relativno dobre. Ugotoviti pa moramo nekaj drugega; v tem času je vladala iluzija o večjem dohodku, in če govorimo o usklajenosti ali neusklajenosti, potem ne moremo toliko govoriti o neusklajenosti ekonomskega in socialnega vidika, pač pa lahko govorimo o tem, ali je bil celoten plan usklajen z našimi možnostmi, ali smo v izhodiščih za pripravo plana dovolj upoštevali, da so naše materialne možnosti nasploh, ne samo za socialno politiko, ampak tudi za ekonomsko politiko, ožje, kot pa so bile v preteklem obdobju, oziroma da bodo nujno ožje zaradi tega, ker prihajajo računi za razvoj v preteklem obdobju. Ta komponenta pa je bila na obeh področjih, tako na ekonomskem kot na socialnem, precej slabo diagnosticirana in tudi precej slabo upoštevana. Zato prihaja sedaj do teh stisk, ko ugotavljamo, da so naše materialne možnosti bistveno manjše kot smo mislili, da so, in da moramo svojo porabo veliko bolj zožiti.

Pri tem se postavlja vprašanje, kako naj jo zožimo. Moje mnenje je, da tega ne delimo najbolj posrečeno, zaradi tega, ker porabo v glavnem ločujemo le na osebno, splošno in skupno porabo, ne pa tudi na porabo oziroma delitev celotnega dohodka. Ugotavljamo – ne bom rekel: samo, temveč pretežno, kaj se dogaja na področju osebne, splošne in skupne porabe, ne govorimo in ne ukrepamo pa v tolikšni meri na ekonomskem področju (izjema so investicije). Kot primer bom dal investicije: v družbenem proizvodni pomeni skupna poraba skupaj s pokojninami približno

18%, brez pokojnin 12%. Toda 12% družbenega proizvoda v gospodarstvu je tudi v obliki zalog. Z veliko muko in zelo boleče bomo zniževali skupno porabo pod 12% družbenega proizvoda, veliko manj pa se pogovarjamo in tudi ukrepamo v zvezi s tem, da ne bi bilo 12% zalog, zaradi česar bi lahko bilo več razpoložljivih sredstev, oziroma več sredstev bi lahko bilo uporabljenih za investicije v osnovno sredstvo. To so zelo veliki agregati in v razpravah, ko govorimo o usklajenosti, pozabljamo na to, da je treba uskladiti obadva vidika – finalno porabo, pa tudi tisto porabo, ki v gospodarstvu obremenjuje razpoložljivi dohodek.

To sem navedel samo kot primer, ki deloma pojasnjuje, zakaj je v sedanji stiski glavna težava pri porabi ravno v zvezi s skupno porabo – ta poraba je namreč neelastična navzdol, ne moremo je hitro zniževati, ker velik del skupne porabe pomeni osebne dohodke in materialne stroške v izvajalskih organizacijah, ki opravljajo nujno potrebne storitve, ki jih v tem trenutku ne mislimo, ali pa tudi ne moremo zniževati. Včasih se problemi skušajo reševati tako, da se bo skupna poraba znižala, in da bomo morali revidirati pravice. Revizijo pravic in tudi normativov in standardov, ki jih tudi lahko obravnavamo kot neke vrste pravic, je potrebno opredeliti, vendar je ne bi smeli opraviti samo zaradi tega, ker je sredstev manj, temveč zato, ker je dejavnost potrebno drugače izvajati. Sredstva so lahko povod, ne smejo pa biti vzrok.

Samoupravna interesna organiziranost je na nekaterih področjih pripeljala do poglobljene razprave o racionalni organizaciji dejavnosti; to se ni zgodilo samo po zaslugi samoupravnih skupnosti, temveč tudi splošnega družbenega vzdušja. V razpravah o zniževanju sredstev za posamezne vrste in oblike porabe pa se marsikdo obnaša precej etatistično, kot da je to mogoče urediti z odlokom, kot da nimamo samoupravnega in delegatskega mehanizma. Včasih se v razpravah o finančnih problemih pozablja na to, da so ustanovljene samoupravne interesne skupnosti za menjavo dela in se zdi, da lahko le-te na željo ali zahtevo nekoga zelo hitro prebrodijo težave s spremembo svojih sklepov. Sprememba njihovih sklepov pa pomeni, da se delavci o vprašanju pogovorijo, delegacije pa morajo sklepe tudi sprejeti. Včasih ne upoštevamo dovolj, da delegatsko odločanje, ki ni enostavno, terja čas.

Mislim, da je pri planiranju socialne politike treba gledati še z enega vidika, to je z vidika dolgoročnosti. Kratkoročno socialni cilji v zvezi s planiranjem niso postavljeni na pravo mesto – če socialni problemi še niso tako veliki, da bi morali biti postavljeni kot prvenstveni. Družba ponavadi postavlja na prvo mesto druge probleme in naloge, ki so bolj povezane z ekonomskim položajem, kot npr. letos izvoz. V srednjeročnem obdobju je integracija in enaka teža ekonomskega in socialnega planiranja dosežena v veliko večji meri. V največji možni meri pa (je) bo dosežena v dolgoročnem obdobju, ker so pač socialni ukrepi in socialna politika dolgoročne narave. Pri njej ne gre za to, da bi iz leta v leto spreminjali kaj bistvenega, lahko le prilagajamo, spreminjamo pa jo lahko dolgoročno.

Zato kažejo včasih tisti, ki so na socialno politiko profesionalno ali družbenopolitično vezani, določeno nerazumevanje, ker letni planski akti ne vsebujejo več ali vsaj toliko komponent socialnega znanja, kot jih imajo srednjeročni in kot jih bodo imeli dolgoročni. Z vidika dolgoročnega razvoja bo človek nedvomno gotovo v središču pozornosti.

Glede na stopnjo dodelanosti posameznih planskih aktov z vidika integralnega obravnavanja socialnih razvojnih komponent, bi lahko ocenili, da so ti zelo različni. Različni pač zaradi tega, ker so objektivne možnosti zelo različne, ponekod socialno problematiko izrazito poznajo in čutijo, drugod pa je bolj kot socialna problematika navzoča problematika razvoja gospodarstva. Poleg tega pa usposobljenost planskih subjektov in družbenopolitičnih organizacij ni povsod enaka in zaradi tega pri planiranju prihaja do razlik.

Premagovanje stiske, ki je nastala zaradi zmanjšanih materialnih virov, je priložnost za celovitejše obravnavanje našega razvoja. Dejal bi, vsaj kar se tiče planskih razprav, da je letos, tudi po zaslugi družbenopolitičnih organizacij, več celovitosti. Ali nam bo to uspelo, da bo tako tudi v nadaljnjem obdobju, predvsem pa, ali nam bo to uspelo v dolgoročnem planu, je odvisno tudi od vseh subjektov planiranja in takih razprav, kakršna je današnja.

VLADO KLEMENČIČ:

V današnjo razpravo kaže vendarle vključiti nekaj podatkov, ker nam to olajšuje sklepanje o tem, kje mora biti težišče naše akcije, in kaj je potrebno storiti. Podatki o tem, koliko smo porabili za skupno porabo v preteklem srednjeročnem obdobju, tj. v obdobju 1976–1980, kažejo, da so ta sredstva v Sloveniji naraščala hitreje, kot pa je rasel nominalni družbeni proizvod. Nominalni družbeni proizvod je rasel poprečno letno za 24%, sredstva za skupno porabo pa približno za odstotek več, tj. 24,9% letno. Pri tem je poraba prek samoupravnih interesnih skupnosti družbenih dejavnosti rasla nekoliko počasneje, invalidsko-pokojninsko zavarovanje pa nekoliko hitreje.

Če bi vzeli le obdobje 1976–1979, vidimo, da je bilo to neskladje še precej večje. Leto 1980 namreč ni tipično, in ko govorimo o rezultatih preteklega srednjeročnega obdobja, pravzaprav dosti nepravilno vključujemo v poprečje še leto 1980. Leto 1980 pomeni že bistveni preobrat na nekaterih pomembnih področjih reprodukcije v gospodarstvu, pa tudi glede krčenja porabe v družbenih dejavnostih. Če poskušamo položaj malo podrobneje oceniti, bi lahko rekli, da je leto 1980 pomenilo tudi v družbenih dejavnostih zaostritev glede rasti osebnih dohodkov zaposlenih, ki so realno padli. Ravno tako je v lanskem letu že prišlo do

preusmeritve ali zaostajanja pri rasti investicij v družbenih dejavnostih. Toda programi družbenih dejavnosti so ostali v lanskem letu v glavnem nespremenjeni oziroma do kakršnihkoli pomembnejših zmanjševanj ni prišlo, podobno pa bi lahko trdili tudi za gibanja v letošnjem letu. Seveda bo potrebno podatke še obdelati, ampak dejansko je zanimivo in ta ocena je za nadaljnje razmišljanje pomembna, da smo se v letošnjem letu ponovno odločili za omejevanje investicij na področju socialnega razvoja, in da so se osebni dohodki zaposlenih v teh dejavnostih ponovno znižali glede na nivo, dosežen leta 1980. S stališča krčenja programov ali zmanjševanja pravic, preusmerjanja programov, prilagajanja teh programov spremenjenim okoliščinam (tu pa mislim, da smo na začetku), še nismo storili pravzaprav ničesar pomembnejšega.

Na področju socialne politike se v zaostrenih gospodarskih razmerah ponovno soočamo tudi z nekaterimi dokaj poenostavljenimi in celo skrajnimi zahtevami. Ena od misli, ki se pojavljajo je, da so zaostrene gospodarske razmere vplivale na zniževanje osebnih dohodkov zaposlenih in je glede na to nujno, da s socialnimi korektivi nadomestimo ta izpad pri zaposlenih z nižjimi osebnimi dohodki. Druga med temi poenostavljenimi zahtevami je nasprotna prvi in trdi, da zaostrene gospodarske razmere terjajo radikalno krčenje sredstev in obsega programov na področju socialnega razvoja, da bi tudi s tem prispevali, da bistvene gospodarske dejavnosti usposobimo za to, da bi premagali sedanje gospodarske težave. Mislim, da je tudi ta teza poenostavljena in si bomo z njo težko pomagali. Tretja teza je, da je potrebno spremeniti sistem naše socialne politike oziroma sistemsko podlago, na kateri razvijamo to socialno politiko. Naslednji predlog se zavzema za to, da je glede na zaostrene razmere treba samo skrčiti sredstva na obseg, ki ga sedanji gospodarski položaj dopušča oziroma dovoljuje.

Mislim, da bi bilo dobro, če bi ta današnji pogovor izzvenel kot naslednja skupna ugotovitev: namreč, da sistemskih osnov socialne politike ni treba postavljati pod vprašaj. Vse sprejete prvine socialne politike so po mojem mnenju nesporne. To se nanaša na opredelitve, ki govorijo, da je socialna politika sestavni del našega družbenega razvoja, se pravi, da je treba socialni razvoj planirati vzporedno, v medsebojni soodvisnosti z gospodarskim in prostorskim razvojem. Nadalje, da je družbena lastnina sredstev podlaga socialne politike in s tem tudi podlaga za odločanje o pravicah in sredstvih za te namene. Konkretnije to pomeni, da socialne politike nasploh in še posebej v ožjem pomenu ne razvijamo kot nekakšno državno zaščito in skrb za delavce, ampak izhajamo iz tega, da so delavci nosilci te politike. Prav tako je delitev po delu načelo, ki ga moramo upoštevati tudi na področju socialne politike. Ne vidim tudi potrebe po spreminjanju opredelitev, ki se nanašajo na vzajemnost in solidarnost kot elementov naše socialne politike itd. Skratka, odnosi v okviru socialnega razvoja so sestavni del samoupravnih družbenoekonomskih odnosov in jih ne moremo izločiti, ampak moramo na tej podlagi stvari razvijati naprej.

Vprašanje nadaljnega razvoja samoupravnih odnosov bi rad ilustriral s trenutno aktualnim primerom: v samoupravnih interesnih skupnostih smo v zadnjih letih morda celo nazadovali glede na to, kar smo zapisali v zakonu o združenem delu. Še vedno se obnavljajo ideje, ki so bile zavržene ob pripravah zakona, namreč, da bi samoupravne interesne skupnosti razvijali kot nekakšne pogajalske organizacije. Na eni strani so uporabniki, na drugi izvajalci, ki se med seboj pogajajo o tem, koliko sredstev bodo dali, in kakšen program bodo za to dobili. Če pozorno pogledamo določbe zakona o združenem delu, pa tudi razprave o tem, je jasno, da v zakonu niso zajete vse izkušnje iz začetne prakse delovanja samoupravnih interesnih skupnosti v prvi polovici sedemdesetih let. Namen zakona ni bil v tem, da uporabnike in izvajalce razvija kot partnerje, ki se v skupnostih pogajajo, ampak so to skupnosti, v katerih iščejo in oblikujejo skupen interes. Ne gre za to, da so uporabniki tisti, ki nimajo nobenega interesa za kulturo, za socialno varnost in skrbje edinole za to, da zbijajo sredstva za te dejavnosti, izvajalci pa tisti, ki so poklicno zadolženi za to, da skrbijo za kulturo, socialno varnost, zdravstvo itd.

Stvari pa se v zavesti in delno v praksi razvijajo v to smer. Sedaj poteka razprava o tem, da bi morali izvajalci v samoupravni interesni skupnosti določiti elemente razpoložljivih zmogljivosti, elemente cene, medtem ko naj bi uporabniki določili obseg sredstev, ki so jih sposobni zagotoviti ter opredeliti potrebe, ki jih imajo. Predlaga se, da bi takšne formulacije zapisali v zakon, kar pomeni, da ne gre za tehnično vprašanje, ampak za opredelitev družbenoekonomskih odnosov v teh skupnostih. To bi bilo še sprejemljivo, če je to tehnika in je ena stran zadolžena, da tehnično pripravi standarde, normative o enih, druga o drugih vprašanih in se potem vse skupaj usklajuje naprej. Toda iz tega se želi napraviti družbenoekonomski odnos, ko je nekdo zadolžen za ene elemente v svobodni menjavi dela, drugi pa za druge elemente in potem se medsebojno pogajajo, da bi prišli do uskladitve. Mislim, da tak način ni dober in pomeni vračanje nazaj. Samoupravne interesne skupnosti moramo razvijati kot organizirane oblike sporazumevanja pri oblikovanju skupnega interesa uporabnikov in izvajalcev na posameznih področjih.

To sem navedel v ilustracijo, ki kaže, da je nadaljnji razvoj družbenoekonomskih odnosov v samoupravni družbi nujnost, ne samo – tako kot radi postavimo – kot geslo, kot parola, ampak bi se morali ti odnosi v praksi dejansko razvijati, da bi na ta način zagotovili učinkovitejše izvajanje socialne politike.

Mislim, da dve stvari zaslužita pozornost, in da bi bilo dobro, če bi današnja razprava glede tega dala konkretnejše razčlenitve in predloge. Eno je dejstvo, da bomo na posameznih področjih socialne politike vendarle morali napraviti preobrat, in sicer tako, da se bo ta politika prilagodila spremenjenim razmeram, in da bo predvsem bolj v funkciji celotnega družbenega razvoja, ne pa nekakšen avtonomni dejavnik. Z leti smo prišli do tega, da se je socialna politika poskušala v nekaterih vidikih

oblikovati kot avtonomni dejavnik, ne pa kot sestavni del celotnega družbenega razvoja. Če navedem samo en konkreten primer: na področju zaposlovanja so nekateri standardi oblikovani tako, da tistih, ki so nezaposleni ne spodbujajo da bi si poiskali delo ali sprejeli ponujeno delo in delali.

Republiška skupščina je v nedavni razpravi postavila izvršnemu svetu in skupnosti socialnega varstva izrecno zahtevo, naj predložita, kako bi z ukrepi na področju socialnega varstva bolj podprli rast produktivnosti dela. To vprašanje nedvomno sodi v okvir zahteve po večji podpori socialne politike gospodarskemu razvoju. V Sloveniji ugotavljamo, da je rast produktivnosti dela v lanskem letu znašala 0,4%, v letošnjem letu bo po oceni okrog 0,3%. To se pravi, da smo v zadnjih dveh letih glede tega stagnirali. Na vprašanje, kaj se lahko na področju socialne politike napravi v prid povečevanju produktivnosti dela, katere ukrepe sprejeti, je težko odgovoriti. Toda ta odgovor bomo morali najti, ne le zaradi tega, ker je to zahtevala skupščina. Nadalje, tudi na področju socialnega razvoja je treba preveriti, kaj lahko ta razvoj prispeva k bistveni nalogi sedanjega obdobja, to je k povečevanju izvoza in reševanju naših bilančnih problemov v menjavi s tujino. Akcijske programe smo sprejeli, ostali pa so na načelni ravni, zato pričakovanega povratnega vpliva socialne politike na gospodarski razvoj še ni, vendar to moramo doseči.

Tretje, s tem povezano vprašanje je, ali imamo opraviti z omejevanjem sredstev ali s prestrukturiranjem družbenih dejavnosti. Mislim, da bi bilo na to dejansko težko odgovoriti črno-belo. Do neke mere bo treba omejevati tudi sredstva. To je realnost in to resnico je treba tudi povedati. Takšno omejevanje konec koncev predvidevata tudi zvezna in republiška resolucija o ekonomski politiki. Tisto, za kar smo se zavzemali pri nas, pa je dvoje. Prvič, da fiksnega odstotka rasti sredstev za skupno ali drugo porabo ne bi določali za naprej, ker lahko nastanejo težave, če cene rastejo hitreje, kot je bilo predvideno. Zato se zavzemamo za to, da se opredeli odstotek zaostajanja za nominalno rastjo dohodka. Če potem v praksi dohodek narašča hitreje ali počasneje, mora tudi poraba obdržati to razmerje. Drugo, menimo, da bi bilo skladno z vlogo republik, če bi zvezna resolucija predpisovala skupno zaostajanje osebne, skupne in splošne porabe, medtem ko bi republike in pokrajini znotraj tega lahko predvidele različno zaostajanje za posamezne oblike porabe.

Ne vemo še, kakšne posledice za realni dohodek bodo imeli spremeni predpisi glede amortizacije in revalorizacije sredstev v prihodnjem letu. Računi, ki so bili napravljeni, kažejo, da v Sloveniji uvedba povečanih stopenj amortizacije pomeni okrog 4-odstotne točke znižanja rasti dohodka, namesto da bi se dohodek v prihodnjem letu nominalno povečal za 22%, se bo povečal za 19%. Seveda se s tem vsi računi v zvezi s posameznimi oblikami porabe pokažejo v drugi luči: izračuni, ki so bili napravljeni na Zavodu SRS za družbeno planiranje, kažejo, da bi, če bi se uresničila predvidevanja glede dohodka, brez vpliva stopenj amortizacije

dosegli zaostajanje osebnih dohodkov, skupne in splošne porabe, pa tudi investicijske porabe za rastjo dohodka. Če pa upoštevamo isti obseg vseh oblik porabe ob zmanjšanem dohodku – glede na to, da se bo del dohodka prenesel v sredstva amortizacije – lahko ugotovimo, da bodo osebni dohodki v prihodnjem letu naraščali nekoliko hitreje kot dohodek, in da bo tudi skupna poraba naraščala hitreje kot dohodek. Preučiti pa bo potrebno še, kakšne vplive bo imela amortizacijska stopnja na sredstva, ki jih je potrebno za ta namen zagotoviti v družbenih dejavnostih.

ANDREJA ČRNAK-MEGLIČ:

Ob prebiranju knjige dr. Berislava Šeferja »Socialna politika v samoupravni socialistični družbi« so se mi porodile številne misli in menim, da tudi nekatere ugotovitve, ki bi jih v današnji razpravi morali vzeti zelo resno. Pomanjkljivo je preučevanje navzočnosti, povezanosti in vzrokov socialnih problemov v posameznih obdobjih družbenoekonomskega razvoja, kar je nujni pogoj za adekvatno oblikovanje socialne politike ter iskanj poti in mehanizmov za njeno uresničevanje.

V razpravi so bile načete številne teme, ki pa so bile premalo podkrepjene s podatki. Če bi imeli vse podatke, bi lahko bolj polemično razpravljali o določenih zadevah. Recimo čisto konkretno: o tezi, da je splošna in skupna poraba v veliki meri dejavnik obremenjevanja gospodarstva. Težko polemiziram, ker nimam slovenskih podatkov in razpolagam s podatki tovariša Šeferja, znan pa mi je tudi položaj v Ljubljani, ker delam v Zavodu za družbeno planiranje. Dejstvo je, da so tiste velike neskladnosti in obremenjevanja, ki se nam vlečejo iz prejšnjega obdobja v sedanje, predvsem produkt ekstenzivnega razvoja, da pa se ugotavlja, da so družbene dejavnosti v primerjavi z gospodarstvom pravzaprav v bistveno slabšem položaju, tako glede dohodka kot glede osnovnih sredstev.

Skratka, ko opredeljujemo posamezne dejavnosti, je nujen selektivni pristop. Zaenkrat v letih 1980 in 1981 res ni prišlo do bistvenega krčenja programov, in na določen način se s tem, da se še vedno nadaljuje investicijska politika, ki jo načrtuje samoprispevek, še vedno ohranja ekstenziven razvoj in zato prestrukturiranja ni bilo možno izvesti. Skratka, v razpravi je bila dana vrsta tez, o katerih bi lahko razpravljali.

Ob prebiranju tekstov za to razpravo in za 3. konferenco sindikatov ugotavljamo, da pavšalnost, površnost pri preučevanju problemov na področju socialne politike na žalost ni presežena, in da o kakšnem alternativnem ponujanju rešitev sploh ni govora ter da se vse prevečkrat na posameznih področjih pojavljajo tako nekonkretne opredelitve, kakršno je: izboljšati bomo morali to pa to, iskati bomo morali rešitve za to in to.

Mislím tudi, da pri pripravi planov ni bila dovolj upoštevana integrativnost planiranja, četudi na socialnem in ekonomskem področju nekoliko bolj kot prostorskem. Vse preveč smo se pogovarjali samo o tem, kako, v okviru kakšnih indeksov lahko raste skupna poraba, o tem, kje so mehanizmi drugačnega, bolj samoupravnega načrtovanja socialne politike, pa smo se veliko premalo pogovarjali. Rada bi opozorila na to, da se je treba pri nadaljnjem načrtovanju izogniti napakam, ki smo jih delali v preteklosti, in da je treba nekoliko bolj strokovno analizirati posamezne rešitve.

ZOFKA STOJANOVIČ:

Že 3. konferenca zveze komunistov, ki je obravnavala socialno razlikovanje, je sprejela zelo pomembna in še vedno aktualna izhodišča za nadaljnji socialni razvoj. Tudi kongresi zveze komunistov so se opredelili za hitrejši razvoj družbenega standarda, kar je edina realna podlaga za hitrejšo odpravljanje socialnih razlik. Mislím, da je v zvezi s socialno politiko to zelo pomembno. Tako izhodišče smo sprejeli tudi v samoupravnem sporazumu o skupnih izhodiščih za zagotavljanje socialne varnosti v naslednjem srednjeročnem obdobju, v katerem smo zapisali, naj bi sredstva za družbeni standard v okviru socialnega varstva rasla hitreje kot socialni prejemki iz naslova socialnih pravic.

Mislím, da nismo vedno ravnali v skladu s tem ciljem. Hitreje kot družbeni standard smo razvijali sistem različnih socialnih pravic; s tem zelo razvejanim sistemom socialnih pravic in socialnih dajatev smo že prišli v položaj, ko je to delavce in delovne ljudi destimuliralo za večja prizadevanja, v tem smislu, da bi si socialno varnost zagotavljali z lastnim delom. S tem smo pri delavcih ustvarjali mentaliteto, da je boljše manj delati in biti več udeležen pri različnih solidarnostnih skladih, pravicah, ki so materializirane v raznih dajatvah, oprostivah itd.

To pomeni veliko neskladje med proklamiranimi in dejanskimi ukrepi socialne politike. V sedanjih zaostrenih gospodarskih razmerah je gotovo precejšnji del delavcev in njihovih družin prišlo v položaj, ko s svojim osebnim dohodkom ne pokrivajo najnujnejših življenjskih potreb. Kljub temu pa ne bi smeli, ne v tem trenutku ne pri svojih nadaljnjih prizadevanjih socialne politike le spreminjati, ampak je treba vztrajati pri tem, da bomo krepili in razvijali oblike družbenega standarda. Na primer, velika zaposlenost v naši republici, veliko število zaposlenih žensk, mater, to se pravi obojestransko zaposleni starši in na drugi strani nizek procent zajetja otrok v vzgojnovarstvene ustanove za predšolske otroke, pomeni, da nismo usklajeni. Imamo, npr. nekatere občine, recimo Novo mesto, ki je zelo pospešeno razvijalo industrijo, oziroma gospodarstvo, ki pa mu ni sledil razvoj na področju družbenega standarda. Ko sem obiskala to občino, smo se o teh stvareh pogovarjali: v združenem delu se pojavljajo velike stiske glede tega, kam z otroki v času, ko so starši zaposleni. To

postaja pravzaprav cokla ekonomskega razvoja, ker hkrati niso celovito razvijali tudi družbenih dejavnosti.

Zato mislim, da tudi v zaostrenih gospodarskih razmerah in ob tem, da smo prišli v težave tudi v zvezi z zadovoljenjem osebne standarda, na račun nizkih osebnih dohodkov ne bi smeli popuščati, da tega strateškega cilja ne bi smeli izpustiti izpred oči. Socialni razvoj mora postati integralni del ekonomskega razvoja, kajti če teh dejavnosti ne bomo razvijali, je tudi vprašanje, kako naj delavci na delovnem mestu bijejo bitko za višjo produktivnost. Včasih preveč poenostavljamo stvari v planiranju, kot da gre le za indeksiranje porabe. Verjetno je treba tudi usposabljanju planskih služb nameniti pozornost v temeljni organizaciji združenega dela in v občini. Te službe je treba okrepiti v tem smislu, da bodo delavcem v združenem delu znale dati osnove za to, da bo delavec lahko samoupravno, glede na svoje potrebe in potrebe celotne družbe, znal sprejemati prave odločitve. Žal smo danes še na stopnji, ko planske službe, tako v družbenopolitičnih skupnostih kakor na nivoju posameznih interesnih skupnosti, tedaj ko pripravljamo plane in naj bi se delavec odločal, ne znajo ponuditi drugega kot kakšne indekse, s pomočjo katerih delavec ne bo znal zavestno presoditi, kako naj se odloči v svojem interesu, v interesu delavcev v združenem delu in celotne družbe.

Na ožjem področju socialne politike in socialne varnosti, to je na področju socialnega varstva, naj bi v tem smislu tudi skupnosti socialnega varstva odigrale svojo vlogo, to je usklajevanje vseh vidikov socialnega varstva, družbenega in osebne standarda, pač glede na ekonomske možnosti. V teh skupnostih naj bi se oblikoval celovit pogled, celovita socialna politika. To je gotovo dolgoročen proces, ki ga od procesa uveljavljanja delavca kot subjekta planiranja razvoja v socialni politiki ne moremo ločevati. Tudi na področju gospodarstva delavec še ni postal subjekt planiranja, nosilec vseh odločitev, ni postal tisti, ki naj odloča o delovnih razmerah in rezultatih svojega dela, zato smo morda tudi v procesu na področju socialne politike včasih nestrpni. Mislim, da je to povezano: kolikor bolj bo delavec obvladoval področje gospodarskih odnosov, toliko hitreje bo tudi na področju socialne politike postal odločujoč subjekt odločanja, planiranja in uresničevanja svojih pravic.

Regionalni vidik socialne politike

ANDREJ BRIŠKI:

Na pogovor sem povabljen v zvezi s področjem, ki se posredno dotika vprašanj socialne politike, to je pospeševanje skladnejšega regionalnega razvoja oziroma pospeševanje razvoja manj razvitih območij v SR Slove-

niji. Ni naključje, da je bilo izhodišče za začetek organizirane družbene aktivnosti na tem področju oblikovano na konferenci ZKS o socialnem razlikovanju v letu 1969. Zasluga te konference je bila, da smo v srednjeročnem obdobju 1971–1975 oblikovali prvi kompleksnejši pristop k reševanju te problematike. Ta politika se je nato nadaljevala tudi v naslednjem srednjeročnem družbenem planu, prav tako pa se bo tudi v obdobju 1981–1985.

Ko smo začeli razmišljati o tej problematiki, so se v razpravi pojavljala številna vprašanja, ali gre za solidarnost ali za potrebe razvojne politike. Mnenja so bila dokaj različna. Oblikovanje politike in tudi praksa pa sta pokazali, da gre pravzaprav za kombinacijo solidarnosti in razvojne politike, v kakšni meri je udeležena solidarnost, oziroma v kakšni meri ekonomska nujnost in sploh potreba po razvoju, zavisi od ciljev, ki si jih zastavljamo dolgoročno, pa tudi v vsakem srednjeročnem obdobju.

Ko smo v Sloveniji začrtali politiko policentričnega razvoja in pozneje, ko je bil dan večji poudarek boljši izrabi domačih naravnih možnosti, v zadnjem času še zlasti zaradi problemov, ki jih imamo na področju ekonomskih odnosov s tujino, so prihajale vse bolj do veljave razne potencialne možnosti, ki jih imajo posamezna območja. Pospeševanje skladnejšega regionalnega razvoja je postalo sestavni del razvojne politike, hkrati s tem se je postopno zmanjševal pomen solidarnosti v ožjem pomenu besede. Seveda pa je v posameznem srednjeročnem obdobju, prav tako pa tudi v posameznih letih, teža ene in druge kategorije nihala, odvisno od trenutnih razmer, s katerimi smo se v posameznem letu oziroma posameznem srednjeročnem obdobju srečevali.

Pomen manj razvitih območij v razvoju SR Slovenije se je povečal predvsem glede na njihove prirodne možnosti v zvezi z možnostmi za proizvodnjo hrane, v zvezi z zaposlitvenimi možnostmi itn. Ne nazadnje bi rad omenil tudi prizadevanja za ohranitev poselitve prebivalstva na nekaterih hribovskih območjih, zlasti še v obmejnih območjih.

Drugo vprašanje, s katerim se soočamo, je časovna opredelitev regionalne politike oziroma odpravljanja razlik v razvitosti. Nekateri so menili, da je možno razlike v stopnji gospodarske razvitosti med posameznimi območji v SR Sloveniji zmanjšati v teku enega ali največ dveh srednjeročnih obdobj do take mere, da ne bi bili več potrebni posamezni pospeševalni ukrepi. Analize, ki smo jih izdelali v okviru priprav družbenega plana za srednjeročno obdobje 1981–1985, pa so pokazale, da ta problem v Sloveniji še obstaja, čeprav seveda v nekoliko drugačni kvaliteti kot pred desetimi leti. Gre namreč – v poprečju gledano – za precej višji nivo gospodarske razvitosti, za manjše razlike v razvitosti med posameznimi območji in zlasti za manjše razlike na nekaterih področjih družbene reprodukcije. Predvsem so se zmanjšale razlike na področju družbenih dejavnosti, prav tako tudi na področju gospodarske infrastrukture (prometno omrežje, vodno gospodarstvo, ipd.). Nekoliko manj so se te razlike

zmanjšale na področju gospodarskega razvoja, čeprav sta družbeni proizvod in zlasti zaposlenost rasla hitreje kot v SR Sloveniji.

Pri oblikovanju družbenega plana za obdobje 1981–1985 je obstajala dilema, ali kaže na teh območjih prednostno pospeševati gospodarski razvoj in na tej podlagi oblikovati sredstva za izboljšanje življenjskih in delovnih razmer (mislim na družbene dejavnosti, na lokalno infrastrukturo ipd.), ali pa še naprej hkrati z gospodarskim razvojem izboljševati razvojne možnosti na podlagi solidarnosti v okviru širše družbene skupnosti.

V zvezi s tem je zelo pomembna ugotovitev, da vseh manj razvitih območij ne bi smeli enako obravnavati. So območja, ki so se gospodarsko že dokaj okrepila, in ki imajo vedno večje možnosti, da se tudi v zvezi z razvojem družbenih dejavnosti in infrastrukture bolj osamosvojijo, so pa nekatera območja, ki v stopnji razvitosti še močno zaostajajo in brez solidarnosti pri ustvarjanju možnosti za razvoj realno hitrejšega razvoja ne morejo doseči, in se bo v tem primeru nadaljevalo demografsko praznjenje oziroma propadanje kulturne pokrajine.

Zato je v družbenem planu SR Slovenije za obdobje 1981–1985 dan večji poudarek najmanj razvitim občinam ter t. i. manj razvitim geografskim območjem na meji dveh, treh občin, ki pa so v precejšnji meri odmaknjena od aktivnega gospodarskega razvoja. To so območja z neugodno starostno strukturo prebivalstva, z močno prevlado starejših generacij, skoraj brez mladine, s propadanjem kulturne pokrajine in še tistega kmetijstva, kolikor ga je bilo.

V okviru izvajanja politike skladnejšega regionalnega razvoja ima pospeševanje razvoja manj razvitih območij nekatere specifičnosti. Policentričnega razvoja namreč ne bi smeli razumeti kot industrializacijo skoraj vsake vasi. Zaradi racionalnih odločitev moramo nujno težiti k razvojnemu središčem, in to ne velja le za gospodarske objekte, temveč tudi za razvoj družbenih dejavnosti, zlasti tistih, ki pomenijo višjo stopnjo storitev (srednje šolstvo, zahtevnejše zdravstvene storitve itd.). To načelo je opredeljeno tudi v družbenem planu, vendar pa se ob tem še vedno kažejo težnje po nadaljnjem nazadovanju nekaterih geografskih območij in odseljevanju mladega prebivalstva s takih območij. Gradnja manjših industrijskih objektov na teh geografskih odmočjih prihaja le deloma v poštev. Predvsem je treba prebivalstvu takih, pretežno hribovitih predelov omogočiti večjo dostopnost do delovnih mest v bližnjih središčih. Tam bi se zaposlovali, hkrati pa bi – vsaj v nekaterih primerih – bili aktivni tudi v kmetijski proizvodnji. Pri tem pa se je treba zavedati, da tako imenovani polkmetje – podelavci ne morejo biti trajnejša rešitev za taka območja, saj se tovrstna aktivnost v večini primerov razvija le v eni ali dveh generacijah. Pozneje je postopno aktivnost teh ljudi v samem kmetijstvu vse manjša. Zato je v prihodnje nujno opredeliti take pospeševalne ukrepe, ki bodo spodbudili večji interes za modernizacijo in produktivnejšo kmetijsko proizvodnjo tudi na hribovitejših območjih, saj bi s tem

omogočili boljšo izrabo njihovih prirodnih zmogljivosti za proizvodnjo hrane.

V razpravah o izvajanju družbenega plana SR Slovenije za obdobje 1981–1985 je bilo večkrat poudarjeno, da nekatere omejitve v sedanji ekonomski politiki bolj prizadenejo manj razvita območja. Na podlagi analiz o doseženih gospodarskih rezultatih v letu 1981 je bilo namreč ugotovljeno, da se je investicijska aktivnost na manj razvitih območjih zmanjšala podobno kot v SR Sloveniji, tako da se ohranjajo relativna razmerja iz preteklih let. V skladu z usmeritvami družbenega plana SR Slovenije v zvezi s pospeševanjem razvoja manj razvitih območij imajo med potekajočimi investicijami pomemben delež takšne, ki omogočajo hitrejšo odpiranje novih delovnih mest, zlasti v predelovalni industriji, ter vlaganja v modernizacijo in širitev proizvodnje hrane in njene predelave. Premalo pa je bilo vlaganj na podlagi samoupravnega združevanja dela in sredstev.

Zato resolucija o politiki izvajanja družbenega plana SR Slovenije v letu 1982 opredeljuje, da se bodo organizacije združenega dela v okviru gospodarske zbornice in splošnih združenj dogovarjale, da bodo ob upoštevanju sprejetih razvojnih kriterijev prenašale investicijske programe na manj razvita območja na podlagi samoupravnega združevanja dela in sredstev. Tako naj bi bila ob sicer zoženih investicijskih možnostih zagotovljena kontinuiteta hitrejšega razvoja teh območij – ob upoštevanju njihovih primerjalnih prednosti, vključno z možnostmi za zaposlovanje.

Omejene možnosti na področju nadaljnjega razvoja gospodarske infrastrukture v SR Sloveniji nasploh posredno vplivajo tudi na počasnejše izboljševanje infrastrukturnih možnosti za razvoj na manj razvitih območjih. Prednost, ki je dana razvoju najpomembnejših infrastrukturnih projektov v Sloveniji, vpliva z omejenimi materialnimi možnostmi na ožjenje programov na regionalnem in lokalnem infrastrukturnem omrežju, pri tem pa tudi na manj razvitih območjih. Kljub temu pa bo potrebno doseči, da omejitve ne bodo prizadele manj razvitih območij močneje, kot se bo to sicer dogajalo v gospodarski infrastrukturi celotne SR Slovenije.

Zlasti na tistih manj razvitih območjih, ki bistveneje zaostajajo v razvoju, bo treba v bodoče ohranjati solidarnost kot enega od temeljev za ustvarjanje boljših možnosti za življenje in delo. Standard družbenih dejavnosti in gospodarske infrastrukture mora biti predvsem funkcija oziroma rezultat gospodarskega razvoja, vendar pa je v nekaterih primerih izvajanje solidarnosti na področju družbenih dejavnosti, pa tudi izvajanje gospodarske infrastrukture eden od temeljnih pogojev za hitrejši gospodarski razvoj.

Tudi pri pripravi dolgoročnega plana SR Slovenije bo potrebno upoštevati politiko skladnejšega regionalnega razvoja v SR Sloveniji, pri tem pa upoštevati dosežene rezultate, pa tudi nekatere probleme in izkušnje, ki so se pokazale pri uresničevanju dosedanje politike na tem področju. V skladu z razvojnimi interesi in usmeritvami SR Slovenije naj bi nosilci

planiranja oblikovali takšne splošne razmere in možnosti, ki bodo ob upoštevanju specifičnosti posameznih območij omogočili aktiviranje njihovih razvojnih možnosti. S politiko policentričnega razvoja bi se morali izogniti nekaterim težnjam po pretirani razpršenosti proizvodnih zmogljivosti in zmogljivosti oskrbe prebivalstva, hkrati pa tudi težnjam po močnejši koncentraciji. Oboje namreč lahko prispeva k neuravnovešenju razvoja.

Izhodišče regionalne politike bi moralo biti ustvarjanje enakopravnejših možnosti za življenje in delo ter varstvo človekovega okolja ob doslednem spoštovanju kriterijev racionalnosti oziroma ekonomske učinkovitosti. Tako bi morali reševati tudi specifične probleme razvoja manj razvitih območij, vključno manj razvitih geografskih območij.

Socialistična solidarnost

JANEZ DOKLER:

Najprej bi se zaustavil ob vprašanju razmerja med skupno in osebno porabo. Pri nas sistemsko nimamo kategorije stroškov reprodukcije delovne sile, zaradi orientacije pri delitvi osebnih dohodkov pa nas – tudi raziskovalno – zanimajo povprečja življenjskih stroškov. Stroški reprodukcije delovne sile so, kot je znano, tisti stroški, ki so potrebni, da se delavec ohranja in obnavlja *kot delavec*. Ti stroški torej niso isto kot povprečni življenjski stroški; stroški »reprodukcije«, denimo, vrhunskega strokovnjaka se razlikujejo od stroškov reprodukcije kvalificiranega delavca itn., kajti gre tako za stroške biološke reprodukcije kot za stroške socializacije, primarne in sekundarne. Če govorimo o združenem delavcu, potem je najbrž treba vedeti za celotni strošek reprodukcije tega združenega delavca in to ceno je treba plačati – za reprodukcijo in za razširjeno reprodukcijo. Z vidika celotnega stroška je torej videti vseeno, ali gre iz osebnega dohodka ali skupne porabe. Če se združeni delavec ne reproducira v svoji celotni strukturi, potem nekako »žremo« svojo lastno substanco in se obnašamo nerazumno do celotne reprodukcije in do svoje prihodnosti.

Dejansko se ti stroški pri nas delijo na družino, na delovno organizacijo (primer DO, ki zaposluje pretežno ženske) in na družbo. Demografske statistike kažejo, da smo ponekod v Jugoslaviji že pod ravniyo optimalne biološke reprodukcije. To pa opozarja, da lahko neustrezna delitvena razmerja, tudi neustrezna delitev med osebno in skupno porabo, povzročijo nezaželene demografske spremembe. Če se na primer zgodi, da družina ne zmore več stroškov biološke reprodukcije in primarne

socializacije, normalno reagira z zmanjšanjem števila otrok. Ker so v slovenskih družinah aspiracije glede prihodnosti otrok praviloma visoke, so taki tudi stroški. Vprašanje delitve med osebno in skupno porabo je zato hkrati vprašanje odločitve o dolgoročnih posledicah. Denimo o tem, kako hitro se bo narod staral, o tem, kako se bodo reproducirale socialne razlike itn. Vsekakor je pri vzpostavljanju delitvenih razmerij to nujno upoštevati.

V nadaljevanju bom govoril o *solidarnosti* in pri tem se ne bo mogoče docela izogniti teoretskim vprašanjem. Ta se začnejo že pri slovarkem pomenu. Beseda, ki v novolatinski pomeni »skupnost, popolnost, odgovornost posameznika za skupnost«, si je v različnih kontekstih pridobila toliko pomenov, da jo je enoznačno preprosto nemogoče uporabiti, ne da bi jo natančneje opredelili s kontekstom. Na splošno je mogoče reči, da gre v bistvu za poimenovanje vrednote, katere pomen je določljiv šele v celoti nekega bolj ali manj skladnega vrednostnega sistema. Ker pa je tak vrednostni sistem mogoče pripisati le konkretnim družbenim skupinam in skupnostim, sledi, da gre za zgodovinsko in socialno relativno vrednoto. Vprašanje o pomenu solidarnosti v kontekstu ustave SR Slovenije in SFRJ se s tega vidika pokaže kot vprašanje razmejnitve tega pomena od drugih, denimo tradicionalnih pomenov.

Problem, ki ga rešujejo tako klasične, predmeščanske, kot tudi meščanske sociološke teorije solidarnosti, je na določeni ravni splošnosti identičen: odgovoriti skušajo na vprašanje, kaj je tisto, kar različne segmente družbe, razrede in sloje, povezuje v skupnost. Vprašanje pa je že samo znak, da je skupnost problematična. Če je, kot pravi Marx, družbena »delitev dela samo drugo ime za razredno delitev«, potem logično sledi, da se celota problematizira, da postane vprašljiva takrat, kadar so prizadeti interesi tega ali onega udeleženca skupnega, vendar z delitvijo dela notranje diferenciranega procesa družbene produkcije in reprodukcije. To se zgodi, ko se mesto posameznika ali skupine v produkcijskem procesu manifestira kot prikrajšanost v delitvi. Kadar se prizadeti del družbenega agregata zave prikrajšanosti in je zmožen to zavest izraziti tako, da se skupnost zave potencialnega konflikta kot ogroženosti celote, takrat nastopi čas ideologije, ali pa se vprašanje neenakosti razrešuje v konfliktu z grobo silo.

Klasični primer take situacije je po izročilu razreševal rimski konzul Mnenius Agrippa Lanatus (494 pr. n. št.); baje se mu je posrečilo pregovoriti plebejce, ki so se iz protesta proti patricijem in njihovim družbenim privilegijem izselili iz mesta, da so se vrnili v Rim. Njegovo prepričevanje je bilo utemeljeno na alegorični zgodbi o organsko harmonični funkciji želodca in udov človeškega telesa. Če se udi uprejo in ne dobavljajo želodcu hrane, propade celo telo, torej tudi udje. Tako je tudi sodelovanje patricijev in plebejcev nujno za preživetje skupnosti kot organizma.

Ta alegorija, ki ima poleg ideološke razsežnosti – prikrievanja razrednega konflikta – tudi svoje umno jedro, je pravzor vseh tako imenovanih

organicističnih teorij družbene solidarnosti; vse se utemeljujejo na delitvi dela, družbeno skupnost pa pojmujejo bodisi kot organizem bodisi kot uravnovešen sistem (vlog v produkciji, delitvi in porabi). Solidarnost kot družbena vez se v teh teorijah utemeljuje na ogroženosti celote, če kateri izmed delov ne funkcionira.

Ogroženost je tudi v racionalnem jedru tistih teorij, ki solidarnost kot družbeno vez razlagajo kot nasledek družbene pogodbe. Vzornik teh teorij je Thomas Hobbes (1588–1679). Izhaja iz radikalnega individualizma; človeka pojmuje kot egoističnega posameznika, stanje »družbe pred pogodbo« pa kot amoralno stanje boja vseh proti vsem in glede vsega. Tako stanje se ne more ohraniti, ker je nevarno za vse in vse enako ogroža. Umna je torej prisila, ki pripravi ljudi, da napravijo konec tej vsesplošni vojni v interesu miru; mir je za vsakogar najvišje dobro, ker zagotavlja red in pravila življenja v skupnosti. To se doseže s pogodbo, s katero se vsak posameznik odpove delu svojih naravnih pravic in jih prenese na drugega, na suverena, ki postane s tem nosilec oblasti in zakona.

Skupna tem, iz ogroženosti celote zaradi protislovij med deli izvedenim teorijam družbene povezanosti, in tistim, ki družbeno celoto izvedejo iz kakega apriornega moralnega principa, je ideja o nekakšni načelni skladnosti interesov delov družbenega organizma ali sistema, kar ustreza njihovi ideološki funkciji, to je prikrivanju dejanskih družbenih, razrednih nasprotij.

Očitno je torej, da niti iz slovarskih pomenov niti iz socioloških teorij, katerih temeljne značilnosti smo povzeli, ni mogoče izpeljati uporabne definicije solidarnosti, ki v temeljnih aktih samoupravne socialistične družbe – v Ustavi SFRJ in SR Slovenije in v Zakonu o združenem delu – fungira kot ena temeljnih norm, ki družbene subjekte zavezuje k določenemu načinu medsebojnega obnašanja in obnašanja do družbe kot celote.

Na vprašanje o utemeljenosti tega normativnega načela ustave odgovarja leksikon takole: »Socialistična solidarnost je občutek povezanosti, skupnosti interesov in hotenj, ki izvira iz socialističnih družbenih odnosov, v katerih je ‚svobodni razvoj vsakega posameznika pogoj svobodnega razvoja vseh‘ (Marx-Engels, Manifest komunistične stranke). V tem smislu je temelj moralnih in pravnih razmerij socialistične družbe, kajti osebno svobodo združuje z življenjem v skupnosti. Ustava SFRJ večkrat poudarja socialistično solidarnost kot eno svojih temeljnih načel« (Mala politička enciklopedija).

Če naj verjamemo tej definiciji, je ustavna norma utemeljena »na občutku povezanosti . . . , ki izvira iz socialističnih odnosov«, ki jih ustava normativno določa. Šibkost te definicije ni samo v očitnem začaranem krogu, temveč tudi v tem, da dopušča normativno določanje občutkov. Ustava SRS govori glede tega nekaj povsem drugega. V temeljnih načelih je slovenski narod tisti, ki »na podlagi svobodno izražene volje«, skupaj z drugimi narodi in narodnostmi Jugoslavije . . . , »uresničuje in zagotavlja«

med drugim tudi »enotne interese delavskega razreda in solidarnost vseh delovnih ljudi«. Subjekt je torej zgodovinsko nastala skupnost, narod, notranje diferenciran, zavedajoč se svojih zgodovinskih teženj in interesov. Ta uresničuje in zagotavlja. Da je to uresničevanje in zagotavljanje mišljeno kot proces v razvoju naroda, je še bolj neposredno razvidno iz tistih temeljnih določil ustave, ki govorijo o ustavnem položaju zveze komunistov. Ta je kot »zavestni nosilec teženj in interesov delavskega razreda postala organizirana vodilna idejna in politična sila delavskega razreda in vseh delovnih ljudi pri graditvi socializma in pri uresničevanju solidarnosti delovnih ljudi...« Je »glavni pobudnik in nosilec politične dejavnosti za... krepitev socialistične družbene in demokratične zavesti in je za to odgovorna«.

Pojmovanje solidarnosti kot procesa, kot konsolidacije samoupravne socialistične družbe v odnosu do njenih ciljev, je v ustavnem konceptu očitno utemeljeno na ciljih, ki so formulirani v Programu ZKJ. Odločilno za uresničitev teh ciljev je izvedeno podružbljenje sredstev za proizvodnjo in na tem podružbljenju utemeljena »svobodna skupnost proizvajalcev«. Le-ta po programu ZK »označuje takšne družbenoekonomske odnose, v katerih izginjajo razredni antagonizmi, kakor tudi nasprotja med mestom in vasjo, med fizičnim in umskim delom, med organizatorji proizvodnje in praktičnimi proizvajalci, med upravljanjem in izvrševanjem. (...) Tu se izgubi razloček med neposrednim proizvajalcem in delovnim človekom zunaj neposrednega materialnega proizvodnega procesa in vsa družbena skupnost postaja skupnost proizvajalcev. Ta proces družbenih preobrazb bo poglobitna značilnost družbenega razvoja celotne epohe socializma, razvoja, ki vodi k popolni uresnitvi poglobitnih ciljev delovnih ljudi – družbenih in ekonomskih – h komunizmu. (...) Iz takšnih družbenih in političnih odnosov morajo neizbežno postopno rasti tudi nove humanistične kvalitete v odnosih med ljudmi. Nova poglobitna vloga tovarne, zadruga, komune, šole, družbenih organizacij in pa družine je v tem, da razvije odnose iskrenosti, zaupanja, človekoljublja, razumevanja, strpnosti, vzajemnega sodelovanja in pomoči, skratka, človeških simpatij in tovarištva med ljudmi«.

Ustavni koncept solidarnosti torej ni utemeljen v »občutku povezanosti... izvirajočem iz odnosov«, ki so v socialistični blagovni proizvodnji še vedno protislovni. Program ZK se dosledno ne sklicuje na solidarnost, kakor koli že utemeljeno, tudi ne na razredno solidarnost delavskega razreda. Pojasnilo za to, kolikor je sploh potrebno, najdemo pri Edvardu Kardelju, prav v govoru (na 8. seji CK ZK Slovenije, 13. oktobra 1967) o razredni poziciji zveze komunistov. Govoreč o tem, kako pojmovati delavski razred, je med drugim dejal: »Zato nisem za nobene šablone, ko govorimo o tem, kaj je delavski razred in kdo je danes delavski razred pri nas. Osebno težko sprejemam vse formule, ki poskušajo vnašati v kategorijo delavskega razreda kakršnekoli fizične kriterije. Vendar pa mislim, da moramo vedno imeti pred očmi dejstvo, da delavski razred ni enoten, ni

bil v svoji zgodovini nikdar enoten in da so relativno različni interesi znotraj delavskega razreda tudi v preteklosti porajali različne ideologije. Od tod diferenciacije v delavskem gibanju, razne ideologije, kako priti do oblasti, kako uresničiti socializem in podobno.« (E. Kardelj, Problemi naše socialistične graditve, X, str. 163.)

V nasprotju s to neenotnostjo razreda je Kardelj v istem nastopu poudaril zavezanost celoti družbenega gibanja: »Marx je v Komunističnem manifestu, kot je znano, dejal, da komunisti niso partija zase, ampak tisti del delavskega razreda in delavskega gibanja, ki zna misliti v imenu celote in ki zna iti s svojo zavestjo dlje od množic delavskega razreda. Mislim, da ta Marxova formulacija o vlogi komunistične partije velja še danes. Naša zveza komunistov mora biti sposobna misliti v imenu celote in videti dlje, kot je sposobna videti množica delovnih ljudi, mora pa v okviru take celote misliti tudi v imenu progresivnih interesov vsakega posameznega dela celote. Jasno je namreč, da socialistična družba mora usklajevati različne interese delavskega razreda tako, da ohranja celoto, stimulira produkcijo in delo in da v tem procesu zmanjšuje socialne razlike«; (prav tam, str. 162).

Tu je, tako se zdi, potrebno opozoriti na dvoje stvari. Prvič, na pojmovanje ideologije (ideologij) kot »napačne zavesti« v tem smislu, da so določene po relativno različnih interesih delavskega razreda; temu nasproti je postavljeno mišljenje celote in usklajevanje različnih progresivnih interesov. Drugič, Kardeljevo stališče, ki se molče sklicuje na Marxovo 3. tezo o Feuerbachu, da – kratko rečeno – spreminjanje okoliščin spreminja tudi ljudi, da bodo na podružbljenih sredstvih za proizvodnjo združeni proizvajalci postopoma ustvarili tudi nove odnose med ljudmi, »novo civilizacijo«, svobodno skupnost proizvajalcev.

Solidarnost, kot jo »uresničuje in zagotavlja« narod, je torej razumeti kot konsolidacijo nosilcev progresivnih interesov v procesu spreminjanja družbe, kot krepitev njihove zavesti o skupnem interesu glede na celoto. Normativni akti zagotavljajo vse možnosti za ustvarjanje, uresničevanje take solidarnosti: podružbljena sredstva za proizvodnjo, samoupravno sporazumevanje in dogovarjanje kot sredstvo za združevanje in svobodno menjavo dela, ustavno pravico producentov in naroda, da suvereno razpolaga s presežnim delom in ne nazadnje ustavno določen položaj ZK v družbenem sistemu. Če torej ugotavljamo, da se ob zagotovljenih možnostih solidarnost kot odnos producentov med seboj in v odnosu do celote ne uresničuje, da se družba parcelizira v teritorialnem smislu in v smislu neenakomernega razvoja »sektorjev« celotne družbene reprodukcije, potem se sam od sebe vsiljuje sklep, da so v družbenih odnosih socialistično solidarnost prevladale neke druge oblike solidarnosti. Centralno vprašanje socialne politike, če jo pojmuje kot integralni del celotne družbene reprodukcije, je vprašanje, katere so te oblike solidarnosti. Do določene mere je to empirično vprašanje, torej stvar raziskovanja. V še večji meri

pa so pravi odgovori – pred vsakim posebnim raziskovanjem – odvisni od sposobnosti »misliti celoto« in »videti dlje«.

Predvsem se zdi potrebno poudariti, da se ustavni pomen solidarnosti nikakor ne omejuje na področje delitve, temveč zaobsega tudi proizvodnjo; gre za medsebojno solidarnost združenih producentov in za njihovo solidarnost do družbe kot celote. V tem smislu je tudi razumeti, zakaj ustava in zakon o združenem delu zagotavljata delavcem v TOZD izključno pravico do razpolaganja s presežnim delom in hkrati dolžnost skrbeti za celotno družbeno reprodukcijo. S tega vidika pa se vrsta problemov socialne politike že zastavlja v materialni proizvodnji. Naj med takimi omenimo samo vprašanje alimentacije zdravstva ali invalidskega varstva, ki je marsikdaj v razvidnem sorazmerju z negativnimi učinki tehnologije (onesnaževanje okolja, nesreče pri delu ipd.).

Problemi, ki jih povzročajo premalo razvit družbeni standard

ŽIVKA ČRNIVEC:

V razpravi želim spregovoriti o vprašanju, nedvomno pomembnem za načrtovanje in izvajanje socialne politike, zlasti v tistem njenem delu, ki zadeva razvijanje družbenega standarda. Prispevek bo obravnaval nekatere ugotovitve o vrsti, obsegu in značilnosti problemov, ki bremenijo delavce pri zadovoljevanju osnovnih življenjskih potreb in nastopajo v soodvisnosti s stopnjo razvitosti družbenega standarda oziroma funkcioniranja institucij družbenega standarda.

Uporabljam podatke mnenjske raziskave, ki jo je spomladi 1981 izvedel raziskovalni center za samoupravljanje pri republiškem svetu Zveze sindikatov Slovenije. V njej je sodelovalo 3436 delavcev iz 484 temeljnih oziroma enovitih organizacij združenega dela in delovnih skupnosti delovnih organizacij gospodarstva. Vzorec je zasnovan tako, da je reprezentativen za osem področij dejavnosti gospodarstva in šest slovenskih regij, zaradi česar je mogoče na podlagi dobljenih rezultatov dovolj zanesljivo sklepati o mnenjih in stališčih delavcev v slovenskem gospodarstvu.

Delavci so odgovarjali na vprašanja z različno tematsko zasnovo, med drugim na vprašanja o osebnem in družbenem standardu in problemih, s katerimi imajo opraviti v svojem vsakdanjiku, pri urejanju življenjskih razmer, na delovnem mestu, v kraju, kjer bivajo.

Raziskava je opozorila na vprašanje nizkih osebnih dohodkov, nezadovoljstva z osebnimi dohodki, na težave pri razporejanju osebnega dohodka v družinskem »proračunu«, ki so v nekaterih odgovorih izraženi v visokem obsegu (ca. 50% respondentov), vendar je moj namen osredotočiti se v razpravi predvsem na probleme, katerih pogojenost je iskati v veliki meri v premajhni razvitosti družbenega standarda oziroma v nezadovoljivem delovanju institucij družbenega standarda. V vrh tovrstnih problemov se uvršča stanovanjska problematika, ki zadeva 31,2% anketiranih delavcev.

Izražene stanovanjske težave so lahko posledica neustreznih bivalnih razmer in so kot take središnji življenjski problem posameznika, ali pa so posledica želja človeka po spremembi in izboljšanju stanovanjskih razmer, ob sicer zagotovljenih minimalnih stanovanjskih standardih, dogovorjenih in uveljavljenih v naši družbi. Sodimo, da so v mišljenju delavcev v raziskavi označene stanovanjske težave kot problem, ki pomeni resnejšo obremenitev, saj mu dajejo pri urejanju življenjskih razmer prednost pred vsemi drugimi problemi. Ob ugotovitvi, da je zgostitev problema najintenzivnejša pri delavcih z najnižjo izobrazbeno kvalifikacijsko zasnovo, z nizkimi osebnimi dohodki, zaposlenimi pretežno v neposredni proizvodnji, se sproža vprašanje, ali so te skupine delavcev deležne ustrezne družbene obravnave v smislu distribucije dobrin družbenega standarda na tem področju. Objektivni podatki to demantirajo. Statistični podatki¹ za obdobje 1975–78 namreč kažejo, da je bilo mnogo intenzivnejše dodeljevanje družbenih stanovanj »uslužbenskim« kategorijam delavcev, zlasti onim z visoko in višjo strokovno usposobljenostjo.

Tudi iz javnomnenjske raziskave raziskovalnega inštituta Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo² sledi, da je med najemniki stanovanj v družbeni lasti nadpovprečno visok delež omenjenih delavcev, druge raziskave³ pa obenem potrjujejo, da so to delavci najvišjih dohodkovnih skupin.

Gre torej za vprašanje deklariranega in dejanskega vrednotenja fizičnega in umskega dela v naši družbi in privilegijev, ki izhajajo za določene družbene skupine iz takega vrednotenja.

Določena stopnja diskriminacije pri izvajanju stanovanjske politike se izraža tudi v zanemarjanju stanovanjskega problema delavcev, ki živijo v samskih gospodinjstvih, v podnajemniških razmerjih, v samskih domovih, in drugih oblikah bivanja, ki jih ni mogoče označiti kot ustrezne. Dejstvo, da izraža stanovanjski problem 47,4% teh delavcev, med katere sodi visok delež delavcev iz drugih republik, ki se začasno ali za stalno zaposlujejo v Sloveniji, opozarjajo na družbeno intervencijo na tem področju.

¹ Statistični letopis SR Slovenije 1981, Zavod SR Slovenije za statistiko, Ljubljana, 1981, str. 285.

² Peter Klinar: O življenjskem stilu Slovencev. Raziskovalni inštitut Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, 1981, str. 2.

³ Janez Šumi: Stanovanjske razmere v Sloveniji s posebnim ozirom na stanovanjske stroške. Inštitut za ekonomska raziskovanja, Ljubljana, 1980, str. 84.

Za nadaljnje usmerjanje stanovanjske politike je zanimiv tudi podatek, da kategorije delavcev-kmetov izražajo stanovanjske težave v mnogo manjšem obsegu, kar je mogoče pojasnjevati z dejstvom, da imajo prebivalci ruralnih območij ugodnejše možnosti za gradnjo lastnih hiš, zlasti z najemanjem stanovanjskih posojil, kar potrjujejo že navedene raziskave in statistični podatki.

Veliko neskladje med potrebami po otroškem varstvu in možnostmi za zadovoljevanje te potrebe⁴ poraja številne težave v življenju zaposlenih staršev. V raziskavi, ki zajema 52% delavcev s predšolskimi otroki, izraža problem z otroškim varstvom 21% delavcev. V visokem obsegu označujejo delavci problem tudi kot dejavnik odsotnosti z dela. Tudi na tem področju kaže opozoriti na vidike socialne diferenciacije, ki se izraža v določeni stopnji privilegiranosti »uslužbenskih« struktur delavcev glede vključevanja otrok v vzgojnovarstvene organizacije. Seveda bi kazalo manjšo udeležbo skupin delavcev iz neposredne proizvodnje preučiti podrobneje tudi z vidika barier, ki so bodisi materialne narave (obremenitve gospodinjstva z nizkimi dohodki zaradi visokih stroškov za družbeno organizirano varstvo otrok in odločanje za cenejše oblike varstva z zaposlovanjem staršev v različnih delovnih turnusih ipd., ali pa drugače – delo v turnusih, neusklajenost delovnega časa VVO z delovnikom staršev ipd.).

Ob ugotavljanju pobud delavcev glede razvijanja oblik varstva, ki bi najhitreje presegle problem na tem področju, je zaznati pri pretežnem delu delavcev željo po razvijanju družbeno najmočnejše spodbujenih oblik varstva (gradnje vzgojnovarstvenih organizacij), dasiravno se kažejo še mnoge druge možnosti (vzgojnovarstveni oddelki v delovnih organizacijah, v stanovanjskih blokih, zaposlovanje stašev s polovičnim delovnim časom itd.), ki so funkcionalnejše, racionalnejše in hitrejša in bi iz teh razlogov terjale pospešeno razvijanje. Celo oblika varstva v varstvenih družinah, ki naj bi imele z vidika zagotavljanja kontinuitete družinskega življenja ter domačnosti in intimnejšega vzdušja ugodnejši učinek na počutje in biopsihični razvoj otrok, zlasti v prvih letih starosti, pri anketiranih delavcih ni naletela na ustrezno odzivnost. Odprto ostaja vprašanje razlogov za oblikovanje tako naravnanega mišljenja.

Neskladje, ki ga je zaznati zaradi velikega obsega izraženega nezadovoljstva z zdravstvenim varstvom, predvsem z zdravstvenimi storitvami (25,6% odgovorov) in stopnjo razvitosti zdravstvenega varstva – glede kvalitetne ravni zdravstvenega varstva, opremljenosti zdravstvenih institucij in zdravstvenega kadra – dosegamo nivo drugih razvitih držav⁵ – vodi k sklepanju o neustrezni razvitosti samoupravnih odnosov v zdravstvu. Ti

⁴ Skupnost otroškega varstva Slovenije v poročilu o uresničevanju programov skupnosti otroškega varstva za l. 1980 navaja, da je bilo v tem letu zavrženih 15.170 prošenj za sprejem v vzgojnovarstvene organizacije. Delegatski poročevalec Skupnosti socialnega varstva, otroškega varstva in Socialnega skrbstva Slovenije 1981/2, str. 24.

⁵ Poročilo o delu zdravstvene skupnosti Slovenije v l. 1981: Delegatski obveščevalec Zdravstvene skupnosti Slovenije št. 25/81, str. 12–14.

v veliki meri pogojujejo togost, rigidnost v organizaciji zdravstvene službe in v načinu zagotavljanja zdravstvenih uslug, ki jim med drugim čisto manjka tudi humanost in razumevanje človeka v stiski.

Najintenzivneje izražajo nezadovoljstvo z zdravstvenimi storitvami delavci, ki so v največjem obsegu uporabniki zdravstvenih uslug in so v največji meri izpostavljeni pritiskom, obremenitvam in nevšečnostim, ki iz navedenih neskladnosti izhajajo. Zlasti delavce starejših starostnih obdobj zadevajo te težave, nadalje zaposlene starše z več otroki, v mnogo večjem obsegu pa zaposlene ženske kot moške.

Naslednji problem, ki spodbuja k razmišljanju in k razreševanju, je problem prevoza delavcev na delo – z vsemi razsežnostmi, ki jih pogojujejo dnevne migracije delavcev iz ruralnih v urbana področja. V raziskavi se problem javlja v visokem obsegu (22%). Glede na to, da ga zaznavajo predvsem delavci-kmetje, populacija delavcev pa le v skromnejšem obsegu, so razsežnosti problema v navedeni skupini dokajšnje. Tudi kot vzrok za odsotnost z dela navajajo težave s prevozom na delo delavci v pomembnem obsegu. Glede na relativno dobro opremljenost naše ožje domovine z infrastrukturo cesta bi sodili, da se težava poraja predvsem zaradi neuskklajenosti delavcev in ponudbi storitev delovnih organizacij v domeni prometa.

Omenjene ugotovitve spodbujajo k nadaljnjemu preučevanju obravnavanih problemov in k prizadevanjem družbenih dejavnikov za razreševanje obstoječih neskladij.

Življenjski stroški kot izhodišče za izvajanje socialne politike

JANEZ ŠUMI:

Spregovoril bi o življenjskem standardu z vidika, ki ga sam raziskujem, t. j. s stališča življenjskih stroškov. To je ožji del širšega pojma življenjski standard. Življenjski stroški so v bistvu izhodišče za izvajanje socialne politike. Brez poznavanja življenjskih stroškov je v bistvu nemogoče ugotavljati, kako ljudje živijo. Ankete nam sicer dajejo določene podatke, toda življenjski stroški kažejo, kakšne so standardne potrebe, ki so merilo, s katerim lahko merimo, kaj se dejansko dogaja, se pravi, kaj gospodinjstva trošijo.

Na žalost vsaj danes tega ne poznamo. Zaradi tega je bila pred leti sprejeta širša naloga oz. raziskovalni projekt »življenjski stroški«, ki ga vodim. Sedaj smo prišli do faze, ko bodo življenjski stroški slovenskih

gospodinjstev postali znani in jih bodo uporabniki lahko začeli uporabljati.

Seveda moram omeniti tudi tole: ko smo si zastavljali to nalogo, smo preveč optimistično gledali na to, kako jo bo mogoče realizirati. V treh letih se je pri praktičnem delu v zvezi s to nalogo pokazalo, da nam manjka cela vrsta stvari. Statistika je v bistvu neprimerna, imamo je ogromno, ampak ni ustrezna. Hoteli smo izvesti posebno anketo, ki bi terjala veliko denarja, poleg tega pa so se začele priprave na popis prebivalstva in Zavod za statistiko ni imel na razpolago potrebnih delavcev, zato je anketa odpadla. Nasloniti smo se hoteli na redno anketo o potrošnji, ki je bila izvedena leta 1978. Obljubljeno nam je bilo, da bomo dobili vse obdelave, vendar jih nismo. Anketa je bila izvedena, dejansko pa si z njo nismo mogli pomagati; dobivali smo razne izgovore, od tega, da se je pokvaril računalnik v Beogradu, do tega, da podatki niso solidni. Skratka, opozoriti hočem, da je obdelava takih stvari često omejena zaradi določenih tehničnih dejavnikov.

Druga stvar so kadri. Računali smo, da se bo v delo na tem projektu vključil širši team ljudi, vendar to delo zelo otežuje, ker so ljudje vezani na različno drugo delo v raziskovalnih institucijah in se ne morejo vključiti v času, ko bi bilo to potrebno. Tako se je stvar zavlekla, namesto da bi oceno življenjskih stroškov dobili lani, jo bomo šele konec leta 1981. Zavod za statistiko bo v naslednjem letu v sodelovanju s strokovnim teamom naše raziskovalne naloge skušal najti način za sprotno spremljanje stroškov.

Menim, da bodo podatki o življenjskih stroških, ko bodo na razpolago, zelo solidno gradivo za razne analize, na podlagi katerih bi lahko bolj točno kot doslej spoznali, kako pravzaprav ljudje živijo, in kje so potrebni socialni korektivi. Mislim, da bo ocena življenjskih stroškov omogočila, da se bomo odločali za drugačen sistem subvencioniranja kot ga imamo danes. Danes v bistvu subvencionira vsaka institucija na svoj način; kriteriji so nujno neenotni. Če bo ta stvar stekla tako, kot upamo, bi bila ta socialna korekcija možna enostavno na ta način, da gospodinjstvu, ki s svojimi dohodki ne krije standardnega zneska, ki bi omogočil normalno življenje, družba prizna razliko, za katero bi se dogovorili. Možni so različni nivoji, do katerih bi bilo potrebno nekaj subvencionirati. Mislim, da je možno vse subvencioniranje, ki danes poteka na različnih ravneh, zelo racionalizirati. Potreben bo seveda aparat oz. služba, ki bo vse to sproti spremljala. Dogovorili smo se za tekoče izračunavanje življenjskih stroškov; ne vem, ali bo to mesečno, trimesečno, polletno, letno. To je vprašanje finančnih sredstev in zahtev uporabnikov; če bi imeli tekočo mesečno oceno, bi bilo možno socialno politiko sproti prilagajati podatkom, ki jih bo nudila statistika življenjskih stroškov.

S tem je dejansko dana možnost, ki bi jo morali s pridom uporabiti; raziskovalno delo, ki se lahko navezuje na te stvari, pa bi morali nekoliko bolj sistemizirati kot doslej.

Socialno politiko moramo prilagoditi novim razmeram

ZORA TOMIČ:

Zdi se mi, da v naši družbi često razpravljamo o tem, ali za zadovoljevanje skupnih potreb, za razvoj družbenih dejavnosti, njihovo funkcioniranje, nagrajevanje delavcev teh dejavnosti po rezultatih dela, namejnemo malo ali mnogo denarja. Čarobna bi bila palica, s katero bi lahko ugotovili v kolikšni meri prispevajo k ustvarjanju dohodka, k družbeni produktivnosti dela. Teh kazalcev torej na žalost nimamo, vendar mislim, da moramo do njih priti. Le tako bomo lahko ta delež ne samo objektivizirali, temveč predvsem ustvarili vsaj v osnovi enako, družbenoekonomsko pozicijo delavcev teh dejavnosti in dejavnosti v celoti razvojni politiki.

Morda bi lahko to vprašanje zastavili iz negativne plati, ker mnoga dogajanja spremljamo po negativnih kazalcih, npr., ugotavljamo, koliko ljudi je obolelo, koliko jih ni izdelalo osnovne šole ipd. Postavlja se nam vprašanje, kaj na produktivnost negativno vpliva. Negativno vpliva: če človek ni zdrav, če nima znanja za opravljanje dela, če nima urejenih življenjskih razmer in, npr., če organizacija dela ni taka, da bi vse njegove potencialne možnosti mobilizirala.

Če to gledam tako poenostavljeno, potem se nam postavlja vprašanje: če so to, npr., štirje od dejavnikov, ne trdim, da so to najpomembnejši, ki tako negativno vplivajo na njegovo produktivnost, se pravi, da bi te dejavnike kazalo spremljati tudi v njihovem pozitivnem delovanju. Zdi se mi, da bi bilo najprej morda pomembno, da imamo restriktiven odnos do tega, kateri so tisti dejavniki, ki vplivajo pozitivno. Sedaj se postavlja vprašanje, kako zagotoviti zdravje, in sicer z vidika človeka kot proizvajalca, ne mislim kot proizvajalca v najožjem smislu besede, ampak dejansko kot človeka – subjekta. To se pravi, kaj storiti? Kaj pomeni investicija v zdravje? Največja investicija v zdravje je ta, da najprej človek sam skrbi dobro za svoje zdravje. Drugo, da ustvarjamo take možnosti, da bo zdravo živel, in da se bo tako odločal on sam v odnosu do svojega zdravja in tudi do zdravja drugih ljudi. Potem pridejo na vrsto najrazličnejši ukrepi, s katerimi se preprečuje obolenje itd. Morali bi tudi videti, kako se v naši družbi obnašamo. Kam namenjamo največ sredstev – najprej v bolnišnične zgradbe. Na drugem mestu je oprema, potem pridejo kadri, o organizaciji dela pa skoraj ne govorimo. V bistvu v zdravstvu delamo od ponedeljka zjutraj do petka opoldne, ponoči in popoldne opravljamo predvsem dežurstva, slabo delamo ob praznikih, ob počitnicah tudi manj delamo itd. Hotela sem reči, da so tu že nekateri elementi. Če sedaj pogledamo, kako smo stvari zastavili, pa je ravno obratno.

Potem je vprašanje znanja. V zvezi z znanjem govorimo o socialni diferenciaciji, ki jo bomo opravili s štipendijsko politiko na univerzi. Pozabljam pa, da je najpomembnejša investicija v človeka, v razvoj njegovega znanja in vseh njegovih potencialnih možnosti prav v predšolskem obdobju. Sedaj imamo pravzaprav celotno stvar postavljeno narobe in obravnavamo to investicijo v človeka v tem najpomembnejšem razvojnem obdobju, kot socialno, ne pa razvojno kategorijo. Tudi rezultati niso optimalni. Trdim, da je tisti, ki se je prebil do univerze, že šel skozi takšno selekcijo, da se mu verjetno kaj posebno hudega ne more zgoditi.

Poglejmo še življenjske okoliščine. Ne trdim, da lahko vse življenjske okoliščine človeka jemljemo enakovredno. Vzemimo v okviru tega samo njegovo stanovanjsko vprašanje. Kolikor pravzaprav usposabljam človeka, da jemlje reševanje stanovanjskega vprašanja kot svoje osebno vprašanje in skupaj s svojo temeljno organizacijo, pa tudi kot vprašanje svoje produktivnosti dela. Tu so potem še delovne razmere, organizacija dela in posebne oblike zaščite pri delu ipd.

Če na te stvari gledamo tako, potem se postavi vedno znova vprašanje pravega izbora prioritet in nekaterih opredelitev, ki smo jih oblikovali iz popolnoma drugačne pozicije. Vprašanje je, zakaj ne prihajamo pred delavce z vsemi potrebami naenkrat, pa tudi, zakaj prihajamo pred delavce s potrebami tako, kot jih vidijo družbene dejavnosti v skladu s svojimi možnostmi (ker vsaka zase misli, da je najpomembnejša) in pravzaprav delavcu – samoupravljalcu ne damo možnosti, da glede na svoj položaj in na položaj svoje delovne organizacije izbere najpomembnejše potrebe in se odloči tudi za prioritete. Vsi pritiskamo nanj s svojimi možnostmi, ki jih imamo.

Zaradi tega bi morali v samem planiranju imeti drugačen pristop. Popolnoma se strinjam s tem, kar je rekla tudi tovarišica Zofka, da naj namreč vse strokovne službe pokažejo možnosti, vendar takšne možnosti, med katerimi lahko delavec tudi dejansko izbira. Zaradi tega se mi zdi tako imenovano prestrukturiranje družbenih dejavnosti zelo pomembno in pa tudi razvojne cilje bi morali drugače opredeljevati. Prestrukturiranja (glede na to, da vemo, da imajo posamezne družbene dejavnosti zelo avtonomen razvoj in tudi posebne zakonitosti svojega razvoja) brez jasno opredeljenih prioritet in socialnih ciljev, brez družbene osnove, ne bomo izpeljali. Zdi se mi, da so največje rezerve, četudi zanje ne bomo namenjali več denarja kot pa v sedanji fazi, prav v prestrukturiranju te dejavnosti, v njihovi racionalni organizaciji, ne samo znotraj posamezne organizacije, ampak tudi v širšem okolju.

Zelo pomembno je tudi preverjanje socialnih pravic, ne samo zaradi uporabe teh socialnih pravic, ampak tudi zaradi tega, ker so nekatere socialne pravice z razvojem naše družbe zastarele, npr. renta in rehabilitacija. Še vedno ohranjamo vzporedno obe pravici, in sicer rento, ker za določen efekt moramo dobiti družbeno pomoč, kar je v določenih razmerah bilo prav gotovo sila pomembno in pravilno, z rehabilitacijo pa lahko

dosežemo drugačen cilj, to pomeni, da človeka usposobimo, da se s svojim delom vključuje in – kolikor more – prispeva k svoji lastni socialni varnosti, seveda tudi svoji vrednosti kot človek. Zato se mi zdi, da je sila pomembno videti in opredeliti tiste dejavnike, ki vplivajo na produktivnost, ne pa, da moramo vedno, kadar govorimo o gospodarskem razvoju, stalno ponavljati, kako pomembno je zdravje, znanje, kako je pomembno, da organiziramo družbeno skrb za otroke, ne le zaradi zaposlenih mater, ampak zato, ker so to bodoči nosilci razvoja, ki zdravje in znanje potrebujejo, da bodo lahko to, kar je sedaj ustvarjeno, razvijali naprej ipd.

JOŽE PIANO:

Poprej je bilo načeto vprašanje samoupravnih interesnih skupnosti. Iz lastnega zornega kota bi, kar zadeva strokovne službe ter skupnosti, pristavil še tole. Opažam, da je v tistih družbenih dejavnostih, ki so svoje strokovne službe podedovale od poprejšnjih sistemov, to sta npr. zdravstvo in pokojninsko zavarovanje, položaj precej različen od razmerja med samoupravno in strokovnimi službami na drugih področjih družbenih dejavnosti, kjer so te službe nastajale vzporedno z oblikovanjem teh dejavnosti kot posebne družbene funkcije. Opažam namreč, da je na področju zdravstva in pokojninsko-invalidskega zavarovanja opazna identifikacija samouprave z lastno strokovno službo. Ali, drugače rečeno: vpliv strokovnih služb pri teh dejavnostih je mnogo bolj očitni kot pri drugih dejavnostih na področju socialnega varstva. To svoje opažanje utemeljujem s tem, da v vseh zadnjih letih praktično nisem ugotovil, da bi te službe svojim samoupravam ponudile vsebinsko variante za razrešitev posameznih problemov. Praviloma predstavijo in argumentirajo le eno samo možnost. To pa seveda zapira ali vsaj zelo utesnjuje opcije samouprave. Ob tem se mi zastavlja tudi vprašanje, ali ob združevanju teh strokovnih služb, za kar je bilo mnogo argumentov v smislu enostavnosti in deloma tudi pocenitve poslovanja, nismo spregledali, da bo v takšnem položaju specifična teža teh služb nasproti samoupravi še narasla!

Dolgo sem delal v zdravstvu in si ne morem kaj, da tudi v tej razpravi ne bi omenil tegale svojega razmišljanja. Ko govorimo o zdravstvu, pa četudi iz družbenega vidika, ga praviloma obravnavamo le kot psihosomatski fenomen in tudi njegove uspehe in slabosti prikazujemo v luči tega fenomena. Zdravstvo in zdravje pa sta v dobršni meri socialni fenomen, ki izpričuje družbeno vsebino posamezne družbene skupnosti.

Naj to ponazorim z naslednjim primerom, ki po mojem mnenju kaže, kako napačna in sama v sebi kontradiktorna so sklepanja in ocene o zdravstvu, ki temeljijo zgolj na prihosomatskih kazalcih. Zelo dobra, pa tudi očitno uspešna je prevencija ginekoloških obolenj. Detekcija karcinoma pri ženskah je zgodnja, pravočasno so operirane in potem živijo

naprej in delajo, seveda pod zdravniškim nadzorstvom. Če bi se oprli na psihosomatske kazalce, pa ti to uspešno preventivo izkazujejo kot rast obolevnosti. Pri tem pa spregledamo dejstvo, da smo v povojnem obdobju v Sloveniji pričakovano življenjsko dobo žensk podaljšali kar za 20 let, torej točno za toliko, za kolikor se je podaljšala življenjska doba žensk vsa dolga desetletja od rimskega cesarstva naprej. Gre namreč za znano dejstvo, da se znotraj zdravstveno zaščitene skupine obolevnost vedno poveča. Ne bom čisto nič izviren, če bom ugotovil, da je obolevnost dejansko obramba pred smrtjo, zakaj s saniranjem majhnih psihosomatskih disfunkcij ohranjamo življenje kot osnovno in bistveno funkcijo. Tale primer sem uporabil le zato, da bi pokazal, kako nujno je še posebej v naši samoupravni družbi tistim, ki odločajo, pokazati komplementarne ocene posameznih družbenih dejavnosti.

Poprej sem slišal mnenje, kako na področje socialne varnosti učinkuje naš sedanji položaj, ko imamo opraviti s številnimi kmeti-delavci in delavci-kmeti kot amortizerji za morebitne ekonomske in politične zaostritve ob znanih gospodarskih razmerah. Strinjam se, da je temu tako, toda to je hkrati tudi negativna dediščina, ki nas v mnogočem ovira pri utirjanju novih in drugačnih družbenoekonomskih odnosov, naša razmišljanja in razprave pa tudi nas kot komuniste obremenjuje z določenim paternalizmom.

Cilje na področju kmetijstva smo jasno opredelili in o njih ni potrebno več razpravljati. Toda vprašanje je, če imamo izdelano strategijo. Ali morda ne zamenjujemo ciljev s strategijo? Zakaj strategija je sama po sebi metoda, ki naj pripomore k uresničitvi ciljev. Konkretno razprave o socialni varnosti kmetov se produkcijskih odnosov dotikajo bolj obrobno in so se v zadnjem času strnile predvsem okrog vprašanja davkov od kmetijstva in prispevkov kmetov za njihove pravice na področju socialne varnosti, to je predvsem za zdravstvo in pokojninsko zavarovanje, zakaj za druge oblike tudi ne prispevajo.

Globoko sem prepričan, da imamo prav tu opraviti s sistemskim ali če hočete s strukturnim nasprotjem. Po eni strani obravnavamo kmetijo kot proizvodno enoto z vidika lastnine in jo kot tako tudi obremenjujemo z davki in prispevki. Pravice, ki gredo kmetom, pa seveda izpeljujemo iz socialne varnosti občana, delavca, in sicer ob zelo ekstenzivni solidarnosti delavcev v združenem delu, ki iz leta v leto krepko narašča. Tu vidim osnovno sistemsko nasprotje: na eni strani lastnino in lastništvo kot vsebino in kriterij, na drugi strani pa pravice, ki v naši družbeni skupnosti izhajajo neposredno iz dela in na podlagi dela. Mislim, da to nasprotje v mnogočem blokira tudi razvoj kmetijske proizvodnje, vendar nam tu gre za socialno varnost v njeni družbeni funkciji in bi se zato vedoma omejil.

Trdim, da to osnovno protislovje tudi kmetico kot proizvajalko izloča iz procesa proizvodnje v družbenem smislu in kot »samoupravljalno dohodka«, ki naj bi bil podlaga za oblikovanje njenega družbenega statusa. Gotovo bi te trditve terjale še mnogo argumentov, a omejil bi se le

na naslednje, da svojo socialno politiko glede kmetov apliciramo pravzaprav na podlagi mnogih neznank. Denimo, še vedno si nismo enotni, kolikšen je sploh delež kmečkega prebivalstva. Tudi ni izdelan ekonomski in kulturni model naše kmetije kot proizvodne socialne enote in pri tem vse pre pogosto zabredemo v razne skrajnosti. Na eni strani jo obravnavamo kot enoto v celotnem procesu družbene reprodukcije, kar je seveda v danih razmerah le deloma res, drugič, in to posebno tedaj kadar gre za socialne pravice, pa paternalistično in nekam skrbniško. Upam si trditi, da vse te nedorečenosti tudi omogočajo – ali bolje rečeno – onemogočajo solidarnost znotraj kmečke populacije in da gre večina rizikov za socialno varnost, skorajda bi rekli avtomatično, na račun solidarnosti delavcev v združenem delu.

Ta podoba je namenoma kritično zaostrena, zakaj začeli so se številni procesi podružbljanja kmetijstva in tu nimam v mislih le proizvodnih procesov, temveč v resnici družbene in socialne, kljub temu pa sem prepričan, da so bistvene značilnosti takšne, kot sem jih opisal poprej.

Gotovo je res, če vzamemo kmečko populacijo kot celoto, da jo v večini sestavljajo stari ljudje, ki pač enostavno niso zmožni ustrezno proizvajati. Toda mislim, da nas to dejstvo preveč obremenjuje, oziroma, da ga bomo morali bolj jasno in natančno razmejiti. Opraviti moramo notranjo diferenciacijo znotraj te populacije. Jasno se moramo opredeliti za vse možne oblike solidarnostne pomoči celotne družbene skupnosti vsem tistim kmetom, ki objektivno niso zmožni ustvarjati ustreznega dohodka. Toda, naša celotna politika socialne varnosti na področju kmetijstva ne more biti le pod vtisom tega dejstva. Vse tiste kmete, ki so zmožni ustvarjati dohodek ali imajo za to potencialne možnosti, moramo obravnavati enako kot delavce v združenem delu, z vsemi pravicami in dolžnostmi. Doslejšna nediferencirana politika nam že kaže svoj negativni odraz, saj smo priča procesom poglobljene socialne diferenciacije na vasi, še več, celo kapitalizacije na podlagi družbenih sredstev, ki so namenjena stimuliranju kmetijstva ali za solidarnost do kmetov kot celote.

ZOFKA STOJANOVIČ:

V zadnjem obdobju smo na vseh področjih, tako na gospodarskem kot v družbenih dejavnostih, pa tudi na področju socialne politike imeli opravka z ekstenzivnim razvojem. To je gotovo posledica premalo razvitih samoupravnih družbenoekonomskih odnosov na vseh področjih. Zaostrene gospodarske razmere, dejstvo, da ustvarjeni družbeni dohodek ne zadošča za vse, gotovo neposredno vpliva na področje družbenih dejavnosti in socialne politike. Želim pa poudariti, da je to tudi na področju socialne politike prineslo iztreznitev. V sklopu socialnega varstva smo v zadnjih dveh letih veliko storili, da bi začeli socialno politiko tako, kot je

zastavljena v vseh dokumentih, od ustave do zakona o združenem delu, resnično tudi izpeljevati. To je proces; ne moremo se slepiti, da bomo spremenili stvari čez noč, v nekaj mesecih ali v enem letu. Najbrž tudi ni mogoče pričakovati, da bo skupnost socialnega varstva lahko takoj dala popolnoma zadovoljiv in aдекватen odgovor na vprašanje, kakšni so učinki te socialne politike na proizvodnjo, na produktivnost dela. Mislim, da se bodo rezultati pokazali v daljšem obdobju.

Prej sem že povedala, da smo v zadnjih letih razvili zelo razvejan sistem socialnih pravic. V posameznih samoupravnih interesnih skupnostih smo avtonomno razvijali posamezna področja družbenih dejavnosti in sisteme socialne politike. To je objektivni položaj, ki je bil objektivno pogojen. V tem razvejanem sistemu socialnih pravic pa smo prišli do ugotovitve, da tako ne moremo odpraviti razlik in izenačevati možnosti za razvoj otrok in mladine. Skratka, samo z dajatvami ni možno odpravljati socialnih razlik; veliko večjo težo bi moral imeti družbeni standard na tem področju, na takšni podlagi bomo socialne razlike hitreje odpravljali. Zato smo se tudi dogovorili za sistem socialnih korektivov, ki mora predvsem stimulirati vsakega posameznika za boljše delo, da si bo z lastnim delom zagotovil socialno varnost, po drugi strani pa gojiti solidarnost do tistih, ki s svojim delom zaradi objektivnih razlogov ne morejo zagotoviti sebi in družbi minimalne socialne varnosti.

Zato je po moji sodbi dilema, ali bomo sedaj pristajali na nižjih osebnih dohodkih in jih popravljali s socialnimi korektivi, umetno skonstruirana. Če načelo delitve po delu ne deluje, pridemo v položaj, ko bomo morali zbirati toliko več denarja, da bomo s pomočjo socialnih korektivov popravljali delitev. To ni rešitev. V vsaki organizaciji združenega dela je treba izdelati sistem nagrajevanja po delu, ki bo za delavca stimulativen, tako da ne bo čakal, da bo več dobil z otroškim dodatkom, ali da bo njegova boleznina za čas, ko je odsoten z dela zaradi bolezni, ali če je začasno brez dela, višja od osebnega dohodka. V našem sporazumu smo vzpostavili načelo, da si s socialnimi dajatvami nihče ne more ustvarjati boljšega položaja, kot če bi delal. To načelo pa mora biti v sistemu celovitega socialnega varstva dosledno izpeljano.

Drugo načelo je, da s socialnimi dajatvami pomagamo samo tistim družinam in posameznikom, ki iz objektivnih razlogov ne morejo ustvarjati takega osebnega dohodka, da bi z njim pokrili svoje eksistenčne potrebe. Zato je treba tudi evidentirati dohodke posameznika ali družine. V posameznih interesnih skupnosti smo imeli avtomatizme, tako da je nekdo več dobil s socialnimi dajatvami kot pa njegov sodelavec, ki si je prizadeval za boljše delo, da se je splačalo manj delati. Pojavljala so se nasprotovanja temu, da bi v dohodek všteli nadurno, dopolnilno delo in vse druge dohodke. V nekaterih delovnih organizacijah namerno prikrijevajo delavčeve dohodke zato, ker hočejo prikazati, da določen delavec ne zmore živeti od svojega dela in mora zato participirati iz solidarnostnih sredstev.

Konferenca slovenskih sindikatov bi morala na ta problem opozoriti. Delavec je tisti, ki ustvarja, in ki odloča o tem, kakšno socialno varnost si bo zagotavljal. Toda če bo delovna organizacija prikrivala njegove dohodke zato, da bi ta čim več iztržil iz solidarnosti, to pomeni direktno destimuliranje delavca, pomeni konec koncev dajati več v skupne fonde solidarnosti. To direktno vpliva na dohodek delovne organizacije, in če se bomo vsi obnašali tako, bo tudi solidarnost na izredno nizkem nivoju. Mislim, da je zelo pomembno, da tudi v praksi izdelamo take sisteme, ki bodo take pojave onemogočili in delavce stimulirali za boljše delo. Zato smo se odločili, da je treba evidentirati vse dohodke, ne glede na to, iz katerega vira jih nekdo ustvarja, vse družbene pomoči, ki jih nekdo prejema in se v občinah in v republiki dogovoriti o tem, kako bomo solidarnostno, s pomočjo korektivov, zagotavljali socialno varnost posameznikom in družinam na družbeno dogovorjenem nivoju in seveda v okviru ustvarjalnih možnosti.

Tudi metodologija izračunavanja življenjskih stroškov, ki jo bomo dobili iz projekta »življenjski stroški« je za nas zelo pomembna; dobili bomo podlage za to, na kakšnem nivoju bomo posameznikom in družinam solidarnostno dodajali za zadovoljevanje njihovega osebnega standarda.

Dogovorjeno je bilo tudi – v nekaterih občinah to več ali manj tudi uresničujejo – da je treba del denarnih dajatev preusmeriti v funkcionalne oblike dejavnosti; npr. otroku bodisi s šolsko prehrano, s plačilom ali s subvencijo vzgojnovarstvene ustanove, z zagotovitvijo učbenikov v šolah itd. Skratka, da tudi na ta način racionaliziramo in usmerjamo sredstva v neposredne dejavnosti zato, da bomo dejavnosti za otroka in družbo hitreje razvijali. Jasno je, da je treba v posameznih družbenih dejavnostih marsikaj prestrukturirati, da se dajo stvari racionalizirati, da iščemo cenejše oblike. To pa je prav gotovo tudi stvar izvajalskih organizacij na področju družbenih dejavnosti, ki ne morejo zagovarjati nekakšnih nad-evropskih standardov in normativov in vztrajati pri njih. V izvajalskih organizacijah je treba voditi bitko za to, da se te dejavnosti, v katere so bila v zadnjih letih investirana ogromna sredstva, racionalno upravljajo. V zvezi s tem je pomembna vloga interesnih skupnosti, ne pa, da se postavljajo izvajalci in uporabniki kot pogajalci; mi ponujamo to, če hočete to imeti, dajte denar, ali pa tega ne bomo izvajali; marsikdaj se pa to tako dela. Sama sem bila v tovarnah, kjer so delavci terjali, naj se čas varstva otrok v vrtcih prilagodi, naj šola opravlja tudi funkcijo varstva otrok, pa so ljudje iz interesnih skupnosti postavili tako: če boste dali denar, bomo to delali, če pa denarja za to ne daste, tega ne bomo delali. Mislim, da se v interesnih skupnostih ne moremo konfrontirati, kot dva popolnoma ločena partnerja, ampak da mora dejansko priti do izraza interes uporabnika. V družbenih dejavnostih je še ogromno rezerv in v vsebinskem smislu še nismo storili dovolj za to, da bi se bili pripravljeni spopasti z vsemi težavami in problemi, ki jih imajo ljudje, in iskati skupaj najbolj ustrezne in racionalne rešitve.

Opozoriti želim še na nekaj: zdi se mi dobro, da se razprava o izvajanju socialne politike v danem trenutku pa tudi v neposredni bodočnosti ni zreducirala na vprašanja obsega materialnih sredstev. Vendarle je poskušala iti v smeri iskanja notranjih rezerv pa tistih sprememb in dopolnitev v sistemu te politike in ukrepov, ki bi pomagale, da tudi na tem področju prebrodimo težave. Če bi se tega lotili z vidika, ali je možno ali ni možno za te potrebe zagotoviti več sredstev, bi to celotno razpravo gotovo zelo obremenilo. Stvari pa ni treba olepševati. Podatki kažejo, da v sedanjih razmerah ne bo možno povečati udeležbe potrebe na tem sektorju v družbenem proizvodu, ker so pač razmere tako zaostrene, da za to ni možnosti.

Na določen način je to tudi dobro. To relativno trdo ali celo neprijetno dejstvo je namreč hkrati izhodišče za to, da se socialna politika obrne proti sebi, in skuša probleme razrešiti v svojem okviru. Tu je dejansko še veliko možnosti kot jih je veliko tudi na področju gospodarskega razvoja. Ko govorimo, recimo, o gospodarskem razvoju, smo investicije ali njihovo udeležbo v družbenem proizvodu dokaj zmanjšali. Zmanjšali smo tudi udeležbo investicij v osnovna sredstva gospodarstva in sedaj je že slišati kritike, ali nismo pri investicijah zarezali predaleč, ali ne žagamo veje za socialno varnost bodočih delavcev, bodočih generacij? Gotovo se da vprašanje postaviti tudi takole; toda dalo bi se ga postaviti tudi drugače. Namreč, če se bomo iz zaostrenih gospodarskih razmer nekaj naučili, če nas bodo prisilile, da bomo te spremenjene okoliščine upoštevali in poskušali najti poti za izhod iz njih, potem to ne bi smel biti problem. Konkretno glede investicij lahko trdimo, da bistveno vprašanje ni zmanjšan obseg, ampak učinkovitost investicij ter njihova struktura. Obenem se moramo bolj usmeriti v izrabo obstoječih, že zgrajenih zmogljivosti.

Ugotovljamo, da smo bili tudi zaradi preširoke investicijske fronte v bistvu nizko učinkoviti, in da smo marsikje investirali v dejavnosti, ki niso bile prednostne. Nekaj podobnega bi lahko rekel tudi za družbene dejavnosti. Verjetno zapiranje v občinske meje ni značilno samo za gospodarstvo; tudi v družbenih dejavnostih imamo primere zapiranja in težnje, da se določena družbena dejavnost razvija v občini za vsako ceno, ne glede na to, da bi jo bilo bolj smotrno organizirati za širše območje. Če se bomo iz teh razmer naučili, da se bolj odločno spoprime s takimi problemi, ni razloga, da pomembnih problemov socialne politike ne bi mogli rešiti.

Stvar, za katero mislim, da je bila danes premalo omenjena, je iskanje cenejših programov ali programov, ki se dajo izvesti bolj poceni. Vedno razmišljamo v okviru dokaj ustaljenih pogledov o tem, kaj so potrebna sredstva, in kakšni so postopki za izvedbo programa. Verjetno ob večji fleksibilnosti ne bi razmišljali samo o varstvenih družinah v otroškem varstvu, kjer pobude obstajajo, ampak tudi še o kakšni drugi dejavnosti, kjer bi lahko prišli do predlogov, ki bi vendarle razrešili osnovne pro-

bleme, ne bi pa zahtevali takega obsega sredstev. Skratka, gre za nujnost, da bi te dejavnosti racionalno prilagajali potrebam ljudi.

Morali bi več storiti in obnoviti vlogo krajevne skupnosti na tem področju. O tem danes nismo govorili, toda dejstvo je, da bi krajevno skupnost na področju socialne politike morali razvijati nekoliko drugače. Razvijali smo jo predvsem v tej smeri, da razpisuje različne samopri-spevke, zbira z njimi denar za gradnjo novih vzgojnovarstvenih ali drugih ustanov, ali da zagotavlja, da ima vsaka vas asfaltirane ceste, da zbira sredstva za reševanje različnih infrastrukturnih dejavnosti. Na področju socialne politike je še vrsta drugih področij, ki bi jim krajevne skupnosti lahko dale večjo prioriteto. Nadalje je v tem okviru potrebna tudi večja vloga občine, saj je še vedno preveč čutiti pritisk, da bi številna vprašanja socialne politike reševali na širši ravni, skupno, bodisi v republiki ali celo v federaciji.

Omenil bi še dve stvari. Prvič, problem, s katerim se bomo morali v prihodnje zelo ukvarjati – vprašanje tiste proizvodnje, ki je v izgubi in vprašanje zagotavljanja socialne varnosti, zaposlovanja, prezaposlovanja in problemov, ki so s tem povezani. To je resen problem, ki se bo v prihodnjem letu gotovo pokazal v večjem obsegu kot v preteklem letu. Dali smo predlog, da bi se povečala tudi stopnja zbiranja sredstev v sklad skupnih rezerv za reševanje problemov sanacije; toda to je samo en vidik.

Drugo, podpisovanja samoupravnih sporazumov različnih družbenih dejavnosti za tekoče srednjeročno obdobje. Kljub vsem kritikam je vendarle treba oceniti, da smo dosegli visok odstotek podpisnikov teh samoupravnih sporazumov. Te sporazume je podpisalo od 92 do 96% temeljnih organizacij združenega dela in tudi med tistimi, ki sporazumov niso podpisale, je zelo malo takih temeljnih organizacij, ki so jih neposredno odklonile. Nekaj je še primerov, ko sporazumov niso dali v razpravo, kar niti ni stvar delavcev, ampak odgovornih poslovodnih struktur. Vprašanje je tudi, če bi se stvari v razpravi z delavci pojasnile, razložile, ali bi bili proti temu, da se izločajo sredstva za šolstvo, zdravstvo itd. To omenjam tudi zaradi primerjave podpisanih samoupravnih sporazumov s poročja gospodarske infrastrukture. To kaže, da je pri samoupravljalcih navzoč zdrav občutek, kaj je prednostno, in da se to vidi pri odstotkih podpisanih samoupravnih sporazumov družbenih dejavnosti, ki so v glavnem višji od tistih v gospodarstvu, pa tudi med temi v gospodarstvu je očitna razlika glede na njihov pomen.

MACA JOGAN

Študij in poklicno uveljavljanje sociologov

Spričo sorazmerne neutečenosti in mladosti poklicnih vlog na področju sociologije v naši družbi in glede na dokaj »visoka« pričakovanja v zvezi s praktično vlogo sociologije, je vsekakor zanimivo kompleksno vprašanje uveljavljanja sociologov. V nadaljevanju se bom osredotočila na obravnavo nekaterih okoliščin izobraževanja sociologov in drugih poklicnih profilov (na FSPN), kar naj rabi kot izhodiščna spodbuda za iskanje nadaljnjih možnosti oblikovanja in spreminjanja okoliščin za njihovo poklicno uveljavljanje.

Verjetno bi bilo preveč samozadovoljno, če bi po več kot dveh desetletjih sistematičnega izobraževanja sociologov in politologov krivili »prakso«, da ne kaže dovolj zanimanja za te tako potrebne strokovnjake, ki se zato ne morejo tako uveljavljati, kot bi od njih pričakovali in kot bi se resnično morali. Nujno je, da se vprašamo, ali je proces dodiplomskega izobraževanja dovolj prilagojen zavestno postavljenim ciljem izobraževanja in ali jasni cilji izobraževanja sploh obstajajo, se pravi, ali je povsem jasno, kakšno praktično (možno) vlogo ima sociolog ali drugače usmerjeni družboslovec.

To pomeni, da moramo pretresti vsebino, notranjo izdelanost in popolnost »ponudbe«, ki jo oblikuje FSPN s svojimi izobraževalnimi programi in jo primerjati s prihodnjim poklicnim delom sociologov in drugih. K temu nas sili več stvari: prvič, širše družbene okoliščine – vedno težje možnosti zaposlovanja, hiperprodukcija sorodnih poklicev (npr. psihologi, deloma tudi ekonomisti in pravniki), vrsta perečih družbenih problemov, ki sociološko (še) niso raziskani; drugič, mesto in vloga FSPN – ta lahko kot znanstveno-raziskovalna in pedagoška visokošolska ustanova obstaja in deluje samo tako, da preverja posledice svojega delovanja; tretjič – osebne težave sociologov (politologov), ki morajo v praksi pokazati, po čem se njihovo delo razlikuje od dela drugih strokovnjakov, pa temu niso vselej kos. Splet teh in drugih okoliščin tedaj narekuje, da kritično pretresemo dosedanje izobraževanje in poskusimo

oblikovati nove načine, ki bodo omogočali skladnejše celostno izobraževalno delovanje FSPN.

Vrednotenje dosedanjega izobraževalnega procesa mora temeljiti na pojmovanju o *nujnih in zadostnih pogojih*, ki omogočajo poklicno dejavnost sociologov in drugih družboslovcev; vsebinsko izhaja to pojmovanje iz predstave, da so sociologi široko izobraženi *intelektualci* in ne le ozko usmerjeni specialisti – »*socialni tehnologi*«.

Glede na to so kot nujni pogoji za neko poklicno delo potrebna naslednja znanja, oziroma skladi znanj:

A – *temeljna splošna teoretična (marksistična) družboslovna znanja*;

B – *usmeritvena, ožja (različna) vsebinska znanja*;

C – *znanja o različnih poklicnih veščinah, tehnikah* (s tem je povezano vpeljevanje v praktično delo).

Šele, če so navzoči vsi ti pogoji v ustreznem medsebojnem razmerju, pričakujemo, da bo sociolog (ali drugače usmerjeni družboslovec) *ustvarjal in opravljal svoj poklic* in se ne bo le prilagajal vzorcem poklicne dejavnosti, ki so jih izoblikovali drugi poklici. To se namreč pogosto dogaja, kadar nova stroka šele začenja delovati; v tem primeru gre za »pasivno profesionalizacijo«. ¹ Obsežnost posameznega sklada znanj je seveda odvisna od razvitosti disciplin in od usmerjenosti ciljev izobraževanja. Skladi znanj se morajo med sabo dopolnjevati, ne more pa biti ustrezna podlaga za praktično delovanje en sam sklad, pa če je še tako obsežen. *Le medsebojno vsebinsko povezana znanja, temelječa na enotnem pojmovanju same narave in družbene vloge družboslovnih disciplin, omogočajo kopičenje in sintetiziranje različnih znanj ter njihovo izkoriščanje in izpopolnjevanje v praksi*; to pa sociologu tudi omogoča, da si pridobi med drugimi strokovnjaki natančno izoblikovano in vsebinsko opredeljeno praktično mesto. Zato niti izobraževanja niti poklicnega uveljavljanja ne moremo gledati ozko, le kot odnos med stranko in izvajalcem ² (strokovnjakom).

Med *zadostnimi pogoji* za uspešno poklicno delo je treba omeniti zlasti: obstoj vzorca poklicnega dela in njegovo razvijanje, mentorsko vpeljevanje v samostojno delo, preverjanje rezultatov dela, dopolnilno izobraževanje (ki mora spet upoštevati vse tri sklade znanj).

Poskusila bom ovrednotiti najprej sedanji izobraževalni program in proces na FSPN, tako da bom upoštevala nujne in zadostne pogoje za poklicno uveljavljanje.

Upoštevajoč programe in praktične izkušnje diplomantov lahko hitro ugotovimo, da je *sedanji izobraževalni proces skoraj v vseh primerih nepopoln*, se pravi, da mu manjka ena ali druga razsežnost, ki jo vsebujejo kompleksne zahteve, ali pa je ta razsežnost nedodelana oziroma ohlapna.

¹ Več o tem: M. Jogan – Sociologija in dejavnosti sociologov v razvoju naše družbe, FSPN, 1974.

² Takšno ožetje je pogosto povezano s predstavo sociologa kot »socialnega tehnologa« in z »inženirskim« modelom izobraževanja (več o tem: M. Janowitz – »Professionalization of Sociology«, AJS, 1972, vol. 78, št. 1).

Navedla bom ustrezne in pomanjkljive rešitve v sedaj veljavnih programih na FSPN za posamezne smeri in usmeritve študija. Mimogrede: že za glavne študijske smeri ni enotnih meril, tako da se navsezadnje vsebinska usmeritvena področja mešajo s poklicnimi (tehničnimi) veščinami. Takšno stanje je po svoje posledica nastajanja posameznih smeri, vendar pa na to ne moremo le pristajati, saj je takšno ravnanje izrazito pragmatistično in premalo odgovorno do študentov – potencialnih nosilcev poklicne dejavnosti.

Sociološka smer študija je razcepljena na *analitično raziskovalno in kadrovsko-organizacijsko usmeritev ter usmeritev za socialno delo*. Že tu vidimo, da je v prvem primeru glavno merilo *način poklicnega dela*, v drugih dveh pa *vsebinsko posebno področje dela*, medtem ko način dela ni jasno opredeljen. Očitno je, da je analitično raziskovalno delo možno na kateremkoli področju, tudi na kadrovskem in socialnem. Druga in tretja študijska usmeritev sta razvili nagnjenje za analitično raziskovalno in za vodstveno organizacijsko delo, s tem pa možnosti za druge načine (npr. svetovalno) dela še niso izčrpane.

Politološka smer se deli glede na *področje dela*, vključuje pa *premalo znanj, ki bi omogočala neki določen način dela na teh področjih*. Ni dovolj jasno, ali naj diplomirani politolog (družbenopolitične usmeritve ali usmeritve za mednarodne odnose) opravlja v prvi vrsti analitično-raziskovalna, svetovalna, pedagoška, organizacijska dela, ali kaj drugega (npr. novinarsko informativna). Brez dvoma diplomantom to ne daje dovolj podlage za poklicno uveljavljanje (če za zdaj zanemarimo kvaliteto splošnih in posebnih znanj, ki pa glede na izhodišče tega razmišljanja ne more zadoščati za konkretnjšo ponudbo »praksi«).

Novinarska smer je v celoti podrejena *načinu dela* in je notranje še premalo vsebinsko dodelana, kar se izraža v dveh usmeritvah: družbenopolitični in informacijsko-organizacijski. To smer študija je treba temeljito dopolniti zlasti vsebinsko.

Pedagoška smer študija (za pouk predmeta STM) je *edina smer*, ki je tako po vsebini kot po potrebnih poklicnih znanjih razmeroma dobro zasnovana. Ima tudi izoblikovan sistem dopolnilnega izobraževanja, preverjanja znanj po začetni praksi (strokovni izpiti) in pedagoško vodeno študijsko prakso.

Smer študija SLO je vsebinsko razmeroma samostojna in izdelana, glede poklicnih znanj pa ni zadostne jasnosti.

Na podlagi tega pregleda lahko sklepamo, da niti ni tako čudno, če se »praksa« doslej ni vedno dovolj zanimala za naše »produkte«, saj so bili kljub velikemu trudu in mnogim znanjem pogosto premalo usposobljeni za ustvarjalno poklicno delo. Uveljavljanje je bilo zato v veliki meri odvisno od osebne iznajdljivosti in prodornosti, vendar pa glede na to da je diplomantov že več sto, v prihodnje aktivnega poklicnega iskanja vseeno ni mogoče prepustiti večkrat tudi le naključnemu zaposlovanju in osebni sreči. Gotovo bosta individualna pripravljenost in zagnanost tudi v

prihodnje pomembni za poklicno uveljavljanje diplomantov FSPN, vendar pa morata biti podprti z nujnim znanjem, ki ga lahko dá izobraževalni proces. Treba je tako izoblikovati strokovnjaka, ki bo vsaj v glavnem vedel, kaj mora početi in kako naj se loti dela. Sicer pričakovanjem tudi poslej ne bomo ustregli ter le še naprej tarnali in iskali krivce zunaj sebe.

Če naj sociologi in drugi diplomanti FSPN pokažejo v praksi svojo potrebnost in vrednost ter specifično vlogo, potem ne morejo le čakati, da bo »praksa« sporočala svoje potrebe. Ob sedanji »ponudbi« tudi ne moremo biti agresivni, ker bi s tem več škodili ugledu stroke, kot pa imeli dolgoročnih koristi. Agresivnost naj se usmeri tako, da se bomo bolje zavedali nekaterih hib v dosedanjem izobraževalnem procesu in z večjo odgovornostjo vseh, ki pri izobraževanju sodelujejo, iskali nove možnosti. Pri tem lahko uporabimo vse dosedanje izkušnje delavcev fakultete in tudi že delujočih diplomantov FSPN.

Dosedanji proces izobraževanja je treba preobraziti, tako da bodo odpravljene nekatere temeljne vsebinske in organizacijske hibe, ki prispevajo k neizdelanosti posameznih smeri in usmeritev študija; ves študij je treba zasnovati skladno z nujnimi pogoji za poklicno delovanje diplomantov in hkrati krepiti zadostne pogoje za poklicno uveljavljanje. Omogočiti je treba *večjo gibljivost študija*, ki pa mora biti vselej povezana z upoštevanjem nujnih in zadostnih pogojev, če naj dobi diplomant podlago za poklicno delo na nekem specifičnem področju. *Gibljivost nikakor ne pomeni, da lahko pri izbiri študijskih predmetov vladata anarhija in svojevoljnost in da so zato nosilci pedagoškega procesa oproščeni odgovornosti in morebitne posledice.* Nosilci pedagoškega procesa morajo omogočiti gibljivost, ki se bo lahko v praktični dejavnosti izkazala za smiselno in potrebno.

Kot izhodišče za preobražanje študijskega procesa na FSPN lahko uporabimo model nujnih pogojev za oblikovanje poklicne vloge (sociologa, politologa itd). strokovnjaka, prilagoditi pa ga moramo našim potrebam. Cilj izobraževanja ni ozek specialist, temveč široko družboslovno usmerjen strokovnjak; to pa ne pomeni, da ta lahko shaja le s splošnimi znanji brez primerne poglobitve na posameznih področjih ter sposobnosti za praktično uporabo in ustvarjanje znanj.

Glede na to lahko predmete na FSPN uvrstimo v tri skupine:

A – *temeljni teoretični predmeti*, ki so podlaga za vse smeri in usmeritve študija ter za vse načine poklicnega delovanja (pri tem je treba ugotoviti, ali so res temeljni na podlagi drugih meril, ne pa na podlagi podedovanega stanja);

B – *vsebinski usmeritveni predmeti*, ki so *predmeti temeljnih strok na FSPN ter drugih strok*, ki so bistveni za popolnejše poznavanje posameznega življenjskega področja (npr. družbenopolitičnega sistema, socialne problematike, urbanizma, delovne organizacije, mednarodnih odnosov itd.);

C – predmeti, pri katerih se pridobivajo nujno potrebne izhodiščne poklicne spretnosti, veščine za posamezni način dela (npr. analitično-raziskovalno, novinarsko, pedagoško, svetovalno, organizacijsko-vodstveno delo itd.).

Sklopa B in C naj bi se med seboj povezovala na različne načine, tako da bi si študentje poleg temeljnih skupnih splošnih znanj dopolnjevali nujna znanja o posameznih področjih družbenega življenja, hkrati pa spoznavali tudi ustrezni način poklicnega dela. Možne študijske kombinacije bodo verjetno presegle okvire fakultete in porajale potrebo po močnejšem medfakultetnem sodelovanju, ki bi moralo temeljiti na načelu vzajemnega dopolnjevanja glede na matičnost posameznih disciplin.

Takšen proces izobraževanja bi bolj kot dosedanji zaostрил vprašanje smotrnosti posameznih predmetov (njihove obsežnosti in obveznosti) za posamezno študijsko smer, zlasti pa vprašanje študijske prakse in mentorstva. Študijska praksa ne bi mogla biti več tako odtujena od študijskega procesa, kot je v večini primerov sedaj, temveč bi morala biti njegov sestavni del. Vsebinsko bi morala ustrezati zahtevam, ki izvirajo iz kombinacije sklopov B in C, in biti temu primerno vodena in nadzorovana. Tega pa ni mogoče doseči le s pedagoško-raziskovalnim potencialom FSPN, temveč se je treba nasloniti, kjer je to le mogoče, na že delujoče diplomante. Kjer pa to ni mogoče, je treba izoblikovati mentorska razmerja znotraj FSPN. Podobno naj bi veljalo tudi za mentorstvo po diplomah, za katerega se zavzemajo mnogi sociologi.

Večja gibljivost študija bi vsebinsko in oblikovno vplivala tudi na nekatere druge pedagoške dejavnosti, npr. na seminarske in diplomske naloge. Hkrati bi takšna usmeritev izobraževanja še bolj zaostрила odgovornost za povezanost raziskovalnega in pedagoškega dela.

V tem prispevku je nakazana ena od možnosti, kako naj bi se dopolnil in preoblikoval izobraževalni proces kot nujna podlaga za poklicno delovanje sociologov in drugih družboslovcev, ki jih izobražuje FSPN. Osnovno vodilo pri tem je lahko spoznanje, da je treba ohraniti vse pozitivne dosežke dosedanjega študija, ob tem pa z zavzetim izpopolnjevanjem izobraževalnega procesa več prispevati k »aktivni profesionalizaciji«, k temu, da bi dobila tudi sociološka in druga družboslovna znanja večjo praktično veljavo, njihovi nosilci pa boljše izhodiščne možnosti za poklicno delovanje in večjo odgovornost. Odgovornost, ki jo imamo kot pedagoški in raziskovalni delavci do prihodnjih diplomantov in do širše družbene skupnosti, zahteva, da navedena vprašanja in možne odgovore resno pretraseemo.

Nacionalno in razredno

(Oris nekaterih Marxovih in Engelsovih teoretičnih izhodišč za razumevanje nacionalnega vprašanja)*

Med ključnimi teksti, iz katerih je razviden Marxov teoretični odnos do naroda, je nedvomno *Komunistični manifest*, katerega kriptična in epigramatska oblika je »olajšala« delo številnim, med seboj protislovnim razlagalcem posameznih misli iz tega dela. V uvodnem delu *Manifesta* piše Marx o rastoči internacionalizaciji in o svetovnem trgu, ki vplivata na to, da na mesto »stare krajevne in nacionalne samozadostnosti in zaprtosti stopa vsestransko občevanje, vsestranska odvisnost nacij druge od druge... Nacionalna enostranost in omejenost postaja bolj in bolj nemogoča...«¹ »Buržoazija je z izkoriščanjem svetovnega trga kozmopolitsko oblikovala produkcijo in potrošnjo vseh dežel. Industriji je na veliko obžalovanje reakcionarjev spodmaknila spod nog nacionalna tla.« V tej zvezi je zato razumljivo, da je Marx, še preden je zavrnil Proudhonov »nacionalni nihilizem«, le-temu očital, da se mu ne zdi potrebno omeniti svetovnega trga, ko govori o delitvi dela. Na narod po Marxu ni več mogoče gledati mimo delitve dela in njenega medija – svetovnega trga. Marx si ob Proudhonu zato zastavi vprašanje: »Ali vsa notranja organizacija narodov, vsi njihovi odnosi niso izraz določenega načina delitve dela? Ali ni nujno, da se vse to spreminja obenem s spreminjanjem delitve dela?«

V *Nemški ideologiji* je svetovni trg za klasika marksizma samo sinonim za univerzalno konkurenco, ki je šele ustvarila svetovno zgodovino, kolikor je vsak civilizirani narod in vsakega posameznika v njem napravila pri zadovoljevanju potreb odvisnega od vsega sveta, in uničila dotedanje samoraslo izključnost posameznih nacij.« Univerzalna konkurenca se ni spoprijela le s staro vsebino nacionalnosti, temveč tudi s staro vsebino in družbeno funkcijo ideologije, religije, morale itn. Toda medtem ko si

* Pričujoča razprava je vzeta iz obširnejšega dela z naslovom *Marksizem in nacionalno vprašanje*, ki je izšlo pri Cankarjevi založbi. Zaradi ekonomičnosti sta v tej razpravi izpuščena obravnava Marxovega in Engelsovega teoretičnega in praktičnega odnosa do kolonialnega vprašanja in njuno razvrščanje narodov na »zgodovinske« in »nezgodovinske«. Prav tako je citiranje omejeno na najbolj neobhodne navedbe. Ured.

¹ Citati, če ni navedeno drugače, so vzeti iz Marx-Engelš, *Izbrana dela* (v petih zvezkih), CZ, Ljubljana 1967–75.

buržoazija »še obdrži posebne nacionalne interese« – prek njih si zagotavlja privilegiran in ekskluziven družbeni položaj – je na drugi strani »velika industrija ustvarila razred, ki ima pri vseh nacijah isti interes in pri katerem je narodnost že uničena«. Ta zadnja misel se nedvomno ujema s tisto, ki je v *Manifestu* zapisana enako nedvoumno: »Delavci nimajo domovine.« In tistega, česar nimajo, jim tudi ni mogoče odvzeti. Te misli govorijo o bistveno spremenjeni, novi zgodovinski uveljavitvi narodov, čeprav najprej z negacijo njene stare, »samonikle« oblike.

Procesi univerzalizacije in še posebej univerzalnega prevrednotenja vsega obstoječega ne puščajo naroda nedotaknjene, ga pa tudi ne odpravljajo kot zgodovinsko obliko sploh, temveč samo kot določeni narod v zgodovini. Interpretacije, ki Marxovo razumevanje univerzalizacije enačijo z odpravo nacionalnosti sploh – isto velja tudi za sklepanje o nezdržljivosti filozofije univerzalizacije s kakršnikoli prizadevanjem narodnega bivanja – dodajajo Marxovi razlagi nekaj, česar ni v njej. Marxu univerzalizacija ni pojav, ki bi rasel eksponencialno ali neprotislovno in ki bi tedaj deloval le »negativno«, z golim rušenjem, ne pa tudi s pozitivnim uveljavljanjem. Marx v takem primeru ne bi bil dosleden v svoji dialektični metodi. Iz *Grundrisse* povzemamo: »Tako šele kapital ustvarja meščansko družbo in splošno prisvajanje narave in družbenih odnosov s strani njenih članov. Odtod veliki civilizirajoči vpliv kapitala, njegova proizvodnja družbene stopnje, po kateri so videti vse predhodne stopnje samo kot lokalni razvoj človeštva in kot idolatrija prirode.« Kapital ima očitno težnjo, da prehaja »čez vse nacionalne meje in predsodke«. Kapital nenehno ruši in revolucionira, še posebej pa vse tisto, kar »ovira razvoj proizvodnih sil, širjenje potreb, raznolikost proizvodnje ter izkoriščanje in menjavo prirodnih in duhovnih sil«. Toda to, da se kapitalu vsaka ovira kaže kot omejitev, še ne pomeni, da je presežena tudi v resničnem svetu. Ker je »vsako tako omejevanje v protislovju z njegovim delovanjem, se kapitalistična proizvodnja giblje v protislovjih, ki se nenehno prevladujejo in tudi prav tako nenehno vzpostavljajo«.²

Ob očitkih Marxu in marksizmu sploh, da je njuna analiza družbenih pojavov, med njimi tudi naroda, podrejena ekonomskemu determinizmu, je utemeljeno mnenje, da Marx ni vzpostavil formalne korelacije med ekonomskimi in neekonomskimi faktorji in da drugih ni mehanično podredil prvim. V *Državljanski vojni v Franciji* je Marx opozoril na pomembne neekonomske pojave, ki niso izrasli iz ekonomskih pojavov, v *Kapitalu* pa, da se lahko na istem ekonomskem temelju odvijajo »neskončne variacije in stopnje« njegovega pojavljanja glede na »neštete različne empirične okoliščine, naravne pogoje, rasne odnose, od zunaj delujoče zgodovinske vplive itd...«.³ Pomen teh misli za problem naroda je v tem, da je v svetu še veliko prostora za razlike, tudi v primeru če bi ekonomski sistem dosegel stopnjo uniformnosti.

² K. Marx, *Temelji slobode*, Naprijed, Zagreb 1974, str. 151–152.

³ *Kapital III.*, CZ, Ljubljana 1973, str. 882.

K tej temi se je pozneje vrnil tudi Engels v pismu Blochu, kjer pravi, da sta »produkcija in reprodukcija resničnega življenja« po materialističnem pojmovanju zgodovine odločujoča samo v »zadnji instanci«. Vsakršno poenostavljanje, češ da je ekonomski moment edini odločujoči moment, je za Engelsa abstraktna in nesmiselna fraza. Na potek zgodovinskih bojev vplivajo tudi politične, pravne in filozofske teorije, verski nazori, vključno z dogmami in podobno. Če bi v teoriji za poljubno zgodovinsko družbo upoštevali samo en dejavnik (ekonomski), bi bila po Engelsu njena uporaba lažji posel kakor pa rešitev navadne enačbe prve stopnje.

Prav to, da je buržoazija razred in ne več stan, jo sili, »da se organizira nacionalno in ne več lokalno, ter da dá svojemu povprečnemu interesu občo obliko«. Buržoazna družba še ne more brez države in naroda: »Meščanska družba zajema vse materialno občevanje individuov znotraj določene razvojne stopnje proizvodnih sil. Zajema celotno komercialno in industrijsko življenje določene stopnje in za toliko presega državo in nacijo, čeprav se mora z druge strani spet uveljavljati na zunaj kot narod, na znotraj pa se razčleniti kot država.« Meja buržoazne države je; kot izhaja iz tega Marxovega citata, predvsem v tem, da institucionalizira buržoazno oblast, medtem ko nacionalnost funkcionira kot ideološki plašč, ki naj bi interese buržoazije predstavil navznoter kot družbene. Marxova misel iz *Državljanske vojne v Franciji* to sklepanje samo še podkrepí: »In v isti meri, kakor je napredek moderne industrije razvijal, razširjal in poglobljal razredna nasprotja med kapitalom in delom, v isti meri je dobivala državna oblast čedalje bolj značaj nacionalne sile za zatiranje delavskega razreda, značaj aparata razrednega gospostva.« Nacionalnost buržoazije se navzven kaže kot nacionalni antagonizem, ki se le še bolj razrašča s tem, ko prihaja med različnimi nacionalnimi buržoazijami do konfliktov zaradi kontrole svetovnega trga ali pa eksploatacije enega naroda nad drugim.

Buržoazija se zaradi svojih posebnih interesov, ki jih ima v vsaki posamezni deželi, ne more dvigniti nad nacionalizem. Do te ravni se lahko povzpne šele novi zgodovinski razred – proletariat, ki je po *Manifestu* »samostojno gibanje neizmerne večine v interesu neizmerne večine«. Tukaj tako ni mogoče govoriti o posebnih interesih, ne da bi bili tu tudi splošni. Z osvojitvijo politične oblasti se mora proletariat nujno povzdigniti v »nacionalni razred«. Boj proletariata proti buržoaziji je sprva nacionalni boj, kajti proletariat vsake dežele mora najprej opraviti s svojo lastno buržoazijo. Proletariat lahko naredi konec buržoaznemu nacionalizmu, to je »izkoriščanju ene nacije po drugi«, s tem, da odpravi »izkoriščanje enega individua po drugem«. S koncem razrednih nasprotij znotraj nacij bo odpadlo tudi sovražno stališče nacij med seboj.

Iz celotne Marxove družbene misli izhaja, da odnosov med najmanj dvema družbenima pojavama ne glede na to, kakšno vrednostno hierarhično razmerje predpostavljata, ni mogoče poenostaviti na odnos for-

malne korelacije. To velja za razmerje med razredom in narodom, ki je slednjemu vulgarno materialistično gledanje prisodilo zgolj vlogo obrobne ali v najboljšem primeru spremljajočega pojava razrednemu boju. Nacionalna protislovja so potemtakem le v ideološkem smislu »avtonomni« družbeni pojav, brez realnega družbenega temelja – razrešitev razrednih problemov je avtomatično že tudi rešitev nacionalnega vprašanja.

Kot smo videli, sta Marx in Engles kritizirala meščansko instrumentalizacijo naroda za sebične razredne cilje, ki niso dopuščali soudeležbe drugega razreda – proletariata na domovini. Pri tem, ko Marx pravi, da se mora zmagoviti proletariati dvigniti v »nacionalni razred«, ne smemo pozabiti na njegovo opredeljevanje ciljev proletarskega gibanja, ki niso naravnani le na razredno, temveč na občečloveško, v tem smislu in v daljši zgodovinski perspektivi nadrazredno emancipacijo. »Na mesto stare meščanske družbe z njenimi razredi in razrednimi nasprotji,« piše v *Manifestu*, stopi asociacija, v kateri je svoboden razvoj slehernega pogoj za svoboden razvoj vseh.« Razumljivo je, da nacionalnost dveh različnih razredov ne more biti popolnoma identična vse dotlej, dokler so med njima v temelju različni, celo antagonistični interesi.

Lapidarni stavek v *Manifestu*, da delavci nimajo domovine, ne meri na to, da bi odpravil ali predpostavljaj odpravljen nacionalnost. To sicer ni moglo preprečevati različnih interpretacij tega gesla za najrazličnejšo rabo. Jaures ga je imel za sarkastično retoriko, Bakunin, tako kot pozneje Rosa Luxemburg, je v pismu Marxu iz leta 1868 povedal, da je zdaj njegova domovina internacionala, v Nemčiji je v dvajsetih letih tega stoletja krožilo mnenje, da je domovina svetovnega delavskega razreda v Sovjetski zvezi. Mandel je v tej zvezi pripomnil, da sta klasika marksizma omenjeni stavek izrekla prezgodaj – tudi Mandel ga je tedaj razumel po svoje – češ da sta se morala pozneje še boriti za združeno Nemčijo.

Med poznejšimi marksisti, ki so omenjeno tezo iz *Manifesta* pojasnjevali, češ da afirmira nacionalnost za delavski razred, posebej izstopajo Kautsky, Plehanov in Lenin. Kautsky je pojasnjeval takole: »Pojem domovina se spreminja z družbenimi odnosi in celo v neki družbi pomeni domovina različen pojem za vsak posamezni razred... Proletariat nima domovine, toda želi si jo pridobiti in razširiti svojo oblast... V tem smilu je proletariati nacionalen in je življenjsko zainteresiran za neodvisnost in razvoj domovine«. Podobno misel je razvijal Plehanov: »Zdi se mi, da Marxova in Engelsova teza ne zahtevata opravičila, temveč samo pravilno razlago. Misel, da delavci nimajo domovine, je napisana kot odgovor ideologom buržoazije, ki so napadali komuniste, da hočejo le-ti 'uničiti domovino'. Jasno je, da potemtakem avtorja *Manifesta* rabita besedo 'domovina' v povsem določenem smislu, to je v smislu, ki so mu ga dajali buržoazni ideologi. Če bi avtorja *Manifesta* zapisala, da delavci ne pripadajo nobeni nacionalnosti, to ne bi bil samo 'pesimistični nesmisel', temveč enostavno smešna bedarija... Marx in Engels nista nikoli govorila

delavcem, da njih ne smejo zanimati stvari, ki se nanašajo na domovino.« Tudi Lenin je poudaril zgodovinsko določenost domovine: »V *Manifestu* je zapisano, da delavci nimajo domovine. Točno. Toda tam ni rečeno samo to. Tam je rečeno še, da prevzema vloga proletariata v formiranju nacionalnih držav poseben značaj. Če beremo prvo stališče (delavci nimajo domovine) in pozabljammo na njegovo zvezo z drugim (delavci se konstituirajo kot nacionalni razred, čeprav ne v buržoaznem smislu), potem je to popolnoma neznanstveno.«

Marxu razumljivo ne gre samo za nacionalno revolucijo. Toda sam je ob različnih priložnostih moral zavračati tisto različico levičarstva, ki je zanikala »nacionalno pozicijo« kot »desni odklon«, katerega zagovorniki branijo ozke nacionalistične interese ter pripisujejo svojemu narodu nekakšno superiorno vlogo. Omenimo samo nekaj primerov. V pismu Kugelmanu je Marx enostavno ozmerjal neko skupino ljudi, ki se je odrekla svoji nacionalnosti, s »kanaljami«. Stališča »proudhonistične klike«, ki je delovala med pariškimi študenti in ki je razglašala nacionalnost za nesmisel je Marx ocenil za smešna. Za proudhoniste je bilo sploh značilno, da so svoje ideje vezali na »kooperacije« (oz. t. i. »fédération mutualiste«) in »ljudske banke«, ki da so uporabne za vse dežele ne glede na njihove nacionalne posebnosti. Predstavnikom *Mlade Francije*, med njimi Paulu Lafargueju, ki so nacionalnosti in narod proglašali za »zastarele predsodke«, je očital »proudhonizirani stirnerizem«. Za Marxa je bil vsakdo »reakcionar«, kdor je »družbena vprašanja obremenjeval s praznoverjem starega sveta«.

Enako kritičen pa je bil tudi do Lassalla in njegovih posnemalcev, ko jim je v *Kritiki gotskega programa* očital, da se oddaljujejo od *Komunističnega manifesta*, ker si »zamišljajo delavsko gibanje z najožjega nacionalnega stališča. O internacionalnih nalogah nemškega delavskega razreda torej nobene besede! In s tem naj nastopi proti svoji lastni buržoaziji, ki se je proti njemu že pobratila z buržoazijo vseh drugih dežel, in pa proti internacionalni zarotniški politiki g. Bismarcka«. Marx si je prizadeval »spomniti« Lassalla na formulacije iz *Manifesta*: »Samo po sebi je razumljivo – da bi se delavski razred sploh mogel bojevati, se mora organizirati kot razred pri sebi doma in je njegova dežela neposredno torišče njegovih bojov. Toliko je njegov razredni boj nacionalen, ne po vsebini, temveč, kakor pravi *Komunistični manifest*, 'po obliki'. Toda 'okvir današnje nacionalne države', npr. Nemčije, je sam spet gospodarsko 'v okviru svetovnega trga', politično pa 'v okviru sistema držav'.«

Ne bi bilo v skladu z duhom Marxove družbene filozofije, če bi v njej iskali natančne in zaključene odgovore na vprašanje o usodi naroda v prihodnosti, še posebej v komunizmu. V *Manifestu* ni mogoče nikjer najti takega mesta, kjer bi bil govor o odpravi ali odmiranju naroda kot takega. Res pa je, da avtorja *Manifesta* večkrat omenjata nekatera področja družbenega življenja, kjer je buržoazija nacionalni ekskluzivnosti spodmaknila njena tla, in sicer: v industriji, na področju občevanja, ki se je iz

samozadostnega in zaprtega tipa razvilo v vsestransko (univerzalno), literature, ki se iz nacionalne oblikuje v svetovno – duhovni proizvodi posameznih narodov sploh postajajo splošna dobrina itn. Na drugi strani bo zgodovinska naloga proletarske oblasti v tem, da si bo še bolj prizadevala za izginjanje nacionalnih razločkov (Absorderungen) in nasprotij med narodi. V tem nizanju stališč iz *Manifesta* do vsebine in pojavov nacionalnosti ni mogoče najti apriornih napovedi o koncu naroda, kakor jim je tudi tuje nehistorično podaljševanje življenja narodov v neskončnost.

V Marxovih razmišljanjih o prihodnji komunistični družbi tudi ni mogoče nikjer najti, da bi brezrazredna družba potegnila s seboj avtomatično tudi »breznacionalno« družbo. Bolj je v duhu *Manifesta*, da uporablja izraz *aufgehoben*, ki v pomenski navezavi na narod meri na dialektično preseganje z ohranjanjem pozitivnega. V *Nemški ideologiji* razumeta Marx in Engels s komunizmom dejansko gibanje, ne pa nekakšno stanje ali ideal, po katerem naj bi se imela ravnati dejanskost, katerega pogoji »se podajajo iz zdaj obstoječih predpostavk«. Te predpostavke se kažejo kot »brezlastninsko« človeštvo, kot »svetovnozgodovinsko, ne pa lokalno bivanje ljudi«; z univerzalnim razvojem proizvodjalnih sil je postavljeno »univerzalno občevanje ljudi«; fenomen »brazlastninske množice (je) ustvarjen v vseh ljudstvih hkrati (splošna konkurenca)«, to »spravlja vsako od njih v odvisnost od prevratov drugih«. Zadnji, ne pa tudi končni rezultat teh procesov so »svetovnozgodovinske, empirično univerzalne individue na mesto lokalnih«, v nasprotnem primeru bi mogel »komunizem eksistirati le kot lokalnost«, »(tuje) moči občevanja same se ne bi mogle razviti kot univerzalne« in bi zato ostale le kot »domače-praznoverske okoliščine«. Za Marxa je komunizem »empirično mogoč le kot dejanje vladajočih ljudstev ‚naenkrat‘ in istočasno, kar predpostavlja univerzalni razvoj produktivne sile in z njim povezano svetovno občevanje«.

Šele v pogojih preobrazbe zgodovine v svetovno zgodovino se bodo »posamezni individui osvobodili raznih nacionalnih in lokalnih meja«. Cilj komunistične revolucije je v tem, da se »svetovnozgodovinsko součinkovanje individuov« preobrazi v »kontrolno in zavestno obvladovanje teh moči, ki so, porejene iz učinkovanja ljudi drugega na drugega, individuum doslej ugajale in jih obvladovale kot popolnoma tuje moči«. V imenu odprave »tuje moči« se »komunistična revolucija usmerja proti dosedanjemu načinu dejavnosti, odstranjuje delo in odpravlja gospostvo vseh razredov z razredi samimi, ker jo opravlja razred, ki v družbi ne velja za nikakršen razred več, ni priznan kot razred in je že izraz razkropitve vseh razredov, narodov (Nationalitäten) itn. znotraj zdajšnje družbe«. Revolucija ni tu samo zaradi lažjega rušenja obstoječega reda, temveč za usposabljanje za »novo utemeljitev družbe«.

Z obširnejšim navajanjem citatov iz *Nemške ideologije* utrjujemo našo izhodiščno tezo, da v Marxovih fundamentalnih teoretičnih razpra-

vah ni sledu o kakšnem teoretičnem vztrajanju na dokončevanju nacionalnosti ali o »breznacionalni« (svetovni) družbi. Obenem pa moramo pritegniti tudi argumentiranim mnenjem, da Marx in Engels v svojih fundamentalnih izročilih nista sistematično ali eksplicitno razmišljala o vsebini in o perspektivi družbene funkcije in vloge naroda v razmerah vseobsegajoče univerzalizacije. Isto trditev lahko postavimo za njune aktualno naravnane politične prispevke, kjer je vprašanje naroda oz. nacionalne revolucije vključeno v širši sklop socialne revolucije.

V tej zvezi je treba opozoriti še na neko drugo pomembnejšo razsežnost, ki je zavezovala oba klasika marksizma. Kot pravilno ugotavlja Karl Korsch, je Marx zavestno razširjal področje zgodovine in družbe oz. zavestne družbene akcije na račun tako imenovanih večnih nujnosti – »kraljestva narave«, in sicer v boju proti buržoaznim ekonomistom, ki so vzdrževali vrednostni mit »naravnega« in »racionalnega« značaja produkcijskega sistema. Marx si je zato za »naturwuechsig« temeljem družbenega življenja vedno prizadeval odkriti njegovo zgodovinsko spremenljivo obliko, tako, ki jo lahko družbena akcija bodisi zavrže bodisi spreminja. V tem svojem (tudi skrajnem) prizadevanju se ni obotavljal zapisati niti tegale stavka: »Celo naravne pogojene razlike v človeški vrsti, kot so razlike v rasi itn., je mogoče in jih je treba odpraviti med zgodovinskim procesom.«⁴

Značilen odnos klasikov marksizma je Engels naznanil že v *Načelih komunizma* (eden zadnjih osnutkov *Manifesta*): »Komunistična revolucija zategadelj ne bo zgolj nacionalna revolucija, temveč revolucija, ki bo do nje prišlo hkrati v vseh civiliziranih deželah, se pravi, vsaj v Angliji, Ameriki, Franciji in Nemčiji... Je univerzalna revolucija in zato bo tudi imela univerzalno torišče.« Za nas je tukaj pomenljiv pozitiven odnos do nacionalne revolucije, ki ga sicer opredeljuje pojem *zgolj*; prav tako pa je imelo usodne teoretične in politične učinke pričakovanje klasikov marksistične družbene misli, da bo do revolucionarnega izbruha prišlo predvsem v treh deželah zahodne Evrope in v Ameriki.

Teoretične posledice za Marxovo razumevanje naroda je mogoče najti še v njegovem polemičnem spisu *Prispevek k židovskemu vprašanju* (1843), v katerem Marx brez zadržkov podpira načelo svobode in enakopravnosti vseh razlikujočih se skupin in posameznikov v neki družbi, ne glede na njihovo religijo ali narodnostni izvor ter popolni emancipaciji vseh manjšin od državljanskih, družbenih in ekonomskih omejitev. Marx se seveda ne zadovoljuje z okviri politične emancipacije, kot sta se z njimi zadovoljili francoska in ameriška revolucija. Za Marxa je politična emancipacija resda »velik napredek, ni sicer zadnja oblika človeške emancipacije sploh, je pa zadnja oblika človeške emancipacije *znotraj* dozdajšnjega svetovnega reda«. V okvirih politične emancipacije je lahko svobodna le

⁴ K. Korsch, *Karl Marx*, Obzorja, Maribor 1978, str. 247–248.

država, ne da bi bil svoboden tudi človek ali narodnost, ki se mora kazati le v »himerični« obliki in v pravici do iluzije o »ločenosti od človeštva«.

Za nas je zdaj bistven tale Marxov zaris teoretične in idejno-nazorske razmejitve z Bauerjevo pozicijo, ki je sicer izzvala pravkar obravnavani Marxov esej: »Mi zatorej Židom ne govorimo kot Bauer: ne morete se emancipirati politično, ne da bi se korenito emancipirali od židovstva. Nasprotno, pravimo jim: ker se lahko emancipirate politično, ne da bi se popolnoma in neprotislovno odrekli židovstvu, zato *politična emancipacija* sama še ni *človeška* emancipacija. Če se hočete vi, Židje, politično emancipirati, ne da bi se sami emancipirali tudi človeško, potem polovičnost in protislovje ni le v vas, je v *bistvu* in *kategoriji* politične emancipacije. Če ste ujeti v tej kategoriji, potem ste deležni splošne ujetosti.« Pravica do samoemancipacije Židov ni v njihovi emancipaciji od svojega duhovnega profila, temveč od svojega »praktičnega, realnega židovstva«, to je »emancipacije od mešetarjenja in denarja«.

Marx torej ni napadal Žide kot Žide, temveč samo njihovo ujetost v posvetno logiko denarništva in kapitala, ki stoji kot ovira tako emancipaciji Žida kot Žida kot tudi emancipaciji Žida kot človeka. »V židovstvu potemtakem vidimo *sodobno antisocialno* prvino, ki jo je zgodovinski razvoj, pri katerem so Židje v tem slabem oziru pridno pomagali, pritiral do njenega zdajšnjega viška, do viška, ko se ta prvina mora nujno razkrojiti.« Predmet Marxove bistvene kritike ni bil nikoli etnični ali verski Žid, predmet kritike je »židovska omejenost družbe«, ki je »zapadla v sužnost sebični potrebi, mešetarjenju« ter »navzkrižju med individualno-čutnim bivanjem in generičnim bivanjem človeka« in kar lahko dejansko razreši le »družbena emancipacija«.

Eden izmed kriterijev preverjanja, kaj je glavno Marxovo in Engelsovo stališče do vprašanja naroda, je v ustvarjalni in kritični analizi zgodovinskega »nadaljevanja« v marksizmu, za katero pa prav gotovo ni mogoče reči, da uživa med sodobnimi družbenimi idejami sloves ideje z najmanjšim posluhom za nacionalno vprašanje. Strinjamo se z avtorjem študije, ki tankovestno osvetljuje odnos med Marxom in Engelsom, ko pravi: »Tisto, kar je v misli *aktualno*, je soočenje s problemom, je možnost nadaljevanja mišljenja... Če je dialektika vezana na zgodovino, potem je edina možnost njenega nadaljevanja dialektična analiza sama: edino če dialektična analiza teče naprej, njeni vsakdanji rezultati niso mrtvo truplo. Materialistična dialektika je v celotni *postavitvi*, v zgodovinskosti, v povezanosti teorije s prakso, v tem, da je dialektika intencionirana s spremembo sveta, da je *revolucionarna metoda*.«⁵

Obšli bi kriterij nadaljevanja in nenehne zgodovinske verifikacije, če bi kakega avtorja merili *samo* z njegovimi lastnimi merili in omejitvami, ki jih narekuje njegova doba; popolnejšo sliko revolucionarne »uporabne vrednosti« klasičnega marksističnega prispevka moremo dobiti z analizo

⁵ B. Debenjak, *F. Engels – zgodovina in odujitev*, Obzorja, Maribor 1970, str. 8–9.

ustvarjalnih nadaljevanj klasičnega izročila (Lenin, Luxemburg, jugoslovanska marksistična misel itn.), ki jih bomo razvijali v nadaljevanju. Življenjska moč posameznih teoretičnih sistemov namreč v prvi vrsti ni odvisna od preteklih spoznanj in še manj od dogem, temveč predvsem od njihove sposobnosti soočanja z novimi družbenimi problemi in izkopavanjem novih družbenih alternativ. Torej niso niti najbolj pomembne teoretične enostranosti ali napake ter logična protislovja – čeprav tudi teh ni mogoče podceniti! – temveč to, ali imajo ustrezni kategorialni in miselni aparat, da jih v nadaljnjem razvoju presežejo.

Marxovega in Engelsevega znanstvenega prispevka k obravnavanju naroda torej ni mogoče omejiti na nekakšen »katalog« večnih in univerzalno veljavnih metodološko-teoretičnih načel. To spoznanje pa nas ne sme ovirati, da ne bi »izluščili« nekaterih njunih glavnih izhodišč, povezanih s tem pomembnim področjem človekove in kolektivne produkcije in reprodukcije resničnega življenja. Zanimarimo lahko sicer njune bolj aktualistične in integralno znanstveno vsekakor veliko manj rigorozne ugotovitve, ugotoviti pa moramo, da Marxa in Engelsa narod sploh ni zanimal kot pojav *za sebe* ali kot pojav v zgodovini nasploh, niti ju ni zanimal kot kak temeljni filozofsko-teoretski problem, temveč sta ga v svojo družbeno analizo vpeljala kot globalni politični problem, ki je vgrajen v vse družbene in razredne odnose. Narod sta torej videla v razmerah meščanske družbe in ciljnih socialne revolucije. V takšni metodološki perspektivi vsa razmerja, v katera stopa narod, določajo materialni zgodovinski tokovi, česar še tako dobro izdelana družboslovna analiza ne more za vedno in vnaprej »izračunati« do podrobnosti. Gotovo je le, da je narod, če uporabimo izraze Etienna Balibarja, ena izmed neogibnih »diferencialnih oblik zgodovinske individualitete«, in ki ga je proletariat dolžan vedno postavljati kot socialno vprašanje, nikakor pa ne metafizično: to je bodisi kot preživel predsek bodisi absolutno. Poleg tega Marx in Engels naroda nista izvajala iz države (kot na primer Lassalle in njegovi današnji posnemovalci) ali iz čiste človekove domišljije, temveč iz *dela*, to je iz proizvodnje, utemeljene na izmenjavi menjalnih vrednosti. V klasični marksistični analizi naroda zavzemajo zato pomembno metodološko-teoretsko vrednost te kategorije: delo, družbena delitev dela, proizvodnja v najširšem pomenu te besede, družbeno razredni boji, posamezne diferencialne skupnosti ljudi itn. S tem, ko imajo vse našete kategorije, ki prežemajo narod, razredno vsebino, je logično, da je narod tudi sam podvržen razredni strukturiranosti, torej da je tudi sam razredno določena skupnost. Zaradi tega Marx in Engels vztrajata na razredni določenosti naroda in vseh njegovih sestavin: nacionalne države, nacionalne zavesti, jezika, kulture in drugih.

Narod je za Marxa in Engelsa po eni strani objektivna družbena tvorba, ki je nastala na podlagi daljšega zgodovinskega razvoja in na podlagi naravo-sorodnih ter etničnih vezi, tal, geografskega okolja itn., po drugi strani pa tudi s samo aktivnostjo organiziranih ljudi in človeških

kolektivov kar se odraža in izraža prek zgodovine, ekonomije in kulturnega življenja dane skupnosti. Zato je preveč ozko gledanje, ki narod omejuje samo na »proizvodne delavnice«, ki navadno, kot je to Marx dobro opazil pri Ricardu, pozabijo na prav tako pomembno dejavnost ljudi samih. Če sklenemo: za Marxa in Engelsa je narod družbeno-zgodovinski in ne naravni, tj. nezgodovinski pojav. Temelj, iz katerega se razrašča narod, niso predvsem njegovi zunanji »znaki«, kot so jezik, skupni značaj, zavest o skupnem poreklu ali politična enotnost, temveč delo in proizvodnja. Tako kot narod, ki ga ni mogoče »brez ostanka« zmanjšati samó na delo ali samó na »proizvod duha«, pa tudi njegovih poglavitnih »znakov« ni mogoče zmanjšati zgolj na »sredstva«, prek katerih se izraža bit kakšnega naroda. Za primer vzemimo jezik, ki ga tako avstromarksistična kot tudi (neo)stalinistična razlaga razumeta skrajno redukcioniistično (čeprav včasih navidezno absolutizirano), medtem ko sta ga oba klasika marksizma v *Nemški ideologiji* razumela kot dejansko bivanje, tj. kot »praktično«, »eksistirajočo zavest« oz. v *Grundrisse* kot hkratni proizvod neke skupnosti in kot neka skupnost sama.

V Marxovem in Engelsovem opredeljevanju za poljsko, irsko in židovsko »vprašanje« lahko brez težav razberemo njuno stanovitno teoretično izhodišče – upoštevanje organske in dialektične povezanosti med nacionalnim in socialnim momentom v procesih revolucionarnih družbenih preobrazb. Na tej idejno-teoretski podlagi je bila nacionalna neodvisnost zanj eden izmed nujnih ciljev socialne revolucije proletariata. To, da sta Marx in Engels na narod gledala tudi kot na »iluzorno skupnost«, kot na samó »privid« in obliko »lažne zavesti« v nasprotju s hotenimi procesi napredovanja v smeri »resnične skupnosti« oz. »podružbljenega človeštva«, ni mogoče pojasniti kot stališče o družbi ali narodu *nasploh*, tj. nadzgodovinsko, temveč kot specifično zgodovinsko odtujenost danega družbenega pojava – generičnem človeku odtujen način skupnostnega bivanja – in revolucionarno zahtevo po njegovem prevladanju.

A kot smo že dovolj odločno poudarili, Marxovega in Engelsovega prispevka k razumevanju družbenega pojava naroda ne gre razumeti kot nekakšno omejevanje in še manj kot idejno-teoretski okvir, ki bi zahteval le še potrditve in vrednostne aplikacije. Bolj pravilno je, da njun prispevek razumemo kot izhodišče, kot priložnost za nadaljevanje teoretskega proučevanja naroda. Ta ugotovitev je toliko bolj primerna, če imamo pred očmi kritično spoznanje, ki sta ga prav gotovo zastopala oba, da je bil problem naroda v njunem času kakor tudi v njuni filozofiji zgodovine deležen premajhne ali pa sploh nobene pozornosti. Ko razčlenjujemo odnos obeh klasikov marksizma do naroda, te misli ne bi smeli kratko malo zaobiti, a tudi ne absolutizirati.

MIRAN KOMAC

Nekatere dileme pri proučevanju slovenskih narodnostnih manjšin

I

Zanimanje za položaj in možne smeri razvoja slovenskih narodnostnih manjšin v sosednjih deželah ima velik delež v slovenski in jugoslovanski raziskovalni dejavnosti. Vendar je prav tako res, da sta največji prispevek k bogatemu vedenju o manjšinah dali predvsem dve stroki: pravo in zgodovina. Vzroke gre v prvi vrsti pripisati boju za zgodovinsko identifikacijo manjšine ter za pravno priznanje obstoja in razvoja manjšine, s tem pa seveda tudi za uresničevanje posebnega sklopa pravic manjšine.

Ta razlog¹, ki še danes zahteva od obeh znanstvenih vej, da se angažirata v analiziranju statusa manjšin, ima za posledico »enostranskost« proučevanja. Boj za uveljavitev pravic manjšine temelji namreč na uresničevanju tako imenovanega »kolektivnega načela«, in zato analizira v prvi vrsti odnose, ki nastajajo v razmerju večinski narod – manjšina – matični narod, manj pa se ukvarja z odnosi znotraj manjšine. Tovrstno proučevanje sicer vključuje tudi gospodarske, družbene in politične procese in odnose, vendar pa služi, vsaj tako se zdi, analiza teh odnosov v prvi vrsti dokazovanju neizpoljenih obveznosti večinskega naroda do manjšine, medtem ko dejavniki, ki določajo položaj manjšine, njeno notranjo strukturacijo in ideološko usmeritev, ostajajo bolj ob strani, se, skratka, manj analizirajo kot procesi, ki vplivajo na asimilacijo in integracijo manjšine v gospodarski, družbenopolitični in svetovnonazorski sistem večinskega naroda.

Popolnoma jasno je, da je treba proučevanje kakršnegakoli jezikovnega pluralizma pojmovati tudi kot gospodarsko, politično, socialno in ideološko in ne le kot golo kulturno dejstvo. Jezikovno raznolikost, kot

---

¹ Zelo plastično je to problematiko opisal dr. K. Šiškovič: »V sedanjem trenutku je torej Italija kot država dvakrat dolžna Slovencem v Italiji: prvič na podlagi svoje ustave, ki ima 33 let življenja, drugič na podlagi osimske pogodbe, ki živi polstoletno leto. In nič ne kaže, da misli pospešiti izdajo zakona, ki ga Slovenci pričakujejo že vso povojno dobo. Vsekakor pa je v tem trenutku pomembno, da se ustvari široka enotna fronta med vsemi Slovenci in demokratičnimi Italijani, da se ta dolgoletni dolg odpravi.« (K. Šiškovič: Normativna ureditev vprašanj Slovencev v Italiji na mrtvi točki«, Naši razgledi, 26. 6. 1981, str. 325.)

najbolj »otipljivo« obliko manjšinske samobitnosti, moramo nujno povezati z nekaterimi prostorskimi, gospodarskimi, družbenimi in političnimi vidiki, in to ne zgolj manjšinskega razvoja, ampak tudi razvoja države, v kateri manjšina živi, povezati pa jo moramo tudi z nekaterimi razvojnimi trendi, ki potekajo znotraj matičnega naroda in vplivajo na razvoj manjšine v prvi vrsti prek večkanalnih stikov med matico in manjšino.

Zapisano dejstvo ni kakšna posebna novost, že tudi dosedanja razvojna praksa je občasno nakazovala nekatere možne razvojne smeri védenja o slovenskih manjšinah². Zato je povsem na mestu vprašanje, kje so vzroki za zaostajanje raziskovalne prakse na omenjenem področju. Vzrokov je prav gotovo več, najpomembnejše pa bi bilo mogoče formulirati takole:

Boj za priznavanje obstoja in razvoja manjšin, ki temelji na tim. »kolektivnem načelu«, ponuja možnost za napačno enačenje pojma »kolektivno načelo« (cilj boja za uveljavitev posebnega sklopa pravic manjšin) s pojmom (in prakso) »enoten nastop vseh manjšinskih sil« v boju za uresničenje posebnega sklopa pravic manjšin. In ker se to tudi dogaja, ni nič nenavadnega, da se, na splošno vzeto, iskanje odgovora, na primer, na vprašanje »kaj se dogaja znotraj manjšine« kaj hitro etiketira kot »destruktiven pristop« in voda na mlin tistim silam, ki bi manjšino rade čimprej asimilirale. Prav zato se na pristop, ki bi iskal odgovore na številna, še ne dovolj raziskana vprašanja v dialektiki med družbenoekonomskimi, družbenopolitičnimi in kulturnimi odnosi v razmerju večinski narod – manjšina – matični narod, gleda nekoliko zadržano. Toda kako oblikovati »vsakdanjo politično prakso«, če njeni nosilci ne vedo, na primer, tega, katere sile in procesi znotraj večinskega naroda najbolj težijo k prestrukturaciji avtohtonih elementov manjšine in s tem pospešujejo proces asimilacije; kako se predstavniki manjšine vedejo do problemov, ki so splošno državne značaja in do načinov za razreševanje teh problemov; kakšna je vizija prihodnjega razvoja manjšine, gledana skozi prizmo manjšinske socialne kulture itd.

Tovrstnih vprašanj bi lahko nanizali za celo stran, vendar se mi zdi, da že ta dovolj zgovorno kažejo, da brez iskanja odgovorov na takšna in podobna vprašanja ni mogoče oblikovati »enotnega pristopa vseh manjšinskih sil«, ki bi vključeval pluralizem interesov pripadnikov slovenskih narodnostih manjšin.

Strah pred znanstvenim raziskovanjem je torej načelno odveč. Seveda pa je povsem upravičen strah pred izrabljanjem podatkov v čisto drugačne namene, ki bi prav gotovo škodili prizadevanjem manjšine, da doseže zastavljene cilje. Toda tako »tveganje« je del vsakega raziskovanja, spreminjanje tega tveganja v dvom o rezultatih raziskovanja nasploh pa ni ravno spodbudno za razvoj tovrstnega proučevanja.

² V luči tega dejstva so izredno pomembni rezultati »simpozija o sociogospodarskih in prostorskih problemih Slovencev v Italiji«, ki ga je leta 1977 pripravil Slovenski raziskovalni inštitut iz Trsta.

Ne glede na to da so opisani vzroki (pa tudi lažno prepričanje, da pomeni pravo priznanje obstoja narodnostnih manjšin tudi že rešitev problema) v nekem smislu »onemogočali«, drugim družboslovnim disciplinam, da bi se lotevale analiziranja manjšinske problematike, je potrebno temeljni vzrok za odsotnost sociologije, ekonomije, politologije, psihologije, antropologije iskati v prepričanju predstavnikov teh disciplin, da je proučevanje manjšinske problematike v primerjavi z drugimi družbenimi problemi drugotnega pomena. In posledica je dokaj nepopolno poznavanje bistva narodnostnih manjšin, problemov s katerimi se srečujejo, in načinov za njihovo razreševanje.

Če naj bi bila vrzel na tem področju v doglednem času zapolnjena, je potrebno v preučevanje manjšin vključiti ekonomiste, politologe, sociologe, antropologe in psihologe, vendar ne zgolj zato, da bi problem spoznali, ampak v prvi vrsti zato, da bi lažje in uspešneje zaustavljali neugodne procese, ki jih navadno opisujemo kot – asimilacija manjšine.

II

Slovenske manjšine so sestavni del gospodarske, družbene in politične stvarnosti držav, v katerih živijo. Ugotovili smo že, da je bilo to dejstvo vse premalo upoštevano, ker je logično vodilo v zanemarjanje nekaterih izredno pomembnih posledic, ki v mnogočem določajo položaj in razvojne poti manjšine. Seveda ne mislimo, da položaj manjšine določa samo to razmerje, temveč je povsem logično, da na položaj manjšin vplivajo tudi razmerja znotraj same manjšine (in so avtohtonega izvora) in ne nazadnje tudi vplivi s strani matičnega naroda. Prav zato je potrebno tudi pri pojmu integracije upoštevati vse tri omenjene elemente, tako da bi veljalo pojem integracije opredeliti kot boj med zahtevami manjšine za uveljavitev določene stopnje avtonomnosti (gospodarske, družbenopolitične, kulturne) in prizadevanjem določenega dela večinskega naroda (in države kot razmeroma samostojnega političnega subjekta) po doseganju čim bolj homogene (uniformne) gospodarske in družbenopolitične državne oblike.

Toda če želimo zasledovati proces integracije, proces in poti asimilacije, moramo podati vsaj nekaj izhodišč za definicijo populacije, ki jo proučujemo, to je, narodnostne manjšine.

V tem zapisu smo kot narodnostno manjšino označili tisti del avtohtone populacije, ki je ostal, potem ko je največji del matičnega naroda oblikoval svojo državo, zunaj državnih meja matičnega naroda, živeč v bolj ali manj strnjeni obliki na obmejnem ozemlju sosednje države, ki se od večinskega naroda države, v kateri živi, razlikuje po jeziku, običajih in kulturi ter se zavestno zavzema za ohranitev avtohtonih etičnih značilnosti.

Toda to je le prvi del definicije. Drugi del pa izvira iz posledic, ki jih imajo za manjšino razvoj, integracija in odnos z matičnim narodom.

(Jasno je, da so vsi trije pojmi obravnavani kot proces.) Narodnostna manjšina je resda del matičnega naroda, ki živi v sosednji deželi, vendar se zaradi dialektičnega prepletanja avtohtonih narodnostnih prvin z vplivi (pritiski), ki prihajajo tako s strani večinskega naroda kot s strani matičnega naroda (ti vplivi so gospodarski, družbeni, politični, ideološki in kulturni), spreminja v razmeroma samostojno narodnostno tvorbo. Narodnostna manjšina torej ni niti avtentični posnetek matičnega naroda (čeprav jo z njim družijo jezikovne, kulturne in nekatere druge antropološke značilnosti) niti zrcalna podoba družbene, socialne in ideološke stratifikacije večinskega naroda (čeprav jo z njim družijo prostor, gospodarsko-politične, pa tudi nekatere ideološke in kulturne značilnosti). Manjšina je prav zaradi prepletanja vseh teh značilnosti ter v prvi vrsti avtohtonih in sprejetih karakteristik »trodimenzionalni narodnostni konglomerat« katederega razvoja ne določajo zgolj zunanje, temveč tudi notranje zakonitosti.

Mislim, da je to dejstvo izredno pomembno za razreševanje problemov manjšine, kajti še vedno se dogaja, da ta ali ona stran (v implicitni ali eksplicitni obliki) zatrjuje, da je izključno ona poklicana uresničevati in usmerjati razvoj narodnostne manjšine – ob siceršnjem »priznavanju« manjšine kot subjekta lastnega razvoja.

Iz naše opredelitve manjšine se da razbrati, da ta ni homogena skupnost, temveč je notranje družbenoekonomsko in svetovnonazorsko razslojena.

Vendar golo ugotavljanje razslojenosti ni nič novega niti ni samo po sebi zanimivo. Postane pa izredno relevantno v trenutku, ko povežemo vsiljevanje sistema od zunaj s procesom asimilacije, ko se torej začno podirati oziroma vzdrževati nekatere družbeno ekonomske strukture. Gre za to, da so nosilci vodilnih družbenoekonomskih in političnih procesov znotraj večinskega naroda in države mnogokrat namenoma podirali avtohtone narodnostne gospodarske in družbene strukture, in to ne samo z namenom ustvariti čim bolj enotne »produktivne in potrošniške serije«, ampak tudi zato, da bi oslabil »levo« nevarnost in moč manjšine nasploh, saj manjšino mnogi še danes obravnavajo prej kot »trojanskega konja« Vzhoda kakor pa kot »most« med narodi.

V ilustracijo naj navedemo zelo zanimivi proces transformacij kmetijske populacije v industrijske delavce in polproletarce, ki ima res za posledico tudi večjo narodnostno zavest pripadnikov manjšine, vendar hkrati pomeni tudi močan element asimilacijskega pritiska, »kateremu nujno podležejo najšibkejši, za tuje vplive najdovzetnejši, najmanj zaščiteni, skratka vsi tisti, ki nimajo ali katerim so odvzeli notranjo moč, iz katere bi črpali lastno zavest, tako nacionalno kakor tudi razredno. Kajti povsem razumljivo je, da je družbena in etnična podrejenost življenjskim navadam in vrednotam vladajočega razreda funkcionalno in bistveno pomembna v sistemu, kakršen je kapitalistični, ki je stalno izpostavljen

kontestaciji izkoriščanega razreda in ki se mora vedno znova truditi, da bi oslabil pogoje in moč alternativne pogojenosti«. ³

Povsem logično je, da iz teh dejstev izvira še eno izredno pomembno vprašanje. Namreč, kakšne poti razvoja je potrebno oblikovati, da bo proces materializacije »posebnega sklopa pravic manjšin« čim bolj »kvaliteten«, in seveda, kdo naj bo nosilec tega procesa. To je še posebej pomembno vprašanje, saj razne »teorije«, ki temeljijo na ekonomističnem poenostavljanju stvarnosti, še vedno vidijo rešitev vseh problemov manjšine v preobrazbi kapitalizma v socializem pod izključnim vodstvom delavskega razreda. Na tem mestu nimamo namena obširneje govoriti o teh tezah. Verjetno bo dovolj, če takšnim in podobnim teorijam zastavimo dve vprašanji: kaj in kako delati do »konca« kapitalizma in, ali se z vzpostavitvijo socialističnega družbenega reda avtomatično razrešujejo vsi problemi iz posebnega sklopa pravic narodnostnih manjšin?

III

K takšnemu razmišljanju o proučevanju narodnostnih manjšin, ki naj temelji na upoštevanju dialektičnega prepletanja vseh treh ravni manjšine, sodi tudi krajši zapis o nekaterih dilemah, ki se pojavljajo ob vprašanju: kdo naj proučuje in kako, da bodo rezultati raziskovanja služili v prvi vrsti tistim, katerim so namenjeni, tj., narodnostnim manjšinam.

Ni moč zanikati dejstva, da slovenska strokovna in politična dejavnost namenjata problematiki slovenskih etničnih manjšin v sosednjih državah veliko pozornosti. Popis vseh institutov, visokošolskih organizacij, komisij in odborov, ki »proučujejo« (ali samo spremljajo) položaj slovenskih etničnih manjšin, je dokaj obsežen, kar nas nehote sili v razmišljanje o »zlati jami« slovenskega družboslovja (v zadnjih letih so se poleg zgodovinarjev, pravnikov in geografov vključili v raziskovanje tudi nekateri sociologi, politologi, lingvisti in sociolingvisti). Vendar se kljub postopnemu vključevanju teh ved zdi, da rezultati tovrstnega raziskovanja niso v celoti upravičili pričakovanj. Vzrokov je gotovo več, vendar je eden glavnih v dejstvu (poleg tega, da raziskovanja s pomočjo teh disciplin načenjajo »delikatna« področja), da slonijo na nekaterih tradicionalnih temeljih tovrstnega raziskovanja.

Zdi se namreč, da so se mnogi vključili v proces »proučevanja« manjšin zgolj zato, ker je »predmet« dovolj blizu, a obenem dovolj oddaljen. Dovolj blizu v smislu dokajšnje skrbi, ki jo celotna družba poklanja manjšinam, tako da si je mogoče kaj hitro »ograditi svoj vrtilček« (strokovno, vedenjsko in finančno), dovolj oddaljen pa zato, ker je pač »predmet« za mejo, kar samo po sebi največkrat omeji analizo na opazovanje in »spremljanje« brez kakršnekoli odgovornosti za možne

³ Stojan Spetič: »Kapitalistični proizvodni mehanizem in pojavi asimilacije slovenske manjšine.« V pričevanju na mednarodni konferenci o manjšinah v Trstu, Trst 1974.

»napačne napotke« pri sprejemanju oblik razvojne strategije narodnostnih skupin. Sicer pa je tudi o odgovornosti bolj ali manj neumestno govoriti, saj pretežni del teh raziskovanj sploh ne daje znanstveno ovrednotenih izhodišč za ustrezno spreminjanje obstoječega stanja.

Posledica takšne miselnosti je gotovo tudi oblika raziskovalnega dela. Največji del raziskovalnega dela se opravi v knjižnicah in inštitutih, in da bi bil položaj še bolj paradoksalen, na podlagi sekundarnih in terciarnih podatkov. Jasno je, da kakršnokoli »spreminjanje« obstoječe prakse ne prihaja v poštev. Rezultati takšnega dela so sami sebi namen (če izpustimo obveščanje politične sfere), raziskovalci narodnostne problematike pa se morajo, prav zato ker postavljajo »teorije na živem pesku«, nujno bolj ukvarjati s problemom lastnega obstoja (in ustreznih organizacij), medtem ko postane analiza možnosti obstoja in razvoja manjšin (zaradi katerih so raziskovalne organizacije tudi nastale) drugotnega pomena.

Toda vse to drži, le če je glavni smoter tovrstnega družboslovnega raziskovanja oblika (tudi ustavno proklamirana) pomoči matičnega naroda v boju za ohranitev slovenstva (zaustavljanje procesov asimilacije) znotraj narodnostnih manjšin. Kajti, če je glavni namen proučevanja manjšin zgolj »spremljanje« in »obveščanje« tim. uporabnikov o položaju manjšin, potem je raziskovalcev preveč; če pa je smoter in cilj tovrstnega raziskovanja vendarle oblika pomoči pri zaviranju asimilacije, potem bi vsekakor veljalo razmišljati o temeljitem ovrednotenju dosedanje prakse. Prav lahko se nam zgodi, da posebnega prispevka družboslovja matičnega naroda manjšine niti ne bodo več potrebovale, ker se bodo pač asimilirale. Zelo plastično je mogoče to raziskovanje pokazati z analizo priprav na kakršnokoli raziskovanje na narodnostno manjšinskem področju. Potem ko so nekemu problemu raziskovanja določili približni delovni okvir, se pričnejo neumorne razprave o vprašanju »kako naj se raziskuje«. V tem procesu je možno zaznati, poleg mešanja metodologije z metodami (in obratno), tudi takšne izraze, kot so, na primer, interdisciplinarnost, sprotno preverjanje rezultatov, znanstvena objektivnost in dialektični pristop.

Ti izrazi so vsekakor tako pomembni, da bi že zaradi tega veljalo nekoliko bolj obširno spregovoriti o njihovi vsebini in posledicah, ki jih imajo za celotno proučevanje etničnih odnosov.

Najprej nekaj besed o interdisciplinarnosti. Zapisati velja, da obstojata o vsebini tega pojma vsaj dve stališči. *Po prvem* je interdisciplinarnost takšna oblika proučevanja, pri kateri se neki kompleksen raziskovalni problem razdeli na »sestavne dele«, na podlagi katerih se potem določi obseg in število različnih raziskovalnih disciplin. Če za ilustracijo vzamemo proučevanje etničnih manjšin, potem bi bil prvi tip interdisciplinarnosti videti takle: etnična manjšina je dialektična celota, ki živi na določenem prostoru, na katerem se prepletajo gospodarski, družbeni, politični, jezikovni in kulturni dejavniki avtohtonih, prevzetih in vsiljenih procesov. V skladu z navedeno obliko interdisciplinarnosti bodo v procesu

raziskovanja sodelovali geografi, ekonomisti, sociologi, politologi, lingvisti. Toda vsak bo analiziral le tisto področje, za katerega je usposobljen; na primer: ekonomist bo proučeval izključno ekonomske procese, sociolog družbene, itd. Po opravljenem delu bodo rezultati združeni. Takšna oblika raziskovanja se je ves čas prakticirala, vendar se zdi, glede na to, da mnogi še vedno vztrajajo pri oblikovanju interdisciplinarnosti, da ta vendarle nima prave vsebine. Kritiki takšne oblike interdisciplinarnosti namreč povsem upravičeno ugotavljajo, da pri takšnem strogem seciranju raziskovalnega problema ne prihajajo do polnega izraza vse dialektične povezave med različnimi sklopi, kar, jasno, onemogoča celovito sintezo.

Drugo stališče bistveno presega tradicionalno obliko interdisciplinarnosti. Tudi zdaj se izhaja iz kompleksnosti raziskovalne problematike, vendar je moč opaziti bistveno razliko. Ne gre za strogo ločevanje parcialnih raziskovalnih področij po sistemu »vsakomur tisto, kar mu pripada«, pač pa je analitikom »dovoljeno« posegati tudi na druga področja. Tako se, na primer, ekonomist ukvarja s politično ekonomijo, sociolog z jezikom (sociolingvistika), politolog išče povezave s politično ekonomijo in družbenimi procesi itd. Diapazon spoznanj se pri takšni obliki delitve raziskovalnega dela gotovo širi, bolje pa se odkrivajo dialektični odnosi med posameznimi deli celote.

Vendar pa takšna oblika interdisciplinarnosti ostaja zgolj na ravni miselnih konstrukcij in dobre volje nekega kroga raziskovalcev, kajti odpori so še vedno močni, predvsem pri raziskovalcih, ki so si za vse večne čase ogradili svoj vrtiček. Argument, ki ga ti raziskovalci navadno navajajo je, da gre pri tem za podiranje delovnih področij posameznih disciplin in njihovih delovnih metod.

»Sprotno preverjanje rezultatov« je gotovo konstrukcija, ki najbolj ponazarja ločenost »predmeta raziskovanja« od raziskovalca, pa tudi dejstvo, da se raziskovalec (zaradi kabinetnega načina dela) obnaša kot alkimist, ki so mu že delna spoznanja dovolj trdna podlaga za »uspešno« spreminjanje obstoječega stanja.

Preden nadaljujemo, bi veljalo zelo kratko odgovoriti na vprašanje, kaj je raziskovanje? Za našo uporabo si bomo izposodili definicijo, ki pravi, da je »raziskovanje (a) spoznavna dejavnost analize in presoje, (b) ki se odvija v praksi (c) ob določenem praktičnem in realnem problemu in (d) uvaja določen poseg v stvarnost«. ⁴ Če to definicijo primerjamo s konstrukcijo »sprotno preverjanje rezultatov« znanstvenega delovanja, pridemo do zaključka, da bo stvarnost (t. j. slovenska manjšina) neprestano (sprotno) bombardirana z določenimi posegi (sprotnimi rezultati znanstvenega delovanja), preverjanje usklajenosti realnega feed backa z zamišljenimi hipotezami »feed backa« (odvisno od dosežene ravni analize) pa nam bo pomenilo »sprotno preverjanje rezultatov«.

⁴ Gian Antonio Gilli. Kako se istražuje, Školska knjiga, Zagreb, 1974, str. 12.

Če pustimo ob strani ugotovitev, da imamo opraviti z družbenim alkimizmom (če se nam ne posreči prvič, potem imamo na voljo še dva odgovora), bi se veljalo vprašati, kako izvesti sprotno preverjanje rezultatov? Vprašanje ni relevantno zgolj zato, ker preverjanja rezultatov do sedaj skoraj ni bilo opaziti, ampak tudi zato, ker si je izredno težko zamisliti populacijo, ki bi se prostovoljno prijavila kot »poskusni zajec«, s katerim bi raziskovalci počeli tako, kakor bi jim pač nalagale trenutne miselne konstrukcije. In da bi bilo preverjanje rezultatov (sprotno ali končno) še težje, si velja priklicati v spomin dejstvo, da gre za populacijo, ki živi na *oni strani meje*. Seveda veljajo te težave samo za takšno znanstveno analizo, ki zahteva določen praktičen poseg. Mislim, da se teh problemov zavedajo vsi, ki se ukvarjajo z raziskovanjem položaja slovenskih manjšin, še najbolj pa tisti, katerih programi so naravnani k »načrtovanju bodočega razvoja na vseh področjih, ki zadevajo življenje in delo slovenskih narodnostnih skupnosti v sosednjih deželah«. In prav pri slednjih sta se uveljavili miselnost in praksa, ki bi ju lahko opredelili kot delitev na »raziskovalno miselno in raziskovalno manualno delo«. Za kaj pravzaprav gre?

V sedemdesetih letih se je poleg védenja o manjšinah, ki je bilo produkt znanosti matičnega naroda, vse bolj organizirano in prodorno oblikovala znanstvena misel, ki so jo krojili raziskovalci iz vrst manjšin. In medtem ko je prva oblika védenja, roko na srce, zaostajala, so si spoznanja, do katerih so se dokopali raziskovalci pripadniki manjšine, vse bolj utirala pot v vsakdanjo prakso razreševanja problemov manjšine. Rezultati takšnega raziskovanja niso pokazali samo tega, da je vsaka uvožena znanost, ki jo skušajo narekovati različni »sociologi razvoja«, navadno kratke sape, ampak so tudi jasno pokazali, kje stojijo pravi temelji objektivnega raziskovanja narodnostnih manjšin. Še enkrat se je potrdilo znano pravilo, da je znanstveno in politično najbolj relevantna takšna znanost, ki širi spoznanje o sebi in okolici, v kateri živi, in to ne samo zaradi spoznanja samega, temveč v prvi vrsti zato, da ta spoznanja uporabi pri oblikovanju politike.

Če te ugotovitve povežemo s tezo o dualizmu med raziskovalnim miselnim in raziskovalnim manualnim delom, potem bi veljalo zapisati, da si znanost večinskega naroda še vedno skuša lastiti primat nad »raziskovalno miselnim delom«, za katero je značilno pripravljanje najrazličnejših raziskovalnih programov, procesov in hipotez, medtem ko se raziskovalcem pripadnikom manjšine (vsiljujejo) prepuščajo »raziskovalno manualna opravila« (zbiranje gradiva, konzultacije, raziskovanje na terenu itd.). Po tej logiki in prepričanju sta tudi sinteza in načrtovanje v rokah nosilcev raziskovalno miselnega dela. Kaj vse izvira iz tega, ni potrebno posebej opisovati.

Takšno stanje vsekakor bolj škoduje, kot pa koristi razvoju spoznanj o narodnostnih manjšinah in s tem, seveda, tudi manjšinam samim. Edina pravilna pot v razvoju objektivne znanosti o slovenskih narodnostnih

manjšinah (tako kot smo jo opredelili v našem zapisu) je torej odpravljajne dualizma med raziskovalno miselnim in raziskovalno manualnim delom. Kdo naj to opravi in kje, pa je iz našega prispevka tudi povsem jasno!

KIRIL TEMKOV

Estetski laboratorij univerze v Skopju

Estetski laboratorij pri oddelku za filozofijo na filozofski fakulteti univerze »Kiril i Metodij« v Skopju je začel z delom leta 1960. Njegov ustanovitelj, znani jugoslovanski filozof Pavao Vuk-Pavlović (1894–1976), je bil sicer učenec Johannesesa Volkelta, vendar pa delo laboratorija ne temelji na psihološki estetiki, ampak na širši koncepciji estetike kot posebne vede o kulturi. Profesor Vuk-Pavlović, utemeljitelj izvirnega filozofskega in estetskega sistema doživljanja, ni verjel v potrebo niti v možnost, da bi se moderna estetika proučevala kot spekulativna filozofska veda, pač pa naj bi bila veda, katere predmet je neposredno umetnost in s tem v zvezi vsi vidiki umetniškega ustvarjalnega procesa, komunikacije z umetnostjo in umetnostnega vrednostnega polja.

Tako smo v estetskem laboratoriju spočetka proučevali umetnost v kontekstu pluralizma svetov, odvisnost konkretne umetniške ustvarjalnosti od idej dobe (pogojenost umetniških slogov z dobo, umetnost kot ena izmed oblik ustvarjalnih, se pravi, življenjskih procesov v ustreznem zgodovinskem, tj., proizvodnem in ideološkem obdobju itd.) in medsebojno vplivanje oblike in vsebine v umetniškem delu, tj., ustvarjalni moment in odvisnost (mehanizem) umetniškega oblikovanja neke vsebine.

V drugi fazi (od 1974. leta) smo začeli v estetskem laboratoriju podrobneje raziskovati vidike sodobne umetniške ustvarjalnosti oziroma medsebojno odvisnost med bogatimi idejnimi svetovi in idejnimi boji v 20. stoletju ter izjemno raznovrstnostjo in razvojem (dosežki) sodobne umetnosti.

V zvezi s tem je bilo treba najprej postaviti občo teorijo kulture kot integralne družbene proizvodnje. Stališče estetskega laboratorija je, da umetnosti ni mogoče raziskovati kot sistem različnih glavnih (ideja–ustvarjalec–delo–doživljaj–konsument) in stranskih elementov (oblika–vsebina–stil–moralno stališče–ideološka pozicija–komunikacija–potreba–umetnostni trg–kritika–kultura). Narobe, po koncepciji estetskega

laboratorija vse te glavne in stranske elemente povezuje trdna enotnost. Ločiti jih je mogoče samo pri formalni analizi, vendar zelo previdno, kajti ločevanje ali poudarjanje kateregakoli elementa na škodo drugih ali mimo njih kakor tudi opazovanje kateregakoli elementa brez dialektične povezave z drugimi pelje k dezintegraciji ustvarjalnosti, to pa ni v skladu z resničnostjo. Estetika kot znanost ne more nobenega od vidikov umetniškega procesa obravnavati ločeno ali mu dajati prednost, ampak mora, narobe, raziskovati njihovo dialektično enotnost, ki se uresničuje v kulturi kot integralnem sistemu ustvarjalnih vrednosti v nekem obdobju.

V takšni koncepciji tudi nima nobena umetnost prednosti pred drugo oziroma ni nobena oblika ustvarjalnosti več vredna od druge, zakaj vsaka od njih kakor tudi vsak od njihovih elementov ima svoj pomen v celoviti podobi kulture, in to danes ne le v nekem ožjem okolju, ampak v vsem svetu.

Dialektično pomeni konkretno zgodovinsko, in zato so bila v tem času v estetskem laboratoriju v ospredju raziskovanja na dveh področjih: a) novih oblik umetniške produkcije, in b) vidikov komunikacije. Tako smo ob sodobnih delih »klasičnih« umetnosti, kot glasbe, slikarstva itd., raziskovali *nove oblike* umetniške proizvodnje: oblikovanje in estetiko materialne proizvodnje, film, televizijo, jazz, arhitekturo in urbanizem, umetniško fotografijo, problem t. i. »nove sinteze«. Te raziskave so dale več ključnih spoznanj.

Prvič, umetnost je lahko izključno sredstvo v boju *proti sektorizaciji* sveta in življenja. Zato so se vsebinsko bistvena raziskovanja estetskega laboratorija v tem času nanašala na mesto umetnosti in zlasti kulture dela v socialističnem samoupravljanju. S temi raziskovanji smo prišli do spoznanja, da je mogoče »veliko sintezo«, vizijo združenega sveta vseh ustvarjalnih moči človeštva, uresničiti – z vidika umetnosti – samo prek prej opravljene sinteze vseh umetniških postopkov.

Drugič, v kulturnem položaju, ko umetniško delo vse bolj dobiva svojo vrednost prek svoje *odprtosti* oziroma s svojo odprtostjo, ni več mogoče vztrajati pri njegovi dokončni podobi, ampak na *dogodku* kot podlagi in načinu njegovega bivanja. Trenutek ustvarjanja »umetniškega dela« postaja hkrati tudi trenutek njegovega življenja. Ravno zaradi tega postajajo happeningi različne vrste paradigma (obrazec) za vse vidike sodobne umetniške produkcije (mimogrede, že od svojega ustanovitelja Pavla Vuka-Pavlovića naprej nastopa estetski laboratorij proti vsem vrstam »muzejske estetike«).

Tretji pomembni vidik je spoznanje o vrednosti *kolektivne ustvarjalnosti*, ki ni način odnosa do dela kot izraza individualnosti posameznika, ampak kot do izraza ustvarjalne individualnosti skupnosti, s tem v zvezi pa tudi spoznanje, da nastajajo obči interesi in vrednote s prežemanjem in organskim povezovanjem osebnih ustvarjalnih postopkov ustvarjalcev. V tej smeri je estetski laboratorij izvedel nekaj zelo pomembnih akcij: delo pri »objektih« v veliki avli filozofske fakultete, kjer je delalo več deset

mladih umetnikov in študentov, in kolektivno slikanje t. i. »velike slike« na univerzitetnem trgu v Skopju 5. junija 1978; to, kolikor nam je znano, največjo sliko na platnu (27 × 4 m) je pred velikim številom študentov skupno slikalo ves dan kakšnih petnajst makedonskih slikarjev.

Seveda postaja v takšni estetski koncepciji izjemno pomemben problem komunikacije, in to ne le zaradi osebnega mnenja in opredelitve današnjih vodij laboratorija Georgija Stardelova, Kirila Temkova in Kica Bardžieve. Estetski laboratorij se odločno zavzema za teorijo komunikacije z vsemi njenimi vidiki. S tem ko estetski laboratorij nadaljuje koncepcijo estetike doživljaja svojega ustanovitelja, meni, da mora biti umetniško delo *po sebi*, če naj postane delo *za sebe* – delo *za nas*. Svoje ontološke polnosti človeško delo ne dobiva samo s svojo ontično strukturo, ampak s svojo socialno konotacijo. Zato se na tej koncepcijski rešetki številna vprašanja dosedanje estetike prelamljajo na nov način: samo po sebi postaja brezpredmetno vprašanje t. i. umetniškega elitizma, zato pa se še bolj rigorozno postavlja vprašanje elitizma komunikacije z umetnostjo. Nadalje, eksperimenti, ki jih je na tem področju delal estetski laboratorij, so pokazali globoko odvisnost med visoko umetniško vrednostjo in komunikabilnostjo dela: čim višja je umetniška vrednost (v vseh svojih vidikih), toliko več odzivov sproža pri konsumentih iz vseh slojev družbene stratifikacije, izobraženosti itd. Zato estetski laboratorij odločno zavrača poneumljanje »popularne estetike«, ki zahteva od umetnosti, naj obravnava t. i. »življenjske teme«, uporablja primitivne, neposredne ustvarjalne oblike, izraža neposredno, eksplikativno avtorjevo stališče – narobe, v skladu z najboljšo tradicijo »delavske estetike« (Majakovski, Brecht, Krleža, livingovci itd.) zagovarja namodernejše estetske postopke, globoke človeške konvulzije in drame kot vsebino, »absolutna«, sub specie aeternitatis, vprašanja umetniške ustvarjalnosti itd. Estetika s takšno koncepcijo, ki si prizadeva za pravo, vendar integralno dostojanstvo umetnosti, med drugim ni več pripravljena dajati svojega alibija vsaki ustvarjalnosti in delu, ki sama sebe proglašata za »umetniška«.

Estetski laboratorij je v zadnjih petih letih, zato da bi preveril svojo komunikološko koncepcijo in tudi zato da bi predstavil svoje stališče, da umetnost obstaja šele prek komunikacije z njo, organiziral čez 250 predstav z vseh umetnostnih področij: gledališča, opere, glasbe, filma, slikarstva, na več kot 60 krajih pred več kot 180 tisoč gledalci. Pri tej dejavnosti je imel veliko podporo vseh umetnikov in umetniških ustanov v Skopju, pa tudi širše, v vsej Jugoslaviji. Naša velika gledališča, opera in balet, muzej sodobne umetnosti, kinoteka so postali učna in raziskovalna baza za sodobne umetnostne procese pri nas. To nas je prepričalo, da ni v skladu z resnico stališče, da se sodobna umetnost ne zanima za družbene procese, da želi živeti v »vzvišeni osamljenosti«, ampak da, narobe, tudi sama išče pot in pomoč za odpravljanje svojih sklerotičnih sanj. Estetski laboratorij meni, da ima lahko estetika pri tem zgodovinsko vlogo.

Vendar pa jo lahko opravi, samo če postane tudi veda o kulturi, o ustvarjalnosti v celoti.

Kot smo prepričani, naša koncepcija in dejavnost nista samo eden med številnimi eksperimenti, ki jih je danes poln svet, ampak soočanje estetike z najbistvenejšimi problemi sodobne ustvarjalnosti. S tem postaja dvomljiva sama estetika – takšna, kakršna se je razvijala doslej. Zaradi tolikšne radikalnosti doslej še nismo hoteli integralno zaokrožiti koncepcije estetskega laboratorija, čeprav gre tukaj – analogno z odprtim delom – po vsej verjetnosti za *odprto estetiko*. Vseeno pa o teh stvareh dosti povedo dela Pavla Vuka-Pavlovića o »muzejski estetiki« in funkciji umetnosti, Georgija Stardelova o umetnosti in kulturi v socializmu, o arhitekturi, o »veliki sintezi« in o razmerju med literaturo in življenjem ter skupna dela Stardelova in Temkova o kulturi dela. (Pri tem je treba opozoriti, da vsi sodelavci laboratorija – od naših najpomembnejših filozofov in umetnikov do študentov – ohranjajo svojo teoretično individualnost in avtohtonost; laboratorij je delo specifične *kolektivne ustvarjalnosti v estetiki*.) Edini doslej objavljeni manifest estetskega laboratorija sta napisala študenta Ivica Džeparovski in Milija Pajić. Besedilo z naslovom »Manifest Velikega spoznavanja« je nastalo ob akciji »Razgovor skozi poezijo«. V njem je med drugim napisano tudi tole: »Ko bo ljudstvo spoznalo abecedo umetnosti, se bo naučilo brati rokopis svoje resnice.«

V skladu z navedenimi stališči deluje estetski laboratorij v najnovejšem času bolj aktivno tudi na področju umetniške produkcije: posnetih je bilo nekaj kratkih televizijskih filmov, v kurilnici železniške postaje v Skopju je bil uprizorjen velik scenski spektakel: s pravim vlakom in igralci iz vse Jugoslavije (režiser Ljubiša Georgievski), napisan je scenarij, tečejo pa že tudi priprave za snemanje dolgometražnega igranega filma »Razred« itd. Kot zgled, kakšna so ta prizadevanja, bomo opisali nastajanje gledališke delavnice estetskega laboratorija. V prepričanju, da je vsak človek sposoben za umetniško ustvarjalnost – pri tem je pogoj potreba nekaj povedati in zavest o lastnih ustvarjalnih sposobnostih – in v skladu s svojim spoznanjem, da je gledališče v času socialističnega samoupravljanja izjemno zanimiva in pomembna umetniška zvrst, ker neposredno uprizarja medsebojne odnose med ljudmi, je estetski laboratorij povabil svoje študente (od katerih se ni prej nihče niti amatersko ukvarjal z gledališko dejavnostjo), naj skupaj napravijo gledališče. Tako so režiser Vladimir Milčin in okrog trideset popolnih amaterjev po besedilih poljskega pisatelja Galjčinskega ustvarili predstavo »Zelena goska«, ki je postala najbolj popularna predstava med skopsko in makedonsko mladino. V letu dni so jo uprizorili štiridesetkrat na 34 krajih v različnih socialnih okoljih, videlo pa jo je več kot 50 tisoč gledalcev. Jasna zavest o tem, kaj se mora napraviti, je postala dokaz »umetniške« kvalitete.

Kako naprej? Spoznanja estetskega laboratorija postajajo počasi spoznanja številnih segmentov naše kulture. Program estetskega laboratorija predvideva za naslednji dve leti raziskovanje »uporabne estetike«, se

pravi, umetniškega oblikovanja »vsakdanjega« življenja, nadalje teoretično in praktično dejavnost pri intenziviranju kulture dela, obravnavanje socialnih in estetskih vidikov oblikovanja ter ukvarjanje s posebnimi estetikami umetnosti, tj., z apliciranjem splošnih ugotovitev laboratorija v ustreznih umetniških zvrsteh.

Kljub šalam, kot »kje so epruvete« in podobno, mora laboratorij upravičiti svoje ime. Le da eksperimentira z živim tkivom stvarnosti. Zaradi tega se je tudi moral podvreči sam svoji kritiki – zato da umetnosti ne bi jermal kot cvet, ampak samo kot eno, resda zelo pomembno, vendar vseeno samo eno izmed manifestacij ustvarjalnih potencialov človeka in človeštva, samo kot posebno obliko ustvarjanja sveta.

Pri tem ima estetski laboratorij ves čas za vodilo, da se problemi ustvarjalnosti ne rešujejo v estetiki, ampak v ustvarjalnem procesu, ki ga je treba razumeti integralno – od umetnosti do materialne proizvodnje. S tem ko estetski laboratorij ustvarja neko igro, želi samo zavzeti sodoben, dialektični, ustvarjalni odnos do resničnosti. Skrivnost – kajti navsezadnje zmeraj obstaja neka skrivnost – je vendarle tam, kjer ji je odkazal mesto eden največjih sodobnih jugoslovanskih pesnikov Branko Miljković:

*Svet se deli na tiste, ki so zapeli,
In na tiste, ki so ostali sužnji...
Ko bo ljudstvo odkrilo skrivnost, kako se postane velik...
Bodo skrivnosti, prej dostopne samo pesnikom,
Proglašene za last ljudstva.¹*

Napisal pa je tudi tole:

*Ali bo svoboda znala peti,
Tako kot so sužnji peli o njej?²*

Ta vprašanja so preresna; vprašanja neke civilizacije.

Kar nas muči v estetskem laboratoriju, je: ali estetika more, mora postati veda o neki civilizaciji?

¹ Svet se deli na one koji su zapevali
I na one koji su ostali robovi...
Kada narod otkrije tajnu kako se postaje velik...
Tajne ranije dostupne samo pesnicima
Biće proglašene za vlasništvo naroda.

² Da li će sloboda umeti da peva,
Kao što su sužnji pevali o njoj?

Prevedla: Mojca Mihelič

JOSIP GLOBEVNIK

Ocena ustavnosti zakona

I

Ocena ustavnosti zakona in odprava njegove morebitne neustavnosti sta eno izmed osrednjih, politično in pravno pomembnih vprašanj v sferi zagotavljanja načela ustavnosti in zakonitosti.

V vseh demokratičnih družbenih sistemih, zlasti še v naši socialistični družbeni ureditvi, ki temelji na samoupravnih osnovah, je načelo ustavnosti in zakonitosti bistveni element političnega sistema. To načelo se izraža predvsem v tem, da vsi subjekti izvršujejo svoje pravice in obveznosti ter sploh delujejo v skladu z normami, določenimi z ustavo, zakonom in drugimi predpisi, – v naši družbeni ureditvi pa še posebej tudi v skladu s samoupravnimi splošnimi akti, ki se kot normativni akti neposredno vključujejo v naš pravni sistem in so njegov pomembni integralni del. Namen tako določenega normativnega okvira za aktivnosti državnih in samoupravnih organov je, da se izključita njihova samovolja in arbitrarne pri izvajanju pooblastil, s tem pa varujejo nosilci pravic in obveznosti v družbi pred neustavnimi in nezakonitimi posegi od zunaj. Spričo tega, da sodijo v našem sistemu med te pravice in dolžnosti zlasti samoupravne pravice in obveznosti delovnih ljudi in občanov ter organizacij in skupnosti, ima načelo ustavnosti in zakonitosti še posebno vlogo in pomen za razvoj družbenoekonomskih in političnih odnosov na samoupravnih osnovah.

Načelo ustavnosti in zakonitosti hkrati predpostavlja in zahteva notranjo usklajenost in homogenost pravnega sistema; v njem ne sme biti protislovja med normativnimi akti, se pravi, med ustavo, zakonom in drugimi predpisi ter samoupravnimi splošnimi akti. Med vsemi temi akti sicer ni hierarhije v klasičnem smislu, razen da so vsi normativni akti podrejeni ustavi, marveč temelji podrejenost enega normativnega akta drugemu na odnosu, izvirajočem iz funkcij in pooblastil, ki jih imajo po ustavi, zakonu in samoupravnih splošnih aktih njihovi avtorji. S tega gledišča postavlja ustava določena pravila o razmerjih med posameznimi kategorijami normativnih aktov ter zahteva njihovo obvezno medsebojno

skladnost oziroma prepoveduje neskladnost med njimi. Ker je ustava temeljni in v tem smislu najvišji normativni akt, mora biti v skladu z njo tudi zakon. Republiški in pokrajinski zakon pa ne smeta biti v nasprotju z zveznim zakonom, ker v osnovi predpostavlja obvezno skladnost zadevnega zveznega zakona z ustavo SFRJ.

Ustava ob tem, ko vzpostavlja načelo ustavnosti in zakonitosti ter ga v določenem obsegu razčlenjuje, določa tudi odgovornost za njegovo izvrševanje in opredeljuje ustreznih mehanizem, ki to zagotavlja. Za ustavnost in zakonitost so odgovorni predvsem organi oblasti in samoupravljanja, ki pri svojem delu uporabljajo normativne akte ter odločajo o pravicah in dolžnostih občanov in organizacij. Dolžnost, da skrbijo za ustavnost in zakonitost nalaga ustava sodiščem, organom družbenopolitičnih skupnosti, organizacijam združenega dela ter drugim samoupravnim organizacijam in skupnostim kakor tudi nosilcem samoupravnih, javnih in drugih družbenih funkcij. Po posebni ustavni določbi zagotavljajo ustavna sodišča varstvo ustavnosti kot tudi varstvo zakonitosti v skladu z ustavo. Imajo specifično funkcijo, da ugotavljajo medsebojno skladnost normativnih aktov, ki je, kot smo že omenili, obvezna po ustavi, in da odpravljajo morebitno neskladnost v navedenih aktih; to izvajajo po posebnih pravilih in postopku, ki so določeni z ustavo in razčlenjeni v posebnem zakonu. V navedenem okviru zavzemata vprašanje obvezne skladnosti zakona z ustavo in ocenjevanje te skladnosti posebno mesto. Slednje je bilo v naši ustavni ureditvi vse do leta 1963 prerogativa skupščine družbenopolitične skupnosti, ki je zakon sprejela in ki jo je imela pravico opravljati po prosti presoji. Ta avtokontrola ustavnosti zakona od strani ustrezne skupščine pa ni bila učinkovita, saj se praktično niti ni izvajala. Ob ustavni reformi leta 1963 je bila kontrola ustavnosti zakona predana ustavnim sodiščem in je tako postala tipična ustavnosodna funkcija.

II

Kljub dejstvu, da obstaja danes institucija sodne kontrole ustavnosti v okrog sto državah sveta¹, in sicer jo v največ primerih izvršujejo redna sodišča, je tako v teoriji kot v praksi še vedno sporno, ali naj sodna kontrola ustavnosti obsega tudi zakon oziroma ali naj se ustava varuje tudi nasproti zakonu.² Med nasprotnimi razlogi se navaja zlasti to, da oba normativna akta sprejema isti organ, nadalje, da se s tako kontrolo posega v izvrševanje zakonodajne funkcije in tudi krši načelo enotnosti oblasti. Iz slednjega razloga se odklanja uvedba ustavnosodne kontrole zakona in drugih normativnih aktov v socialističnih deželah vzhodnega bloka. Ker je

¹ D. Kulić, *Ustavno sudstvo u svetu*, str. XXI.

² G. Mijanović, *Ustavno sudstvo i ostvarivanje ustava*, *Pravna misao*, št. 9-10/80, str. 17.

pri nas z opredelitvijo vloge, organizacije in pristojnosti ustavnega sodstva v skladu z našim političnim sistemom ta problem teoretično razčiščen in tudi praktično rešen, ga na tem mestu ne bomo posebej obravnavali.

Sodna kontrola ustavnosti in zakonitosti normativnih aktov ima svoje zgodovinsko izhodišče prav v sodni kontroli ustavnosti zakona. Slednja ima po prevladujočem mnenju svojo idejno zasnovo v ameriškem konceptu o »judicial review«, ta pa praktično podlago v konkretnem sodnem sporu (Madison v. Marbury, l. 1803), v katerem je bilo sprejeto stališče predsednika vrhovnega sodišča, da je ustava tisto, kar reče to sodišče; na tej idejni podlagi je še danes zasnovana vloga vrhovnega ameriškega sodišča pri kontroli ustavnosti zakona v ZDA. Ta kontrola se ves čas izvaja posebno tako, da v konkretnem sporu, ki teče pred rednim sodiščem in je treba uporabiti zakon, vrhovno sodišče odloči, da se zakon, ki ga ono oceni za neustavnega, v tem sodnem primeru ne uporabi.

Pod vplivom ameriške prakse je bila takšna ustavnosodna kontrola zakona pozneje vpeljana še drugod, v Evropi, npr., v Švici, kjer je ta pravica dana federalnemu in kantonalnim sodiščem. Najdaljnosežnejša je bila uvedba te kontrole v Avstriji (l. 1920), kjer je bil za njeno izvajanje ustanovljen poseben organ zunaj rednega sodstva, to je, ustavno sodišče. To odloča o ustavnosti zakona neposredno v posebnem postopku, v katerem je vsebina spora in odločitve sam zakon, ki ga ustavno sodišče neporedno odpravi ali razveljavi, če ugotovi, da ni v skladu z ustavo. Predmet in obseg sodne kontrole ustavnosti je pri posameznih ustavnih sodiščih širši ali ožji. Pri vseh sodiščih, ki so pristojna za opravljanje sodne kontrole ustavnosti, je v tej ali oni obliki osnovni predmet te kontrole zakon, pri večjem številu teh sodišč pa tudi predpisi izvršilnih in upravnih organov ter mednarodne pogodbe.

Naše ustavno sodstvo je v osnovi organizirano po evropskem modelu, kakršen je bil uporabljen v Avstriji, seveda ob upoštevanju naše federalne ureditve, zaradi česar so bila ustanovljena ustavna sodišča tudi v federativnih enotah, in upoštevanju političnega sistema samoupravljanja, zaradi česar so ustavnosodni kontroli podvrženi tudi samoupravni splošni akti. Organizirano je v obliki posebnih ustavnih sodišč Jugoslavije, republik in pokrajin, in sicer zunaj sistema rednega in samoupravnega sodstva, njegova naloga pa je, da ocenjuje ustavnost zakonov ter ustavnost in zakonitost drugih predpisov in – kot že rečeno – vseh samoupravnih splošnih aktov, ne pa tudi medsebojne skladnosti slednjih; to sodi namreč v pristojnost sodišč združenega dela. Pri opravljanju svoje funkcije ustavna sodišča odločajo o ustavnosti in zakonitosti slehernega normativnega akta neposredno in kot edinem predmetu (abstraktni spor), le da imajo pri oceni ustavnosti zakona deloma drugačno vlogo in obseg pristojnosti kot pri ocenjevanju skladnosti drugih normativnih aktov z ustavo in zakonom. To je posledica posebnega značaja in funkcije zakona, ki ureja z ustavo določeno materijo, ter vloge in mesta njegovega avtorja, skupščine družbenopolitične skupnosti, v organizaciji političnega sistema. Na to moramo

biti pozorni, ko bomo v okviru tega sestavka obravnavali nekatera teoretična in praktična vprašanja, ki se nakazujejo pri ocenjevanju ustavnosti zakona zlasti s strani naših ustavnih sodišč.

III

Izhodiščno vprašanje, ki se postavlja v zvezi s problematiko ocenjevanja ustavnosti zakona, je seveda v opredelitvi kategorij primerov, ko lahko zakon praktično pride v nasprotje z ustavo in postane zato intervencija ustavnega sodišča, da se to nasprotje odstrani, možna in potrebna.

Na prvem mestu so primeri, ko zakonodajalec prekorači okvir pristojnosti, ki jo ima pri urejanju družbenih odnosov na ustreznem področju. Organizacija našega političnega sistema raste iz osnovnih družbenih organizmov navzgor. Tako se v občini kot samoupravni in temeljni družbenopolitični skupnosti opravljajo vse funkcije oblasti razen tistih, ki se v skladu z ustavo uresničujejo v širših družbenopolitičnih skupnostih. Zaradi tega je pristojnost zakonodajalca v ustavi določeno omejena, praviloma tako, da so enumerativno opredeljena področja odnosov, ki se lahko urejajo z zakonom. Za razširitev te pristojnosti je v republiki (npr. 321. člen ustave SRS) potreben ustavni zakon, v federaciji pa sprememba ustave z amandmajem. Na nekaterih izmed teh področij je obseg zakonodajalčeve pristojnosti omejen na urejanje sistema, določitev splošnih pogojev in podobno ali pa mu dovoljuje, da določi le temeljna načela, ki so jih pri neposrednem urejanju odnosov dolžni upoštevati organi v osnovnih družbenih organizmih. Zakonodajalčeva pristojnost utegne biti presežena zlasti tedaj, ko ureja razmerja, ki se po ustavi urejajo le samoupravno. Meja med pristojnostjo samoupravne in državne oziroma zakonske regulative ni vedno vnaprej določena in je v praksi tudi težko določljiva; ob dvomu se je v konkretnem primeru treba odločiti v korist prve. Na drugi strani pa bo v nasprotju z ustavo zakonska ureditev, s katero zakonodajalec svojo pristojnost za urejanje pravic in dolžnosti prenaša na druge (npr. izvršilne upravne) organe.

V tako opredeljenem okviru urejena vsebina zakonskih norm, vključno z njihovo avtentično razlago s strani zakonodajalca, ne sme biti v nasprotju z vsebino, kot je opredeljena z ustavo. S tem v zvezi se zastavlja vprašanje, ali gre pri oceni skladnosti zakona z ustavo samo za vprašanje njegove skladnosti z normativnim delom ustave ali pa tudi z njenimi temeljnimi načeli. Pravno gledano, so temeljna načela sestavni del ustave in tudi ustava pravi tako. Čeprav so temeljna načela ustave po svoji funkciji bolj idejna, usmerjevalna in programska, niso samo deklarativna, marveč tudi normativna, saj so po besedah ustave podlaga in smer – kar pomeni obvezna smer – za njeno razlago. Ustava tako samo zavrača obe teoriji o pravni naravi ustavnih načel, tako ono, da ta načela predstavljajo le posebno obliko preambule, kakor tudi ono, da imajo nadustavno moč,

se pravi, večjo kot normativni del ustave.³ Zakon, čigar vsebina se ne bi skladala s temeljnimi načeli ustave, bi bil v nasprotju z ustavo prav tako kot oni, ki ni skladen z določbo normativnega dela ustave.

Prej smo že omenili, da gre za vprašanje ocene ustavnosti zakona tudi v primerih, ko se ugotavlja skladnost republiškega oziroma pokrajinskega zakona z zveznim zakonom. Ta skladnost je po ustavi obvezna. Glede na to da je vprašanje zakonodajne funkcije z ustavo razdeljeno med republiko oziroma pokrajino na eni strani in federacijo na drugi strani, mora omenjena skladnost z zveznim zakonom logično in po naravi stvari obstajati le tedaj in toliko, kolikor je zvezni zakon po svoji vsebini ostal v mejah ustavnih pristojnosti federacije. To vprašanje in odgovor nanj sta torej bistvo takšnega spora. V zvezi s tem je logično tudi ustavno pravilo, da se do odločbe ustavnega sodišča v ustavnem sporu začasno še naprej uporablja republiški oziroma pokrajinski zakon, razen če so za izvajanje zveznega zakona pristojni organi federacije; v tem primeru se začasno uporablja zvezni zakon.

Ob tem se zastavlja vprašanje, ali sodi v okvir ustavnosodne kontrole ustavnosti tudi konfrontacija ustavnih amandmajev in t. i. ustavnih zakonov z ustavo, kakor tudi vprašanje ocene skladnosti zakona s t. i. sistemskim (organskim) zakonom, ki v osnovi ali pa tudi širšem obsegu sistemsko ureja družbene odnose na določenem ožjem ali širšem področju.

V našem ustavnem sistemu, ki pozna le oceno ustavnosti zakona in tako omejuje pristojnost ustavnega sodišča na ugotavljanje skladnosti zakona z ustavo, po našem mnenju ne more biti ustavnosodne ocene skladnosti ustavnega amandmaja, ki bodisi dopolnjuje, bodisi spreminja ustavo, z drugimi določbami ustave ali z njenimi temeljnimi načeli. Zato ne bi bilo sprejemljivo stališče,⁴ po katerem je takšna ustavnosodna kontrola amandmajev ustave možna, češ da ustavno sodišče ne uporablja samo sedanje ustave, marveč ustavo v razvoju, zato navedena kontrola vključuje tudi njene morebitne spremembe. Po našem mnenju gre tu samo za politično vprašanje, zato lahko ustavno sodišče samo opozori ustrezno skupščino oziroma obvezno poda svoje mnenje, podobno kot to stori v primeru neskladnosti republiške (pokrajinske) ustave z ustavo SFRJ.

Za oceno skladnosti med ustavo in ustavnim zakonom, ki bodisi dopolnjuje ustavo, bodisi ureja prehod na novo ustavno stanje (zakon za izvedbo ustave), velja isto kot za amandmaje. Ustava SR Slovenije, ki predvideva možnost razčlenitve ali dopolnitve svojih določb z ustavnim zakonom, takšnemu zakonu izrecno priznava enako veljavo, kot jo imajo amandmaji. Zoper stališče, da ustavnosodna kontrola ni dopustna, se navaja mnenje, da je ustavni zakon vendarle zakon in da bi bila ustavnosodna ocena mogoča, in sicer v smeri in obsegu, kolikor bi ustavni zakon

³ Stručno objašnjenje ustava SFRJ, 1975, str. 38.

⁴ J. Djordjević, Ustavno pravo, 1978, str. 774.

prekoračil z ustavo določene okvire in namen, ne pa tudi zunaj tega. Po našem mnenju tudi v tem primeru lahko ustavno sodišče skupščino samo opozori.

Kar zadeva vprašanje ustavnosodne ocene skladnosti zakona s sistemskim zakonom, obstaja stališče, da je tak zakon (npr. zakon o združenem delu) trajni indikator za zakonodajno politiko in da ima označevanje takšnega zakona kot sistemskega tudi določen ustavnopravni pomen.⁵ Vendar naša ustava ne pozna več kategorij zakonov glede na njihov »rang«, in zato tudi ne predvideva ustavnosodne kontrole medsebojne skladnosti zakonov, razen, seveda, v prej navedenem primeru, ko gre za skladnost republiškega oziroma pokrajinskega zakona z zveznim zakonom. Zato po našem mnenju določba sistemskega zakona derogira njej nasprotna določba poznejšega zakona istega zakonodajalca, čeprav slednji zakon ni sistemski. Res pa je, da je treba v tem primeru, ko določba zakona ne bi bila v skladu s sistemskim zakonom, težišče ustavnosodne ocene prvega zakona še posebej usmeriti v oceno njegove direktne skladnosti z ustavo.

V zvezi z obravnavano problematiko se postavlja še vprašanje, ali se ocena ustavnosti zakona omejuje na skladnost njegove vsebine z vsebino ustave oziroma njenih posameznih normativnih določb ali pa obsega tudi postopek, po katerem je bil zakon sprejet. V teoriji se na navedeno vprašanje odgovarja praviloma tako, da pridejo v poštev samo primeri, ko so bile v postopku storjene velike oziroma bistvene napake, pri čemer je treba odločitev o tem, ali je napaka res takšne narave, prepustiti ustavnemu sodišču.⁶ Mislim, da takemu stališču lahko pritrdimo in da res ne bi mogla vsaka kršitev postopka, pa čeprav je določen v ustavi, imeti za posledico, da ustavno sodišče ugotovi neustavnost zakona in bi zato zakon moral prenehati veljati. Bistvena kršitev bi bila npr., če bi zakona ne sprejeli vsi pristojni zbori skupščine, nebistvena kršitev pa bi bila, če bi brez posebnega sklepa, ki ga ustava sicer zahteva, zbori zasedali skupaj, delegati vsakega zbora pa bi vendarle glasovali posebej.

IV

Ustavnosodna ocena zakona se v našem sistemu izvaja vedno kot kontrola *ex post*, je tako imenovana kurativna ali represivna kontrola. V stvarnem pogledu pa je ta ocena neposredna in abstraktna, ker se odloča o ustavnosti zakona samostojno, tedaj ne le akcesorno in v zvezi s kakim drugim sodnim sporom kot glavnim sporom. V postopku pred ustavnim sodiščem bo odločeno o usodi zakona, ki ni v skladu z ustavo, v tem smislu, da bo zakon, če ga zakonodajalec v določenem roku ne bo sam uskladil z ustavo, prenehal veljati.

⁵ A. Fira, *Ustavno pravo*, 1979, str. 492.

⁶ I. Krbek, *Ustavno sodovanje*, 1960, str. 58.

Institucija sodne in ustavnosodne preventivne kontrole ustavnosti zakona se v svetu v glavnem odklanja, tako iz političnih kot iz pravnih razlogov, ker se šteje, da na ta način sodišče oziroma ustavno sodišče omejuje zakonodajalca oziroma si z njim deli njegovo funkcijo. To velja praktično zlasti v primeru, ko ustavna določba dopušča različno razlago in s tem tudi različno oceno glede ustavnosti zakona. Takšna preventivna ustavna kontrola, ki se konča z vnaprejšnjo konstatacijo o ustavnosti oziroma neustavnosti zakona, obstaja, npr., v Franciji, opravlja pa jo posebno telo (ustavni svet), ki po svojem značaju ni niti čisto politični niti čisto pravosodni organ. Posebna oblika je fakultativna preventivna kontrola (npr., v Kanadi in v nordijskih državah), ko na iniciativo zakonodajnega organa sodni organ kontrole ustavnosti poda o zakonskem osnutku svoje mnenje, ki pa za zakonodajno telo ni obvezno.

Pri nas preventivna kontrola ustavnosti zakona ni mogoča, ker po ustavi ustavno sodišče odloča o skladnosti zakona z ustavo, ne pa tudi o skladnosti njegovega osnutka ali predloga z ustavo. Če bi ustavno sodišče ali njegov sodnik vendarle izrazila takšno vnaprejšnje stališče oziroma mnenje, ni to mnenje za nikogar obvezno, tudi ne za ustavno sodišče oziroma sodnika. Sicer pa v določenem smislu opravljata tudi pri nas redno in samoupravno sodišče vmesno predhodno kontrolo ustavnosti zakona, in sicer v tem smislu, da morata, kadar ocenita, da zakon, ki bi ga bilo treba uporabiti v konkretnem pomenu, ni v skladu z ustavo, sodni postopek prekiniti in predlagati ustavnemu sodišču oceno ustavnosti zakona.

Ustavni spor, v katerem se ocenjuje ustavnost zakona in ki se zaključí z ugotovitvijo, da je zakon ustaven ali neustaven, je pravne narave. Seveda je v procesu ocenjevanja potrebno upoštevati tudi družbenopolitični, družbenoekonomski in socialni vidik problema. Pri ustavnosodni oceni ustavnosti zakona ne gre za mehanično gramatikalnolingvistično opravilo pri vzporejanju ustavnega in zakonskega besedila, marveč za to, da se ugotovi smisel ene in druge norme glede na njun namen in učinek, in sicer ne le v času njunega nastanka, marveč zlasti v času, ko sta uporabljeni in je povzročen ustavni spor. Seveda pa je vprašanje same oportuniteti in primernosti zakonske rešitve, ki jo ustavni tekst dopušča, zunaj pristojnosti ustavnega sodišča, ker bi sicer res poseglo v funkcijo zakonodajalca. Nasploh velja v praksi ustavnega sodstva v svetu pravilo, da se ustavnosodni organ ne more spuščati v politično pravilnost zakonske norme. Ponekod je celo izrecno predpisano (npr. italijanski ustavni zakon iz l. 1953), da je vsako presojanje politične narave in naknadno raziskovanje ocene, ki jo je sprejel parlament, ustavnemu sodišču prepovedano.

Poseben problem nastane, kadar v ustavnem sporu nastane dvom o skladnosti med ustavo in zakonsko določbo, ki dopušča različno razlago. V praksi ustavnega sodstva v svetu takšni primeri niso tako redki. Znano je, da na področju upravnega prava velja pravilo o domnevi pravne

veljavnosti upravnega akta. V teoriji se smatra,⁷ da mora to pravilo (benefit of doubt) toliko bolj veljati za zakonsko normo, kar se v glavnem priznava v praksi. Pri več interpretativnih možnostih se (npr. po ustavnosodni praksi v Nemčiji in Avstriji) šteje za pravilno tista, po kateri zakonska norma ni nasprotna ustavi: neustavnost zakona mora biti očitna; v dvomu je šteti, da je zakon v skladu z ustavo. Mislim, da je treba glede na značaj zakona kot najbolj splošne in kongentne norme, ki neposredno uresničuje ustavo in jo sprejme delegatska skupščina, načeloma varovati omenjeno pravilo tudi v praksi našega ustavnega sodstva. To pa seveda ob pogoju, da določene interpretacije normativne ustavne določbe, ki bi bila sicer sama po sebi možna, ne izključujejo ali ovirajo temeljna ustavna načela, ki so obvezna tako pri razlagi ustave kot zakonov.

Funkcija organa, ki opravlja kontrolo ustavnosti zakona, je lahko različna; lahko je omejena na pravico konstatacije o neustavnosti zakona, lahko pa ima ta organ t.i. pravico kasacije zakona, se pravi, pravico, da zakon razveljavi ali odpravi. V naši ustavni ureditvi je bila sprejeta specifična, navidez kompromisna rešitev. Ustavno sodišče ima pravico razveljaviti ali odpraviti vsak neustaven ali nezakonit normativni akt razen zakona. V ustavnem sporu o ustavnosti zakona oziroma posamezne zakonske določbe pa lahko samo ugotovi neustreznost zakona oziroma njegove določbe. Ta odločitev je dokončna in obvezna za zakonodajalca, ki »mora« po besedilu ustave v določenem roku (6 oziroma 12 mesecev) uskladiti zakon z ustavo. Če to stori, je ustavni spor končan. Če pa uskladitve, h kateri ga ni mogoče prisiliti, ne opravi, tedaj zakon oziroma zakonske določbe, ki jih je ustavno sodišče proglasilo za neustavne, nehajo veljati, kar ugotovi sodišče s posebno novo odločbo.⁸

Ustavno sodišče torej zakona oziroma njegovih določb ne razveljavlja, njihova veljavnost preneha neposredno zaradi navedene sankcije, določene v ustavi. Omeniti je treba tudi, da prva odločba, s katero ustavno sodišče ugotovi neskladnost zakona z ustavo, čeprav je za zakonodajalca obvezna, nima še nobenega učinka na samo veljavnost zakona. Le če bi ustavno sodišče ugotovilo, da bi z izvajanjem tega zakona nastale nepopravljive škodljive posledice, lahko zadrži izvajanje posamičnih aktov in dejanj, začelih na podlagi zakona, dokler ne bo sprejeta končna odločitev sodišča.

Takšna ureditev, ki predstavlja na področju ustavnega sodstva v svetu našo posebnost, spoštuje vlogo in položaj skupščine – zakonodajalca v političnem sistemu, ki lahko kot najvišji organ oblasti svoje akte razveljavlja le sama. Tako intervencija ustavnega sodišča pri varovanju in zagotavljanju ustavnosti, ki se obakrat omejuje na konstatacijo, omogoča odpravo neustavnosti zakona, ne da bi ustavno sodišče zakon kasiralo, kot ima pravico storiti z vsakim drugim neustavnim ali nezakonitim normativ-

⁷ I. Krbek, l. c., str. 28.

⁸ V naši praksi je nekaj takšnih primerov; nanašajo se na posamezno neustavno določbo zakona, za katerega je že sicer predvidena revizija oziroma nova sistemska ureditev.

nim aktom. Na enak način lahko ustavno sodišče intervenira z ugotovitvijo o neustavnosti zakona tudi v primeru, ko gre za oceno ustavnosti zakona, ki je prenehal veljati v določenem razdobju pred začetkom ustavnega spora, in v primeru, ko je bil zakon med postopkom sicer usklajen z ustavo, niso pa bile odpravljene posledice njegove neustavnosti.

Opozoriti je treba na posebni položaj, ki nastane v naši federativni ureditvi v primeru, ko je sprožen ustavni spor, ker naj bi bil zakon v nasprotju z ustavno določbo, katere besedilo je identično v ustavi republike (pokrajine) in v ustavi SFRJ. Zvezna ustava za tak primer vzpostavlja sukcesivno pristojnost ustavnih sodišč, tako da o skladnosti zakona z republiško oziroma pokrajinsko ustavo najprej odloči ustavno sodišče republike (pokrajine) v okviru svoje pristojnosti. Če ugotovi neskladnost, je ustavni spor končan. V nasprotnem primeru pa mora o skladnosti zakona z zvezno ustavo samostojno odločiti še ustavno sodišče Jugoslavije, ki torej nima vloge instančnega sodišča. Ni izključeno, da je lahko njegova odločitev drugačna od odločbe republiškega (pokrajinskega) ustavnega sodišča. Vendar pa se to doslej ni dogajalo, ker v takšnih in podobnih primerih, ko gre za vprašanja, ki zadevajo potrebno politično enotnost, ustavna sodišča nenehno sodelujejo med seboj in poskušajo doseči enotno rešitev problematike.

V

Temeljna načela ustave in njen normativni del so tudi potem, ko so bile izvršene naloge iz ustavnega zakona za izvedbo ustave, uresničeni v praksi šele deloma. V še neuresničenem delu predstavljajo danes še vedno program, ki ga bo šele treba uresničiti, zlasti ob ustreznih naporih državnih organov, samoupravnih subjektov ter delovnih ljudi in občanov pri razširjanju pogojev za nadaljnji razvoj socialistične družbe (odd. IX. temeljnih načel ustave SFRJ). Ovira na tej poti so predvsem inercija v delovanju ostankov prejšnjega sistema, katerega pravne norme tudi še niso v celoti odpravljene in nadomeščene z novimi, stopnja družbene zavesti ter kljub že doseženim velikim rezultatom še premajhne materialne možnosti. To zaostajanje pri uresničevanju ustave se kaže v sferi družbeno-ekonomskih odnosov, v delovanju političnega sistema in tudi na področju svoboščin in pravic človeka in občanov. Za prvo področje naj kot primer navedemo pravico do dela z družbenimi sredstvi, ki kot neodtujljiva pravica delavcu v združenem delu zagotavlja, da v TOZD odloča o zadevah in sredstvih v vseh odnosih družbene reprodukcije. Kar zadeva politični sistem, se je pri opravljanju družbenih zadev delegatski sistem, katerega uresničevanje predpostavlja živo in nepretrgano zvezo delegata z bazo, pravzaprav šele začel uresničevati. Med svoboščinami in pravicami človeka in občana pa vzemimo za primer z ustavo zagotovljeno

človekovo pravico do zdravega življenjskega okolja. Razlika med ustavno normo in stvarnostjo je v vseh navedenih primerih očitna.

Proces uresničevanja naše ustavne ureditve iz l. 1974, ki si je za temelj postavila človeka in njegov neposredni interes, je brez dvoma dolgoročen družbeni proces. Pravilna je ugotovitev, da se v tem procesu ustavne norme transformirajo v realna družbena razmerja, iz katerih so tudi nastale; v tem procesu nastaja, eksistira in se razvija ustavna ureditev kot enotnost, čeprav protislovna, med normativnim in stvarnim.⁹ Glede na bistvene spremembe, ki jih je v odnose in družbeni sistem kot celoto vnesla ustavna ureditev iz l. 1974, ima tako imenovano »uskklajevanje zakonov z ustavo«¹⁰ daljnosežnejši in globlji pomen ter posebno funkcijo. To »uskklajevanje«¹⁰ v smislu odprave razlik in konflikta med normo in stvarnostjo je zahtevalo in še zahteva zlasti nove sistemske zakonske rešitve, se pravi, večje število tako zveznih kot republičkih in pokrajinskih sistemov zakonov, med katerimi je zakon o združenem delu zavzel posebno mesto.¹⁰ Ti zakoni na novih ustavnih osnovah vzpostavljajo nove sistemske rešitve, ki morajo biti natančneje opredeljene in konkretizirane v drugih zakonih, v predpisih in v samoupravnih splošnih aktih. Gre v bistvu tudi za nov pravni sistem, ki mora biti skladen in se mora organsko razvijati, kar pa ne zahteva le posebnih naporov, ampak nedvomno tudi daljši čas.

V zvezi z navedenim nastaja v praksi problem, ki se v drugih, statističnih družbenih sistemih praviloma ne kaže. Gre za to, kakšno vlogo ima ustavnosodna kontrola ustavnosti zakonov, ki z ustavo še niso »uskklajeni«¹⁰ oziroma katerih določbe, ki se z besedilom temeljnih načel ali normativnega dela ustave ne skladajo, še niso odpravljene. Ne more biti pomislekov, da jih je treba v ustavnem sporu odpraviti oziroma razveljaviti, in sicer načeloma neogibno in brez oklevanja, ker predstavljajo oviro pri nadaljnjem razvoju socialističnih družbenih odnosov.

Stvar pa ni vedno tako enostavna. Kadar starih odnosov ni mogoče odpraviti čez noč in je npr. za ustrezno področje treba šele najti nove sistemske zakonske rešitve, preden je mogoče odpraviti zakon, sicer bi nastala praznina v normativni ureditvi, pri čemer bi imela odprava zakona še posebne posledice, ki jih ima sicer odločba, s katero ustavno sodišče ugotovi prenehanje veljavnosti zakona. Seveda mora ustavno sodišče tudi v takšnem položaju odigrati svojo vlogo nosilca varstva ustavnosti, čeprav ne naravnost s takojšnjo odločitvijo v ustavnem sporu. S stanjem in problemom uresničevanja ustavnosti na ustreznem področju bo ustavno sodišče najprej seznanilo skupščino, povedalo svoje mnenje in podalo ne samo predlog za odpravo oziroma spremembo omenjenega zakona, marveč, če bo moglo, tudi predlog vsebine nove zakonske ureditve, z odločitvijo v ustavnem sporu pa bo začasno počakalo.

⁹ A. Fira. Ustavno pravo, 1979, str. 482.

¹⁰ Poleg zakona o združenem delu tudi zakon o planiranju o državni upravi, o bančnem sistemu, o obligacijah. Predviden je tudi sistemski zakon, ki naj uredi odnose na področju razširjene reprodukcije.

V praksi naših ustavnih sodišč je več takšnih primerov. Ko je tov. Kardelj ob ustavni reformi l. 1963 razložil vlogo in značaj ustavnega sodstva, kot sta bila v ustavi zamišljena in opredeljena, je opozoril, da mora ustavno sodišče probleme na področju ustavne ureditve presojati po objektivni družbeni in politični vsebini procesov, v katerih ti problemi nastajajo. Nato pa je dodal, da bo »v tem smislu ustavno sodišče prožno dajalo tudi ustrezne politične pobude v skupščini in drugih družbenih organih, da bi preprečilo formalnopravne konflikte ali kadar bo menilo, da nekateri predpisi zavirajo pozitivno prakso«. ¹¹ Med te primere spada nedvomno tudi ta, o katerem smo pravkar govorili.

VI

Naše ustavno sodstvo je že v prvi fazi svojega obstoja in delovanja pričelo uspešno razvijati svojo aktivnost v obeh prej obravnavanih smereh ter tako v praksi utrdilo svoj položaj in vlogo varuha ustavnosti in zakonitosti na področju normativnega urejanja družbenih odnosov. Z uveljavitvijo nove ustavne ureditve l. 1974, ki izhaja iz človekovega samoupravne položaja in avtentičnega interesa v družbi, se je pričela vse bolj uveljavljati in razvijati tudi samoupravna regulativa v organizacijah združenega dela, v samoupravnih interesnih skupnostih in v krajevnih skupnostih. Hkrati s tem se je – v primerjavi s prejšnjim stanjem – močno povečalo tudi število primerov, ko so samoupravni akti oziroma njihove posamezne določbe prihajali v konflikt z ustavo in zakonom. Posledica je bila, da dobiva ustavno sodišče zmeraj več pobud in predlogov za oceno ustavnosti in zakonitosti navedenih splošnih aktov, kar je povzročilo tudi močan porast ustavnih sporov, v katerih je ustavno sodišče odločalo o usodi teh aktov.

Predmeti ocene ustavnosti in zakonitosti so bili in so pri posameznih republiških in pokrajinskih ustavnih sodiščih in pri Ustavnem sodišču Jugoslavije deloma različni. Vendar na splošno prevladujejo ustavni spori, začeti na pobudo delavcev v združenem delu, v zvezi z uveljavljanjem individualnih zahtevkov, in sicer spori o splošnih samoupravnih aktih, ki urejajo osnove in merila za delitev osebnih dohodkov in sredstev skupne porabe, pri čemer gre pri slednjih pretežno za spor o delitvi stanovanj in sredstev za individualno stanovanjsko graditev. Številnejši so tudi ustavni spori o normativnih aktih, ki urejajo delovna razmerja, krajevne samoprispevke in druga področja.

Pobude in predlogi za oceno ustavnosti zakonov se v naši republici nanašajo pretežno na določbe republiških zakonov, ki urejajo pokojninsko in invalidsko zavarovanje, starostno zavarovanje kmetov, delovna razmerja, davke občanov, krajevni samoprispevek, obvezno združevanje

¹¹ E. Kardelj, Problemi socialistične graditve, izdaja DZS, l. 1964, str. 141.

sredstev za financiranje dejavnosti posebnega družbenega pomena, stanovanjska razmerja, režim kmetijskih zemljišč in zdravstveno varstvo. V večini primerov je ustavno sodišče ocenilo, da so sporne zakonske določbe v skladu z ustavo in pobud ni sprejelo. Tu je seveda treba opozoriti na to, da se vprašanje skladnosti zakonskih rešitev z ustavo strokovno in politično kvalitetno ocenjuje (komite za zakonodajo, zakonodajno-pravna komisija) že med pripravljanjem zakona in v zakonodajnem postopku. Pač pa je ustavno sodišče v zvezi s pobudami za oceno ustavnosti zakona večkrat posredovalo svoje mnenje republiški skupščini, če je problematika zahtevala spremembe ali dopolnitev zakonske ureditve. Podobno delajo tudi druga naša ustavna sodišča.

V ustavnem sodstvu je že daljši čas prisotna ideja, da bi se naj ustavna sodišča bolj angažirala pri večjih in načelnih vprašanjih uresničevanja ustavnega sistema.¹² Pri tem se navaja, da se ustavna sodišča v številnih upravnih sporih ukvarjajo pretežno z odločanjem o ustavnosti in zakonitosti samoupravnih splošnih aktov in občinskih predpisov, ki da so periferna vprašanja varstva ustavnosti in zakonitosti, to pa vleče ustavna sodišča na stranski tir. S takšnim utemeljevanjem se ne moremo strinjati, ker je osnovna funkcija ustavnih sodišč, zaradi katere so tudi bila ustanovljena, prav odločanje o konkretnih normativnih aktih, nadalje, ker imajo tudi takšne odločitve sodišča posredno širši pomen za druge enake ali podobne normativne akte oziroma imajo splošen pomen za prakso, in slednjič, odločitev ustavnega sodišča v ustavnih sporih odpravlja neustavno oziroma nezakonito stanje, ne pa samo opozarja nanj drug organ. Seveda pa je potrebno in pravilno, da ustavna sodišča, prav tako kot redna in samoupravna sodišča, poleg svoje osnovne funkcije uspešno opravljajo tudi drugo, nič manj pomembno, namreč, da o problemih, ki se v zvezi z uresničevanjem ustavnosti in zakonitosti pokažejo v praksi, obveščajo ustrezno skupščino ter ji dajejo mnenja in predloge za spremembe in dopolnitve normativne ureditve. Kolikor bo to res uspelo tudi na področju sistemskih vprašanj in njihove ustrezne zakonske ureditve, bo to dejansko poseben uspeh.

¹² G. Mijanović, l. c., str. 31.

Nekaj posebnosti (današnje) ženske odklonskosti (kriminalitete)

Kriminalitete ne gre ocenjevati brez poznavanja in analize dejanskih družbenih razmer z vsem tistim, kar se lahko vsaj hipotetično povezuje z vedenjem, začeni s pravom in nadzorstvom. Toliko bolj, če gre za kriminalnost žensk, ker bi zanje še posebno morali vedeti, kakšna sta njihov družbeni položaj in vloga ter koliko enakopravnosti imajo v družbenem življenju. V zadnjem desetletju je domnevni porast odklonskosti žensk vzbudil precejšnje zanimanje za to vprašanje in ni malo piscev, ki so se začeli ukvarjati z razmišljanjem, prvič, odkod dvig ženske kriminalitete v nekaterih delih sveta, in drugič, zakaj je njihova kriminalnost, glede na to da jih je več kot moških, še vedno precej nižja kot pri nasprotnem spolu.

Zgodovina deviantnosti, njenega inkriminiranja, obravnavanja in zatiranja kaže prav glede na spol dokajšnje razločke v tem, ali je kako dejanje storil moški ali ženska. Če so se moški trudili, da bi bili nasproti ženskam kavalirski ali viteški, so s tem kazali svojo moč nad njimi, in če so bile ženske odklonske, so bile bolj kot moški izpostavljene zasramovanju in stigmatizaciji.¹ *Dvojnost meril se še danes ohranja pri marsikaterem ravnanju* in pogosto je od spola odvisno, kako bo vrednoteno. Na predstavo o ženski kriminaliteti so vplivala v preteklosti razredna nasprotja pa še moški šovinizem in dominacija, in miniti so morala tisočletja, da se stanje, ne samo pri kriminalnosti, ampak v družbenem življenju sploh, izboljšuje v prid žensk. Zato je tudi *pojasnjevanje ženske kriminalnosti odraz družbenega položaja žensk* v svetu, ni torej le kriminološki, sociološki ali kak drug podoben problem, ampak predvsem družbenopolitični.

Ker se družbena vloga žensk in položaj na raznih področjih spreminjata, se tudi v kriminologiji že nekaj let nazaj z večjim zanimanjem ukvarjajo z *ново konceptualizacijo vzročnosti ženske kriminalitete*, in to dosti bolj v zvezi z družbeno realnostjo kot kdajkoli prej. Zato gre najbrž tudi v kriminologiji pričakovati več spoznanj, ki bodo pomenila popravke starih.

---

¹ Glej tudi Smart – prevod v RKiK, str. 207.

Vprašanje enakopravnosti žensk tudi pri nas ni niti preprosto niti rešeno, na kar nas opozarjajo program ZKJ in prenekatere kasnejše politične resolucije in sklepi. Z njimi v zvezi moramo zastaviti tudi proučevanje ženske kriminalnosti, ki je dokaj zanemarjeno in necelovito. O kriminalnosti žensk relativno zelo malo vemo, čeprav statistični podatki ne kažejo vznemirljivega položaja. Če nam je v preteklosti dala znanost dosti pojasnil o telesnih, psiholoških in sploh fizioloških razločkih med spoloma in v zvezi s kriminalnostjo, se nam danes samo od sebe ponuja vprašanje, katere družbene, razredne in politične vzroke bi lahko uporabili za razlago etiologije ženske kriminalnosti (če sploh), še posebej zato, »ker enakost pred zakonom še ni enakost v življenju«.²

Sestavek se ne ukvarja z etiološkimi vprašanji. Njegov namen je načeti nekaj značilnosti ženske kriminalnosti pri nas, in sicer spričo naraščajočega zanimanja za odklonskost žensk v svetu in zaradi tega, ker nas družbenopolitične organizacije opozarjajo na nekatere težave tega spola v naši družbi.

1. Naraščanje ženske kriminalitete (ali »feminizacija« kriminala)

Kmalu bo minilo 150 let, ko je Quetelet v svojih »Recherches sur le penchant au crime« (1838, str. 38) zapisal, da hodijo ženske petkrat pogosteje v cerkev in je zato popolnoma naravno, da njihova kriminalnost obsega petino moške.³ Čeprav so religioznost kot protektivni dejavnik v kriminologiji zahodni pisci že pred desetletji opustili, *kriminalnost žensk še vedno ni večja od moških, toda dinamika njene rasti v nekaterih družbah vendarle narašča*. Po svetu se povečujejo prostitucija, promiskuiteta, razna kazniva dejanja brez žrtev, v katera so vpletene ženske, pa udeležba žensk pri ubojih, tatvinah in vlomih, poneverbah, goljufijah in ponarejanju, pri t. i. kriminalu belega ovratnika itd. Nastajajo novi pojavi, ki jih povzročajo ženske na področju financ, zdravstva, trgovine, javnega življenja in tja do različnih oblik zlorabljanja poklica ali delovnega mesta kot priložnosti in usposobljenosti za kazniva dejanja ob spoznanju, po katerem »poprečen državljan lahko postane poprečen kriminallec«.⁴

Dostopni viri navajajo za posamezna leta nekatere podatke o udeležbi žensk – storilk v kriminaliteti raznih držav.

Po podatkih FBI raste delež žensk, prijetih 1960–1972 trikrat hitreje od deleža moških. V ZDA, na primer, je število žensk, aretiranih zaradi grabeža, naraslo za 277% (pri moških le za 169%). Podoben pojav je pri tatvinah premoženja, kjer je porast aretiranih žensk 280% (pri moških le 50%), pri vlomih 168% (moških 68%).⁵ V letih 1960–1975 je v ZDA

² Vranicki v »Družbeni položaj žena...«, str. 51.

³ Mannheim: The sex factor: female delinquency, v Criminology of Deviant Women, str. 55.

⁴ Adler: Sisters in Crime, str. 156.

⁵ Golodnjuk, str. 68.

število žensk, aretiranih zaradi ropov, naraslo za 380%, (moških 214%), zaradi goljufij – za 488% (pri moških 91%), tatvin – 465% (pri moških 130%), vlomov – 298% (pri moških 117%). Podoben porast je tudi pri umorih in telesnih poškodbah.⁶

Na Japonskem je bila udeležba storilk v letu 1960 9,8%, leta 1972 pa že 13,6%.⁷ Pri tem najbolj naraščajo kazniva dejanja igranja na srečo.⁸

V Angliji in Walesu je v letih 1961–1971 število obtoženih žensk za smrt ali hudo telesno poškodbo pri vožnji naraslo znatno bolj kot pri moških. Udeležba žensk v kriminaliteti je bila leta 1961 13,5, leta 1971 pa 14,5%.

V Zahodni Nemčiji je bilo leta 1963 15,4%, leta 1970 pa 17,1% storilk. Dejanja storilk so se povečala pri ropih za 2,85-krat, tatvinah 2,08-krat, požigih 1,75-krat, umorih 1,42-krat in pri hudih telesnih poškodbah 0,5-krat.

V Kanadi je bilo leta 1969 17% žensk, ki so storile kazniva dejanja. Na Norveškem je bila udeležba žensk v letih 1860 do 1958 okoli 4%, trenutno pa je narasla na 10%, predvsem zaradi tatvin in drugih podobnih dejanj pridobivanja premoženja.

V Braziliji je znašal porast števila aretiranih žensk v letih 1957 do 1971 89%. Pri tem ugotavljajo nizko udeležbo žensk pri kaznivih dejanjih zoper osebo, izredno pa so narasla kazniva dejanja kriminalnih splavov, dejanja v zvezi z mamili in terorizmom, organizirana kriminaliteta in protitucija.⁹

Pojav naraščanja ženske kriminalnosti je občutiti tudi v deželah tretjega sveta. Tako je v Indiji v letih 1961–1965 naraslo število obsojenk za 46%, pri moških pa le za 1,2%. Udeležba žensk v vzhodnoafriških deželah se znatno povečuje zaradi prenekaterih družbenogospodarskih sprememb, osvobajanja žensk, pridobitve enakih pravic in svoboščin, selitev s podeželja v mesto in podobno.

Podatki o trendih ženske kriminalnosti (oziroma kriminalnosti sploh) bolehajo zaradi raznovrstnosti in različnosti gledišč na žensko odklon-skost. Hkrati pa ne pojasnjujejo vzročnosti, in tudi ne dajejo odgovorov na vprašanje, ali so ženske deležne enake pozornosti v »nadzorstvenem paternalizmu«, ki jih lahko nasproti moškim diskriminira. Toda statistični porasti so očitni, čeprav jim največkrat manjka vsebinska razlaga.

Zlasti dvomijo posamezni pisci v ustreznost podatkov, ki zadevajo aretacije žensk. Porast v zadnjih letih razlagajo tudi z večjo usposobljenostjo nadzorstva in povečanjem števila policistov. Hkrati pa je moteča neprimerljivost podatkov za posamezna obdobja in države, medtem ko nekatera dejanja niso zadovoljivo prijavljena.¹⁰ Če pa statistične podatke

⁶ Adler: Women's emancipation, str. 103.

⁷ Golodnjuk, prav tam.

⁸ Adler, prav tam, str. 104.

⁹ Adler, prav tam, str. 105–106.

¹⁰ Glej npr. Rans, str. 45.

gledamo z zornega kota mednarodne primerljivosti, so še bolj neustrezni zaradi različne kriminalizacije, zaradi različne intenzivnosti pregona žensk in sploh kriminalne politike in zaradi take ali drugačne diskriminacije, ki v kazenskem pregonu ne izhaja le iz spola nadzorovalcev, marveč je lahko razredno, rasno, etnično ali kako drugače pogojena.

Podatki za obdobje med vojnama (1919–1941) kažejo, da ženske storilke niso nikjer po svetu prekoračevale četrtnine prijetih.¹¹ Zato je »dramatični«¹² porast, o katerem govore, lahko nerealnost in kaže na nepoznavanje preteklosti. Porast je zato bolj značilen za nekatere dele sveta, ne pa za vse. In še to le pri nekaterih dejanjih, ki pa v skupni količini lahko vplivajo na splošno podobo ženske kriminalnosti. S tem v zvezi je lahko tudi »feminizacija«¹³ kriminalitete le mit, ki ga pogojuje pretiravanje o ženski deviantnosti.

V letih 1932 do 1937 je bilo v Jugoslaviji 12,1% storilk kaznivih dejanj¹³, leta 1979 pa v Sloveniji 12,3%¹⁴; oziroma med polnoletnimi obsojenimi osebami v SFRJ je bilo leta 1976 12,7% žensk¹⁵ oziroma 14% leta 1978 v Sloveniji.¹⁶

2. Odklonskost žensk – nekaj posebnosti

Čeprav nam ne gre za razmišljanje o ženski tipologiji kaznivih dejanj, bi vendarle radi poudarili nekaj posebnosti, ki jih kriminološki pisci pripisujejo temu spolu, zlasti zaradi tega, ker na spolni podlagi prihaja do domnev, o t. i. »spolno stereotipnih vlogah«. Iz njih naj bi po mnenju mnogih tudi izhajali razločki med žensko in moško kriminaliteto. Ker nam v nobenem primeru ne gre za zagovarjanje »spolne ideologije«¹⁷ pri obravnavanju ženske kriminalnosti, pa je treba poudariti, da že pravo varuje nekatere vrednote, ki jih lahko napada samo določen spol (tako npr. gre pri posilstvu v glavnem le za moške in pri detomoru najčešče vendarle za ženske). Toda zaradi posameznosti ne gre kar na splošno dajati določenemu spolu tolikšno pomembnost, da bi celo kriminal feminizirali ali maskulinizirali, čeprav gredo poskusi tudi v teh smereh. Pri ženskah je bilo v preteklosti toliko več zmede, ker so se v etiologiji kriminalitete dokaj oprijemali zlasti biološkega determinizma in podobnih razlag, oprtih predvsem na telesne in sploh fiziološke posebnosti spolov, in prenekatere razločke med ženskami in moškimi povelečevali kot odstopanja, od normalnosti in kot tisto, kar zlasti ženske pelje v kriminalnost. Da pri tem sploh ne ponavljamo »spoznanj«¹⁸ o moški agresivnosti in ženski pasivnosti,

¹¹ Glej Cremer, str. 32/33.

¹² Glej: Price, str. 101, Smart, str. 53 in drugi.

¹³ Von Hecker v navedbi Cremer, str. 32.

¹⁴ Po podatkih organov za notranje zadeve, glej Čelik, RKiK, 1980/2, str. 96.

¹⁵ Statistični godišnjak 1978, str. 395.

¹⁶ Statistični letopis SR Slovenije 1979, str. 578.

ki da pogojujeta drugačne načine izvrševanja kriminalitete, tako da mora, npr. ženska silo, moč in napadalnost nadomestiti z drugačnimi sredstvi, ki so ženskam kot spolu na voljo.

Žensko kriminalnost razvrščajo na različne načine. Tako npr. na dejanja, ki jih ženske store več kot moški, na dejanja, ki v poprečju presegajo žensko kriminalnost, in na dejanja, ki so pod tem poprečjem.¹⁷ Drugi ugotavljajo, da so ženske bolj kot storilke kaznivih dejanj zlasti napeljevalke, vzpodbujevalke, snovalke, pomagalk in podobno. Tretji poudarjajo tipično žensko odklonskost, kot so prostitucija, splavi, umori otrok pri porodu itd., kot posebnosti, ki označujejo tudi lastnosti žensk in njihov modus operandi v kriminalnosti.

Seveda pa prihaja s spremenjeno vlogo žensk v družbi, z možnostjo zaposlovanja, enakimi pravicami in enakopravnostjo sploh, neodvisnostjo od moškega v velikem delu sveta, nadalje zaradi tehnologizacije, migracije, urbanizacije, industrializacije in ne nazadnje zaradi etničnega, rasnega in razrednega prebujanja tudi do *novih oblik človeških ravnanj, ki so prepovedana v pravu* (pri tem ne razmišljamo o tem, kdo jih sankcionira in zakaj) in v katerih so udeležene tudi ženske (npr. terorizem, ugrabitve itd.).

a) *Nasilnost*. Po svetu, zlasti pa v *visoko razvitih* kapitalističnih *družbah ugotavljajo zadnja leta, da je porast ženske nasilnosti* znatno močnejši od moške in da so udeležene v dejanjih, pri katerih jih prej ni bilo. Zlasti so pomembni oboroženi ropi, napadi na banke, nastajanje ženskih »gangov« (združb) in podobno.

Storilke pa so pri kriminaliteti zoper življenje in telo kot tipičnemu nasilniškemu ravnanju najbolj vpletene v detomore, znatno manj v uboje (pri katerih imajo dostikrat razne posredne vloge) in laže telesne poškodbe. Če k nasilnosti štejemo še razne oblike verbalnih deliktov, potem so storilke v posameznih predelih, kjer je ponos pomembna lastnost – dokaj krepko zastopane.

Kriminološke in viktimološke raziskave se na tem področju še najbolj ukvarjajo z ubijalkami in morilkami. Žrtve ubijalk so le izjemoma nepoznane osebe. Ženske jemljejo življenje skoraj izključno tistim, s katerimi imajo konflikte in jim je umor najpogosteje rešitev stanja. To velja tudi za slovenske razmere, v katerih ima alkoholizem žrtev in morilk izredno vlogo, kolikor sploh ne gre za razmere, v katerih je *žrtev ženskam namenila vlogo, ki je pozneje doletela njo samo*.

Socializacija žensk z načrtovanjem družine (in kontracepcija), preprečevanje nezaželenih rojstev in podobno vplivajo preprečevalno na detomore in kriminalne splave. Socialni ukrepi na tem področju skupaj z medicinsko psihološkim svetovanjem imajo znatne učinke zlasti pri morebitnih kasnejših detomorih, manj pa pri ubojih odraslih, ki so pogojeni prej čustveno kot družbeno, ekonomsko in socialno.

¹⁷ Maklešov, str. 15.

Druge oblike ženske nasilnosti so atipične, ker je treba najpogosteje uporabljati moč in silo. Če gre za orožje, ga ženske uporabljajo redkeje, orodij in drugih sredstev pa se poslužujejo takrat in v tolikšni meri, kolikor jim je to najbolj pri roki.

b) *Premoženjska kriminaliteta*. Če v najširšem smislu lahko prištejemo sem še gospodarska kazniva dejanja, bi bila premoženjska kriminaliteta v absolutnem pomenu najštevilnejši pojav tudi pri ženskah, ne pa v razmerju do istovrstne kriminalnosti, ki jo store moški. Ker delajo ženske, kolikor gre za tatvine, pretežno neznatnejša dejanja, najpogosteje sploh ne prihajajo pred sodišča ali pa niso odkrite.

Tak *premoženjski kriminal*, za katerega bi lahko trdili, da je res *dokaj »feminiziran«*, so tatvine oziroma nepoštenost v trgovinah in še posebej v *samopostrežnih prodajalnah*. Tatvine v samopostrežnicah so v kriminologiji in z njo povezanih znanostih spravljeni v sklad z različnimi biopsihološkimi posebnostmi spola, in to znatno bolj kot s socialnimi in gospodarskimi. Ženske kažejo visoko stopnjo vztrajnosti pri goljufijah tudi še v poznih letih, čeprav v tem obdobju kriminalna vitalnost pri drugih kaznivih dejanjih (pri moških še posebej) močno pada. Ta spoznanja nam še posebej utrjujejo domače raziskave.

Dejanja klasičnega kriminala, kot so zatajitve, prikrievanje, vlomi, ropi in roparske tatvine, poškodovanje tuje stvari itd., so pod moškim in tudi pod ženskim poprečjem. Izjema bi bile le žeparke.

V Jugoslaviji in v Sloveniji *po pravosodju obravnavana klasična kriminalnost žensk v zadnjih 15 letih* v primerjavi z ustrežno moško kriminalnostjo – *upada*, vendar znatno bolj na škodo družbenega premoženja kot zasebnega. Podobno je s kriminaliteto, ki predstavlja kršitve uradnih dolžnosti in javnih pooblastil, oziroma z nekdanjimi kaznivimi dejanji zoper narodno gospodarstvo. Nasprotno trende so ovirala le t.i. kazniva dejanja zoper uradno dolžnost in zdaj v majhni meri tudi kriminaliteta zoper upravljanje družbenih sredstev in naravno bogastvo.

c) *Spolna kriminaliteta* ali kriminaliteta, ki je kakorkoli povezana s spolnostjo. Po svetu pri tem omenjajo predvsem prostitucijo in razne oblike promiskuitete in zvodništva. Pri nas je lahko prvo dvoje ali prekršek ali pa sploh nesankcionirano, vendar nezaželeno vedenje, medtem ko so zvodnice v naših razmerah redkejše, krvoskrunska razmerja (iz desetega poglavja KZ SR Slovenije) pa dokaj prikrita. Ženske kot storilke spolnih kaznivih dejanj v Jugoslaviji redkeje prihajajo pred sodišča, hkrati pa je tovrstno varstvo prirejeno predvsem zanje, če jih ogrožajo moški (glej v tem smislu še posebej t.i. »posilstvo žene« oziroma IV. odst. čl. 100). Čeravno so lahko tudi ženske storilke prenekaterih spolnih dejanj – zanje ni prijav. Nastaja torej vprašanje, ali so moški manj občutljivi za spolno nedotakljivost, kolikor gre za morebitne storilke, ali pa toliko bolj sramežljivi, da oškodovanci in njihovi bližnji dejanja raje prikrivajo.

Kriminal oziroma odklonskost v zvezi s spolnostjo se povezuje tudi z drugo kriminaliteto, kot s premoženjsko, tatvinami, izsiljevanjem, tele-

snimi poškodbami, toksikomanijami itd. Opozorila Pollaka in njegova »Ženska kriminalnost« (1950) veljajo še danes. Tovrstno problematiko zlasti dobro poznajo policijski delavci.

Ženska spolna odklonskost v naših razmerah, kolikor ne gre za prostitucijo, ni poseben problem, ki bi moral vzbujati vznemirjenje. Gotovo pa kaže podobo ženske v naši družbi, zlasti še, če je družbeno-gospodarskim razlogom delno mogoče pripisati krivdo za spolno nesprejemljivo vedenje žensk (primerjaj »moško« prostitucijo v turističnih krajih).

d) *Druga kazniva dejanja*. Med njimi velja omeniti *kazniva dejanja zoper varnost javnega prometa, pri katerih udeležba žensk narašča*. »Verbalna« kriminaliteta oziroma kazniva dejanja *zoper čast in dobro ime* v zadnjih dveh desetletjih močno *upadajo* tudi pri ženskah, vendar je to »vedenje«, pri katerem je udeležnost žensk najvišja. Tako je v SFRJ leta 1957 znašal delež žensk, obsojenih za ta dejanja 46%, leta 1976 pa 40,7%¹⁸, v Sloveniji pa leta 1965 46,5% in leta 1978 39,6%¹⁹. Nekaj več kot pred petnajstimi leti je bilo tudi kaznivih dejanj zoper zakonsko zvezo in rodbino oziroma kaznivih dejanj zoper zakonsko zvezo, družino in mladino. Vsa druga dejanja so približno na enaki ravni tako v Jugoslaviji kot v Sloveniji.

Porast ženske prometne kriminalitete in dejanj v zvezi z družino in nekaterih drugih nakazuje izboljšanje enakopravnosti žensk pri nas, naraščanje posameznih pojavov v zvezi z delovnim mestom, stroko in opravljanjem poklica pa možnosti za kriminal v večjem obsegu, ki ga prej ni bilo ali ni bilo toliko.

e) *Nekriminalno deviantno vedenje*. Kolikor gre za nekriminalno deviantno dejanje žensk, so največkrat v ospredju prostitucija in toksikomanije, ki se povezujejo s promiskuiteto, potepuštvom, beračenjem in prenekaterimi pojavi, ki bi jih v naših razmerah prištevali k motnjam javnega reda in miru. Lahko bi tudi rekli, da so nekatere sicer nekriminalne, vendar deviantne lastnosti pogosto imanentne nekaterim kriminalnim oblikam vedenja oziroma se sploh zbirajo ob posameznih osebnostih. Tako so npr. prostitutke pogosto tatice (razen če gre za »call girls«, ki ne kradejo).²⁰ Potepuštvo, beračenje in brezdelnost so povezani z alkoholizmom in manjšim premoženjskim kriminalom. Vdajanje določenim oblikam odklonskega vedenja vedno olajšuje udeležbo v drugih, in *kdor se ukvarja s kriminalom, tistemu ni več težko biti devianten tudi na nekriminalen način.*

Od vseh oblik nekriminalnega odklonskega vedenja žensk je danes po svetu največ napisanega o prostituciji, morda tudi zato, ker od obeh oseb vpletenih v to vedenje preganjamo le eno samo – tisto, ki sprejema plačilo in je zato tudi zaznamovana kot prostitutka.²¹ Prostitucijo razlagajo kot

¹⁸ Statistični godišnjak 1978, str. 395.

¹⁹ Statistični letopis SR Slovenije 1979, str. 578.

²⁰ Rosenblum, str. 171.

²¹ Glej tudi Smart, prevod v RKIK, str. 207.

posledico ekonomskega položaja žensk, vplivov zapeljevalcev, morebitnega olajšanja delovnih pogojev, spolne zlorabe in mladosti in negativnih izkušenj, nadalje z zaostalostjo, psihološkimi in podobnimi razlogi in ne nazadnje s privlačnostjo tega poklica in raznimi sindromi ženske spolnosti.²² Splošno spoznanje je, da prostitucije kot tudi promiskuitete ni mogoče izkoreniniti.

Ženske toksikomanijske so zlasti žgoče v zadnjem desetletju ob naraščanju narkomanij, čeprav je alkoholizem žensk že od nekdanj vzbujal večje zavračanje kot pri moških. Raziskave kažejo tudi, da je ženska toksikomanijska znatno bolj prikrita.

Po svetu ugotavljajo, da so ženske znatno prej kot moški sumljive in prijemljive, če so potepuhinje, beračice in če pri njih opažajo lastnosti, kot so nezaposlenost, alkoholizem, postopanje, brezdolje, prostitucija in podobno, ki pogosto nastopajo hkrati. Reakcija formalnega nadzorstva še posebej s svojo stigmatizacijo prispeva k obnavljanju pojavov tovrstnega ženskega nekriminalnega vedenja, za kar tudi pri nas nismo imuni (glej npr. ciganke, beračice itd.).

f) *Kriminalnost žensk glede na (zgodovinska) obdobja*. Glede na posamezna zgodovinska obdobja zasledimo v kriminologiji tudi delitev sankcioniranih ravnanj na t. i. *trajne, stare in nove pojave*. To razvrščanje ni zanimivo samo etiološko in fenomenološko, marveč zlasti družbeno-gospodarsko in politično. Vsekakor pa izpričuje pozornost družbenokontrolnih mehanizmov do določenih vrst vedenja in njihove nevarnosti, družbeno reakcijo, razširjenost pojavov itd. Kolikor ta delitev zadeva odklonsko vedenje žensk, je še posebej občutiti poglede na ta spol, njihov položaj v posameznih družbah in zgodovinskih obdobjih in še marsikaj drugega.

Trajne oblike ženske kriminalitete so gotovo detomori, uboji in sploh t. i. krvni delikti, potem dejanja, ki so kakorkoli povezana s spolnostjo (vštevši prostitucijo kot najstarejši ženski poklic), kriminalni splavi oziroma abortusi in pa klasični premoženjski kriminal itd. Med trajne oblike ženske kriminalnosti uvrščajo tudi vohunstvo,²³ politične delikte itd.

V raznih virih o *stari ženski odklonski* naletimo predvsem na čarovništvo in zakonsko nezvestobo.²⁴ To so pojavi, ki so bili in so deloma še inkriminirani v posameznih družbah. Inkriminacije te vrste izražajo zgodovinsko razvojno obdobje človeštva in njegovo sposobnost razumevanja sebe in naravnega okolja. Pri tem ne gre prezreti dominantnosti moških oziroma razrednega nasilja nad posameznimi družbenimi skupinami, med katerimi so bile ženske dolga tisočletja zatirane.

V zvezi z »maskulinizacijo« ženske kriminalnosti (in posnemanjem lastnosti »moškega« vedenja) in feminizacijo kriminalitete (nekatero vrste kriminalitete naj bi si prisvajale predvsem ženske) vzbujajo – predvsem v

²² Glej James Jennifer v *The Female Offender*, str. 177–194.

²³ Glej več o tem Middendorf, str. 205–213.

²⁴ Prav tam, str. 198–205.

zadnjem desetletju – pozornost *nove* oblike ženske kriminalitete. Pri tem gre resnično za nekatera dejanja, pri katerih ženske dotlej niso bile udeležene, zlasti za ugrabitve, terorizem, sodelovanje v prevratniških gibanjih, nemirih, uporih, mestni gverili in udeležbo v masovnih pokolih (npr. skupina Charlesa Mansona oziroma iz kriminalne kazuistike znana dejanja, npr. početje Bonnie in Clyda – Bonnie Parkerjeve in Clyda Barrowa), pri atentatih na politične osebnosti in podobno.

Tu velja še posebej omeniti ženske kot storilke kriminala belega ovratnika, tj. poneverb in goljufij, pa združevanje mladoletnic za kriminalne namene in podobno.

Nove vrste ženske udeležbe izražajo na eni plati sistem inkriminiranja novih kaznivih dejanj, po drugi pa lahko tudi razredno, rasno, narodnostno ali kako drugačno pogojenost vedenja, ki se mu zaradi »emancipacije« pridružujejo še ženske.

3. Družbeno-gospodarski in drugi dejavniki, pomembni za kriminaliteto

V naših razmerah lahko ugotovimo velike spremembe v družbeno-gospodarskem in političnem življenju, ki znotraj socialističnega samoupravljanja in ob vzpodbudah družbenopolitičnih organizacij, še posebej ZKJ, prinašajo tudi ženskam drugačne možnosti kot prej. »Ženske v industrializaciji in urbanizaciji«²⁵ dobivajo ustrežnejša mesta in kljub omenjenim družbenim vlogam na splošno prevzemajo prenekatero pomembne položaje in hkrati predstavljajo visoke odstotke zaposlenega prebivalstva. Čeprav je računati z določenim »tradicionalizmom«²⁶ pri zaposlovanju žensk, je njihov položaj vsaj formalno in politično neprimerno drugačen kot v stari Jugoslaviji in v prenekaterih drugih družbenih ureditvah, čeprav je za olajšanje gospodinjskega in domačega dela marsikje bolje preskrbljeno kot pri nas, ki se moramo boriti z zaostalostjo tako na področju proizvodnih sredstev kot v proizvodnih odnosih. Pri tem gre poudariti še druge družbene pojave in procese, ki jih že program ZKJ načenja kot ovire za enakopravnejši odnos med moškim in žensko v naši družbi.

Zato je treba tudi ob razmišljanju o ženski kriminaliteti in njenih *etioloških razsežnostih upoštevati različne oblike diskriminacije* ne le na področju zaposlovanja, marveč še posebej pri izobraževanju, strokovnem in poklicnem usposabljanju in razvoju ter pozneje pri neenakih možnostih napredovanja in doseganja zahtevnejših delovnih mest. Nismo še raziskali s kriminoloških zornih kotov, ali je izobrazbena, zaposlitvena, poklicna in podobna diskriminacija kriminogeni dejavnik v etiologiji ženske kriminalnosti; koliko so ženske pri tem žrtve moške dominacije in agresivnosti, podcenjevanja, patriarhalnega gledanja, slabšega nagrajevanja in podob-

²⁵ Glej Tomšič, V., str. 195 in dalje.

²⁶ Prav tam, str. 199.

nih pojavov. V maloštevilnih študijah, kolikor jih sploh poznata »naša« sociologija in kriminologija, družbeno-gospodarski razlogi za kriminalnost žensk ne prihajajo do izraza. Doslej so se dosti bolj ukvarjale z vlogo ženske v družini, gospodinjstvu, materinstvu itd. kot s tistim, kar je v družbi napeljujoče v žensko deviantnost.

Hkrati z relativno omejenimi možnostmi uveljavljanja njihovih vlog v družbi (še posebej, ker jih je več kot moških) pa se srečujemo še s pojavom »motivacijskega in aspiracijskega deficita«²⁷. To pomeni, da imajo ženske manj želja po izobraževanju in strokovnem usposabljanju, da ne žele dosegati moških, da imajo nižjo mitiviranost za družbenopolitične vloge itd. Verjetno tudi zato, ker so poleg službe preveč zaposlene z domom, družino, materinstvom itd. Zaposlenost z domom jim onemogoča družbene stike²⁸ in njihovo dejavnost uravnava v tisto, kar jih čustveno bolj angažira, to pa je predvsem materinstvo.

Kolikor je lahko ta domneva o motivacijskem deficitu popreproščena in enostranska, pa je po drugi plati koristna za razmišljanje o ženski kriminalnosti, za katero ugotavljamo, da le v izjemnih primerih (npr. pri tatvinah v samopostrežnih prodajalnah) presega moško. Vprašali bi se lahko, ali nemara ženskam tudi za *nekonformizem in odklonskost manjka ustreznih aspiracij* po doseganju kake prednosti, premoženja, pravic, ugodnosti itd. z nezakonitimi sredstvi in na nepošten način.

Ženskam so tudi v kriminologiji pripisovali poslušnost, podredljivost, ubogljivost, prilagodljivost, smisel za red, pomanjkanje smelosti itd. Ali potemtakem ženskam njihova vzgojna vloga in odgovornost, ki jo imajo v družini ali se nanjo šele pripravljajo, zavira morebitno kriminalnost? To naj bi veljalo predvsem za možnosti, ki se odpirajo z novejšimi spremembami v družbi, s katerimi so ženskam dostopnejši razni položaji tudi v gospodarstvu in politiki.

Ali so ženske manj »socializacijsko deficitne«²⁹ bolje preskrbljene, manj ogrožene, bolj nadzorovane, bolj konformne itd. ali v zvezi s svojo socialno promocijo nimajo toliko želja po napredovanju in spremembah, kar je pogosto povezano tudi s tveganjem.

Naša sociologija, kriminologija, socialna psihologija in vrsta drugih, zlasti družboslovnih znanosti se bodo morale spoprijeti še s prenekaterimi raziskavami, da bomo spoznali dejavnost, kakršna je tako v družini kot na delovnem mestu in v družbenopolitičnem življenju in ki je lahko tako ali drugače povezana z žensko deviantnostjo.

4. Priložnost za kriminal in motivacija zanj

Dokler je bila ženska vezana na opravljanje svoje tradicionalne vloge hčere, žene, matere, gosposinje, skratka, dokler je bila doma, je najbrž

²⁷ Kranjc, A.: »Društveni položaj žena...«, str. 284-309.

²⁸ Prav tam, str. 308.

²⁹ Leder, str. 90.

res lahko bila le prešuštnica, prostitutka, čarovnica, detomorilka, ubijalka, aborterka itd., če naj sploh v razmerah popolne dominacije moških in razredne neosvobojenosti velikih družbenih skupin takšnim in podobnim pojavom dajemo tipološke klasifikacije po morebiti enem samem (četudi usodnem) dogodku v življenju ženske.

Z emancipacijo, formalno in dejansko enakopravnostjo, razrednim, rasnim, narodnostnim ali kakšnim drugim osvobajanjem, s spremenjenimi gospodarskimi možnostmi, s tehnologizacijo gospodinjstva in servisnimi dejavnostmi za pomoč materam, ženam in gospodinjam (toda ne le njim), z enakimi možnostmi razvoja, izobraževanja in zaposlovanja in sploh z revolucionarnimi družbenimi spremembami prihajajo tudi ženske v razmere, ko jim je podobno kot moškim omogočeno storiti enaka kazniva dejanja.

Glede na to in upošteva je teorijo priložnosti, prihajajo prenekateri sociologi in kriminologi do prepričanja o nujnosti naraščanja ženske kriminalnosti. In ne le to. Trdijo, da ženska kriminalnost dobiva »moške« poteze oziroma da se pojavlja t.i. »uniseks« kriminaliteta.

Če so torej že priložnosti enake ali vsaj podobne, kako je potem z motiviranostjo za kriminal in sploh za odklonskost v vedenju? Zakaj je med ženskami na splošno vsaj pet do šestkrat manj kriminala? Ali so razločki res toliko biopsihološko pogojeni, da jim enakost družbenih razmer še ni enakovredna? O tem obstajajo različne hipoteze, premalo pa imamo raziskav, da bi lahko tudi globalno in ne le ob posameznih deviacijah verificirali dejanskost.

Delovno mesto, poklic, zaposlitev itd. dajejo ženskam enake možnosti kot moškim, vendar jih bodisi ne izbrabijo ali pa jih drugače dojemajo? Ali so njihove želje nižje in prej potešene? Ali je na »spolu utemeljena blokirana priložnost«³⁰ resničnost ali mit?

Priložnost pa vendarle ni ključni dejavnik za kriminaliteto, ker je za nezakonitost potrebna človekova popolna subjektivna pripravljenost. Če te ni, potem tudi priložnost, naj je še tako ugodna, ni ne zapeljiva in ne zaskrbljujoča.

Že vse od klasičnih pojasnjevalcev ženskega vedenja, kot so bili Lombroso, Freud, Pollak in drugi, obstaja dosti domnev in razlag, zakaj je tako. Etiološki stereotipi ženske kriminalnosti, ki jim očitajo tudi spolno ideologijo, se podirajo. Ni pa še generalne teorije (če naj bi sploh bila) o vzročnosti in motiviranosti, zakaj je (še vedno) manj odkrite ženske kriminalitete (čeprav je žensk več kot moških). In nazadnje, ali je to sploh pomembno in za koga? Vprašanj je torej več kot odgovorov.

5. Prikritost

Prikritost ženske odklonskosti *ni ostala brez pozornosti*, zlasti ne v kriminologiji. V zvezi s tem sta znani predvsem dve nasprotujoči si stališči:

³⁰ Cernkovich/Giordano, str. 146.

– Po prvem je ženske odklonskosti v vedenju manj kot moške tudi, kot pravijo, zaradi biopsiholoških pomanjkljivosti in neenakosti nasproti močnejšemu spolu. Ta smer posebno poudarja fiziološko pa tudi duševno nedoraslost ženskega spola.

– Po drugem ženske store dosti več kaznivih dejanj in drugega odklonskega vedenja, vendar pa zaradi vloge, ki jo imajo v materinstvu, gospodinjstvu, ljubezni itd., kakor tudi zaradi moškega paternalizma, kavalirstva in viteštva ostaja dosti njihovega deviantnega vedenja neprijavljenega in prikritega. To bi pomenilo, da uradne statistike obsegajo znatno manj ženske kriminalnosti, kot jo je v resnici, in še manj, kot je to mogoče doseči na splošno.

Kljub prenekaterim novejšim tujim raziskavam, ki se ukvarjajo s »temnim poljem« kriminalitete, sploh ni dosti domnev o morebitni prikritosti zaradi spola storilcev. Zato bo treba premagati še marsikatero metodološko oviro in tudi drugače zastaviti zbiranje že tako pomanjkljivih podatkov o tistem, kar vedo le redki posamezniki oziroma žrtve, ki dostikrat tudi nerade (ali sploh niso pripravljene) izpovedo, kaj se jim je zgodilo. Boljše odgovore, če jim je verjeti, dajajo izpovedi storilcev, vendar pa ne potrjujejo mnenja, da je prikritost žensk večja.³¹ Poleg tega so raziskave opravljene na izbranih populacijah – predvsem študentih; kolikor gre zanje, npr. v ZDA, »ni razloga za dvom, saj ni bistvenih dokazov, da deklice store več prikrite kriminalitete kot dečki.«³² Po drugi plati pa ugotavljajo, da prenekateremu ženskemu vedenju ne pridajajo tolišne pozornosti kot sicer (čeprav so tudi nasprotni pojavi). Zaradi tega zopet nastaja dvojje vprašanje:

– Kakšna je sploh »vidnost« ženske kriminalitete, da pri posameznih vrstah povzroča takšno ali drugačno pozornost formalnega ali neformalnega nadzorstva, ki pa sta po svojih vlogah in moči različna in lahko diskrecijsko delujeta na prikritost.

– Kakšna je dejanska prikritost, na katero ne vpliva samo nadzorstvo, marveč tudi prijave prebivalstva, pregonljivost kakega ravnanja, selekcija v nadzorstvu, všteti kriminalno in kaznovalno politiko, nesposobnost mehanizmov itd.

Gotovo ima *nizko vidnost* vsa tista in zlasti ženska *kriminaliteta*, ki se dogaja v zaprtih in primarnih skupinah, to je v družini, gospodinjstvu, materinstvu, v zvezi s spolnostjo in ljubeznijo itd. V ozadju oziroma »nevidne« ostajajo ženske tudi v primerih napeljevanja, pomoči, vzpodbujanja in sploh organiziranja kriminalitete, ki jo store drugi – tudi zanje (prav tako bi lahko trdili narobe). »Lahko se reče, da so bolj udeležene pri pasivnih in manj pri aktivnih oblikah kaznivih dejanj, ki zahtevajo fizično moč za izvršitev.«³³ Pasivnost, zvižanost, zapeljivost in podobno pa niso vidne. Bolj vidna je ženska kriminaliteta na tistih področjih, kjer ženske

³¹ Adler: Women's emancipation ..., str. 108.

³² Smart: The new female criminal: reality or myth, str. 55.

³³ Vouk, str. 348.

enakopravneje z moškimi stopajo v delovna, poklicna, poslovna in podobna razmerja, čeprav po svetu ugotavljajo, da jim je v marsikateri državi na prenekaterih področjih, kot v prometu, javnem redu in miru itd., z moškimi zasedeno formalno nadzorstvo v deželah naklonjeno (po drugi strani pa se ponekod feministke pritožujejo o ravno nasprotnem).

Študije o kriminalnosti kupcev v samopostrežnih prodajalnah in sploh v trgovini kažejo (in tudi raziskava inštituta za kriminologijo v Ljubljani, da je največja prikritost ženske nepoštenosti prav tu. Prikritost je očitna še pri goljufijah, zatajitvah, poneverbah in podobnih dejanjih, ki so kakorkoli povezana z delovnim mestom ali opravljanjem poklica (npr. nepoštenost trgovskega osebja).

Posebno vprašanje je prikritost t.i. kriminala brez žrtev³⁴. To so tista, sicer prepovedana ravnanja, pri katerih žrtev pristaja na »viktimizacijo« zaradi določenih prednosti, ugodja, plačila itd. Gre za prostitucijo, toksikomanije, beračenje, potepuštvo itd. in najbrž bi za naš namen lahko prišteli sem še kriminalne splave. Ženska »kriminalnost brez žrtev« obstaja zaradi prostovoljnega sprejemanja določene enakovrednosti v lastni viktimizaciji, ki je za posameznico večja od ogroženosti zavarovane vrednote same, kolikor dejanje povrhu ne daje še možnosti za morebitno lastno uživanje in zadovoljstvo. V bistvu pa gre za konflikt v dojemanju oškodovanosti med posameznikovim stališčem in pravno urejenostjo.

Zaradi opravljanja različnih vlog je *prikritost ženskega odklonskega vedenja* lahko *pomembno vprašanje*, ker deluje na moralo in vrednote družine verjetno bolj kot pri moških, ki opravljajo manj socializacijskih vlog. Kriminologijo čakajo posebno pri ugotavljanju povezav med kriminaliteto in spolom odgovorne naloge. Kajti dosedanja dognanja o prikritosti so lahko dvomljiva zaradi različnosti družbenih ureditev, v katerih so nastale, in jih zato ne gre posploševati. O tem je tudi dosti nasprotujočega si pisanja. Pri nas raziskav o tem še ni.

Sklep

Podoba, ki jo imajo ženske o sebi, posebno v sedanjih družbeno-gospodarskih razmerah, prinaša *nove poglede in rekonceptualizacijo teorij o etiologiji* in naravi ženske kriminalnosti v sodobnem svetu. Zato je opuščanje tradicionalnih pogledov tudi na konvencionalno žensko kriminalnost vsesplošen pojav, hkrati pa ponekod presenečajo nove oblike udeležbe žensk v kriminaliteti posameznih družb. Ker prenekaterim tujim raziskavam (naših pa ni) manjkajo razredni, politični, zgodovinski in gospodarski pogledi na žensko deviantnost in ker se ženska kriminaliteta (v tujini) obravnava predvsem z zornega kota stroke in preveč enostransko, še vedno tudi biološko in psihološko – imajo prenekatero ugotovitve

³⁴ O tem je zelo veliko tudi nasprotujočega si pisanja.

dokaj omejen pomen, čeravno izražajo bistrost piscev in tveganje v modrovanju.

Ženska kriminaliteta je dejanskost kot katerakoli druga družbena patologija; v sebi nosi kali družbenih nasprotij in ne le osebne konflikte (bodisi telesne, bodisi duševne). Zato je pluralizem vzrokov edina pot k spoznavanju pojava. Nobena teorija pa doslej ne pojasnjuje zadovoljivo, zakaj je ob isti dejanskosti manj kriminalitete pri ženskah kot pri moških.

Za spoznavanje ženske kriminalnosti, zlasti v naših razmerah, bi morali proučevati trende v daljših obdobjih. Še posebej bi morali biti pozorni na družbeno-gospodarske, politične, zgodovinske in druge razmere, na takšno ali drugačno inkriminacijo, na kazensko in kriminalno politiko ter možnosti preprečevanja posameznih vrst kaznivih dejanj, pri katerih ženske poprečno ali nadpoprečno pogosto nastopajo kot storilke.

Postopno in kljub majhnim izjemam nenehno zmanjševanje deleža odkrite ženske kriminalitete od leta 1957 dalje je pri nas proces, ki je ravno nasproten ugotovitvam v zahodnem svetu, je pa podoben tistim, o katerih pišejo v vzhodnoevropskih socialističnih državah, zlasti v Sovjetski zvezi. Vendar ne poznamo vzrokov, zakaj je tako, saj nekaj delnih razlag ni mogoče šteti kot marksistično analizo prednosti, ki jih ima takšen ali drugačen socializem pred kapitalističnim svetom tudi v ženski kriminalnosti. Zaradi tega bo to ključno vprašanje ostalo še lep čas odprto. Ali je mogoče reči, da večja zaposlenost in pomanjkanje časa, večja odgovornost doma in v službi itd. zmanjšujejo kriminalne tendence žensk? Ali je glede na upadanje udeležbe kljub povečanju zaposlenosti čedalje manj priložnosti? Ali družbena ureditev, kakršna je naša (čeprav še ni idealna za ženske), zadovoljuje materialne in duševne potrebe ter omogoča konformizem v vedenju? Ali pri ženskah bolj kot pri moških? Ali pasivizacija žensk na prenekaterih področjih vzdržuje neprizadetost tudi v kriminalnih intencijah?

Številčni porast žensk v družbeno dejavnem življenju ne prinaša ustreznega povečanja napredka,³⁵ kar je negativno. Toda po obstoječih kriminalnih statistikah tudi ne prinaša povečanja odklonskosti, kar je pozitivno. Vzrokov za ta razkorak še ne znamo dokazati, zlasti še, če je to v zvezi z osvobajanjem človeka prek osvobajanja dela (kolikor ni tolerantnost žensk večja).

Politične resolucije in sklepi s tega področja³⁶ vabijo k raziskovalnemu delu o družbenih vprašanjih, ki zadevajo ženske. Za kriminologijo so take vzpodbude kot naročene (upajmo, da se bodo v zadevni svobodni menjavi dela našli tudi naročniki).

Ljubljana, 28. julija 1980

³⁵ Glej »Društveni položaj žena...«, str. 584.

³⁶ Zlasti glej sklepe predsedstva CK ZKJ, 27. junija 1980, Delo 28. 6. 1980, str. 3.

UPORABLJENI VIRI

1. Adler, Freda: *Sisters in Crime*, 1975, 287 s.
2. Adler, Freda: The interaction between women's emancipation and female criminality: a cross-cultural perspective, *International Journal of Criminology and Penology*, 5, 1977, 2, s. 101-112.
3. Adler Freda/Rita James Simon: *The Criminology of Deviant Women*, 1979, 425 s.
4. Armstrong, Gail: Females under the Law - »protected« but unequal, *Crime and Delinquency*, 23, 1977, 2, s. 109-120.
5. Bogdanova, L. F.: Kriminološka karakteristika pravonarušeni nesoveršenoletnih ženskoga roda, *Vestnik Leningradskoga universiteta*, 1979, 11, s. 90-95.
6. Cernkovich, Stephen/Giordano, Peggy C.: Delinquency, opportunity and gender, *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 70, 1979, 2, s. 145-151.
7. Chesney - Lind, Meda: Judicial paternalism and the females status offender, *Crime and Delinquency*, 23, 1977, 2, s. 121-130.
8. Cremer, Carl Gustav: *Untersuchungen zur Kriminalität der Frau*, 1974, 248 s.
9. Crites, Laura: *The Female Offender*, 1978, 230 s.
10. Cullen, Francis et al.: Sex and delinquency, *Criminology*, 17, 1979, 3, s. 301-310.
11. Datesman, Susan et al.: *Female delinquency: an application of self and opportunity theories*, *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 12, 1975, 2, s. 107-123.
12. Datesman, Susan/Scarpitti, Frank: Female delinquency and broken homes, *Criminology*, 13, 1975; 1, s. 33-55.
13. Društveni položaj žene i razvoj porodice u socijalističkom samoupravnom društvu, NIRO, Komunist, Ljubljana, 659 s.
14. Einsele, Helga: Besonderheiten der weiblichen Kriminalität und des Frauenstrafvollzugs, *Zeitschrift für Strafvollzug*, 20, 1971, 3, s. 127-140.
15. Eisenbach-Stangl, Irmgard: Weibliche Körper und menliche Vernunft, Abweichung und kontrolle von Frauen, *Kriminalsoziologische Bibliographie*, 6, 1979, 23-24, s. 4-38.
16. Feinman, Clarice: Sex role stereotypes and justice for women, *Crime and Delinquency*, 25, 1979, 1, s. 87-94.
17. Felsenburg, Rosa: »Unfeminine« delinquent girls, *International Journal of Offender Therapy*, 15, 1971, 1, s. 21-23.
18. Giordano, Peggy: Girls, guys and gangs: the changing social contexts of female delinquency, *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 69, 1978, 1, s. 126-132.
19. Gipser, Dietlinde: Mädchenkriminalität, 1975, 158 s.
20. Golodnjuk, M. N.: Nekotorye voprosy ženskoj prestopnosti, *Vestnik Moskovskogo universiteta* 1978, 1, s. 23-30.
21. Golodnjuk, M. N.: Problemy ženskoj prestopnosti v kapitalističeskom obščestve i buržoaznoj kriminologii, *Vestnik Moskovskogo universiteta*, 1979, s. 68-75.
22. Golodnjuk, M. N.: Voprosy profilaktiki ženskoj prestopnosti, *Vestnik Moskovskogo universiteta*, 1980, 2, s. 22-39.
23. Hoffman-Bustamante, Dale: The nature of female criminality, *Issues in Criminology*, 8, 1973, 2, s. 117-136.
24. Kaiser, Günther: Das Kind als Opfer, *Kriminalistik*, 24, 1970, 3, s. 122-129.
25. Kalogeropoulos, D.: La femme et la criminalité, *Instantanes criminologiques*, posebna izdaja, julij 1977, s. 189-204.
26. Klein, Dorie: The etiology of female crime: a review of the literature, *Issues in Criminology*, 8, 1973, 2, s. 3-30.
27. Leder, Hans, Claus: *Frauen und Mädchenkriminalität*, 1978, 168 s.
28. Maklecov, Aleksander: Žena in zločin, ponatis iz Zbornika pravne fakultete v Ljubljani, XX, 1944, 27 s.
29. Middendorf, Wolf: Die Kriminalität, der Frau im Wandel, *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, 91, 1979, 1, s. 192-223.
30. Norland, Stephen/Shover, Neal: Gender roles and female criminality, *Criminology*, 15, 1977, 1, s. 87-104.
31. Price, Ray: The forgotten female offender, *Crime and Delinquency*, 23, 1979, 2, s. 101-108.
32. Program ZKJ, CZP Komunist, 1975, 218 s.
33. Raffalli, Henri Christian: The batteret child, *Crime and Delinquency* 16, 1970, 2, s. 139-150.
34. Rotter, Mechthild: Die Frau in der Kriminologie, *Kriminalsoziologische Bibliographie*, 6, 1979, 23-24, s. 83-100.
35. Rans, Laurel: Women's crime, *Federal Probation*, 42, 1978, 1, s.
36. Rasko, Gabriella: The victim of female killer, *Victimology*, 1, 1976, 3, s. 396-401.
37. Scutt, Jocelynn: Toward the liberation of the female lawbreaker, *International Journal of Penology and Criminology*, 6, 1978, 1, s. 5-18.
38. Simon, Rita James: *Women and Crime*, 1975, 126 s.
39. Smart, Carol: The new female oriminal: reality or myth, *British Journal of Criminology*, 19, 1979, 1, s. 50-59.
40. Smart, Carol: *Women, Crime and Criminology: A Feminist Critique*, 1977, 208 s.
41. Spatz, Widom Cathy: Female offenders, *Criminal Justice and Behaviour*, 6, 1979, 4, s. 365-382.
42. Spatz, Widom Cathy: An empirical classification of female offenders, *Criminal Justice and Behaviour*, 5, 1978, 1, s. 35-52.

Zgodovina marksizma (Storia del marxismo)

Einaudi, Torino

Storia del marxismo je zajetno in doslej najbolj sistematično delo iz zgodovine marksizma, ki presega zgolj historiografske okvire in se v marsičem prav študijsko ukvarja s posameznimi problemi, s katerimi se je spoprijemala marksistična misel. Upošteva vsa pomembna dela – tudi dela zgodnjih dvajsetih let (čas, ki ga po obdobju 1840–1914 lahko štejejo za najbolj bogat glede na količino, raznovrstnost in nemara tudi kvaliteto marksističnih del in študij o marksizmu) – o posameznih aspektih marksistične teorije in zgodovine¹, upošteva tudi monografije, prezentacije posameznih teoretskih šol in delno ali popolno predstavlja socialdemokratske in komunistične stranke. *Zgodovina marksizma* je kolektivno delo, v katerem sodeluje veliko število znanih in uglednih marksističnih piscev vseh narodnosti, ureja pa ga uredniški odbor (Georges Hout, Franz Marek, Ernesto Ragionieri, Vittorio Strada, Corrad Vivanti) pod vodstvom znanega marksističnega politologa in zgodovinarja Ericha J. Hobsbawma. Izhaja pri torinski založbi Einaudi, ki je znana po mnogih resnih in skrbno pripravljenih izdajah del iz marksistične zakladnice in je bila že doslej – torej sproti – prevedena v mnoge jezike. Prva knjiga je izšla l. 1978, doslej so izšli trije deli, v pripravi pa sta druga knjiga tretjega dela in četrti del (po napovedi v italijanski reviji Rinascita sta že v tisku).

V obsežnem predgovoru k I. knjigi razgrinja E. H. Hobsbawm že znano dejstvo, da

sintetičnih del iz zgodovine marksizma (vsaj v začetku priprav tega dela, torej okrog l. 1975) pravzaprav ni bilo. Delo, ki bi še najbolj ustrezalo potrebi po takšni pregledni sintezi, je bila še vedno Zgodovina socialistične misli E. H. Carra; toda ne ukvarja se samo z marksizmom in njen analitski interes je delno omejen. V zadnjih dvajsetih letih je sicer izšlo precejšnje število del o posameznih vidikih marksistične teorije in zgodovine, na primer *Zgodovina ruske revolucije* E. H. Carra, pa več monografij o najpomembnejših osebnostih marksizma, o miselnih smereh in tokovih, o zgodovini socialdemokratskih in komunističnih strank; izšlo je tudi več skrajno specialističnih študij o posameznih teoretskih problemih. Vso to množico gradiva je danes že mogoče sintetizirati, ker se je medtem tudi izoblikovalo zadostno število resnih znanstvenikov, ki lahko prispevajo k temu delu. To je na kratko tudi namen *Zgodovine marksizma*; kajpada ji je mogoče očitati, da se ji poznajo sedemdeseta leta, v katerih je nastajala, bo pa vendarle vsaj naslednjih trideset let veljavno znanstveno sporočilo.

Zanimiva je Hobsbawmova izhodiščna misel, da zgodovina marksizma ne more biti samo zgodovina tistega, o čemer so marksisti pisali, razpravljali, mislili; treba je preučiti tudi gibanja in razmere, ki so jih navdihovale, pa tudi tiste ideje, ki se razglašajo za marksistične. Vključiti je treba tudi analizo razvoja socialističnih družb. Ker sta teoretska širina marksistične analize in politični vpliv marksizma prodrli v vse pore človekovega mišljenja in delovanja, je razumljivo, da gre za zares velik knjižni podvig.

Načela, ki so po njih avtorji organizirali vse to ogromno gradivo, so dovolj zgovorna. Izhodišče jim je bila teza, da zgodovine marksizma ni mogoče šteti za dokončano, saj je marksizem še življenjsko močan in pravzaprav vse od Marxa in Engelsa ni doživel prekinitve. Domnevati je torej mogoče, da bo bralec namenil svojo pozornost *Zgodovini marksizma* tudi s stališča, koliko lahko pripomore k reševanju današnjih vpra-

¹ Kot primer: Študija G. Sofrija o Marxovem pojmovanju azijskega produkcijskega načina (v II. knjigi) ali, denimo, o taylorizmu po oktobrski revoluciji (III. knjiga).

šanj, koliko je v izvornih, klasičnih tekstih živega soka za naša današnja vprašanja. Naslednje načelo razodeva, da predmet te zgodovine ni nekakšen specifični marksizem, pa tudi ne »pravi« marksizem nasproti lažnim in deviantnim. Zato ta zgodovina zajema vse strukture mišljenja, ki zase trdijo, da izhajajo iz Marxa, ali da so pod vplivom njegovih idej, kar pomeni, da vključuje tudi zelo oddaljene vplive, ki nas včasih odpeljejo daleč od kroga mislecev, gibanj in institucij, ki se opredeljujejo kot marksistične; vendar pa so takšni ekskurzi obravnavani le obrobno.

Vseobsežnost tega programa ne implicira agnostičnega stališča glede vprašanja, kaj je in kaj ni marksistično, še manj glede znanega »Kaj je Marx resnično mislil?«, ter glede bolj ali manj pravilne razlage marksizma – tudi te namreč pripadajo *Zgodovini marksizma*. Za marksizem je neizpodbitno značilna neka določena lastnost, ki izhaja tako iz teoretske celotnosti Marxovega dela iz posameznih praktičnih problemov, ki je zanje mislil, da jih bo po tej poti lahko razrešil. Hobsbawm pa govori o »enotnosti v različnosti«, ki ne temelji na teoretičnem in političnem strinjanju, temveč na skupnih ciljih (na primer »socializem«) in še zlasti na skupnem opiranju (v načelu) na teorijo, ki izhaja iz Marxovih in Engelsovih del, neodvisno od tega, kaj jim je bilo odvzeto in kaj spremenjeno. V skladu s tem konceptom so tako izključeni »legalni marksisti« iz carske Rusije in sicer v trenutku, ko so *de facto in de iure* prenehali težiti k skupnem cilju, čeprav so vsaj v začetku ostali zvesti teoriji. Izpadli so na primer tudi fabijevci (ne pa Bernstein, ki jim je bil sicer blizu), ker so v celoti odklonili doktrino, stališče revizionistov do nje pa je bilo drugačno.

Organizacijska ureditev snovi je imela dve načeli: pokazala je tiste tematske sklope in družbene spremembe, ki so najbolj relevantno vplivali na strateške in taktične ideje marksistov, ter seveda nujno kronološko načelo.

Med prvimi, najpomembnejšimi kategorijami sprememb, so se osredotočili zlasti na:

– razvoj svetovnega kapitalizma, ki je toliko spremenil sistem, da so morali marksisti večkrat priznati, da je ob koncu 19. stol., z »imperializmom«, prišlo do nove faze;

– prodor marksizma in marksističnih gibanj v države, ki se v celoti razlikujejo od

srednjeevropskih in zahodnoevropskih držav;

– zmagovite revolucije, ki so prvič postale pred marksiste vprašanje državne organizacije in razvoja socializma, ki nanj prejšnja marksistična teorija ni dajala nikakršnih konkretnih odgovorov;

– poznejši razvojni tokovi v tistem delu sveta, kjer so marksistična gibanja ali partije prevzele državno oblast; tudi za to Marxova dela niso mogla – praktično vzeto – dajati nekih konkretnih navodil;

– današnja neizenačena, divergentna (ali morda konvergentna) razvojna shema sveta, kar vključuje vse doslej navedene elemente.

Največji del teh sprememb se ujema tudi kronološko; ustrezna periodizacija je avtorjem omogočala, da gradivo predstavijo tudi v medsebojni odvisnosti. Zato se na tem mestu ne bomo ukvarjali s kronološko predstavitvijo, ampak bomo le (v grobem) opozorili na glavna tematska področja treh knjig, ki so že izšle.

Prva knjiga obsega *Marksizem v Marxovem času* oziroma sega od predmarksovskega socializma in dovolj klasičnih konotacij med Marxovo mislijo in njegovim, na posebno področja usmerjenim zanimanjem (zgodovino, filozofijo, kritiko politične ekonomije, državo itd.), pa do manj običajnih tem (npr. Marx in iskanje komunistične svobode) ter čisto poljudnih popularizatorskih prikazov, kot npr. Engelsov portret.

Marksizem v času 2. Internacionalne (druga knjiga) začenja z vprašanjem razširjanja in hkratne vulgarizacije marksizma, povezuje celotnost evropske kulture z marksizmom ob prelomu stoletja, se ukvarja z vprašanji partije in politične strategije, zlasti pa z vprašanji ortodoksije in revizionizma (Bernstein, Kautsky), z obnovo marksizma (R. Luxemburg) in obravnava Plehanova tako rekoč kot žrtev ortodoksije. V drugem delu pa gre za bolj informativno, skorajda poučno predstavitev vpeljevanja ali uveljavljanja marksizma v posameznih državah (zlasti zanimiva je analiza Georgesa Sorela kot primer prehoda od metafizike do mita) in za tista posamična vprašanja, ki so v tistem času najbolj terjala znanstveni premislek (vprašanje o narodu, kmečko, kolonialno vprašanje, vprašanje vojn).

Tretja knjiga je napovedana v dveh obsežnih delih; prvi, ki je že izšel, zajema čas

od oktobrske revolucije do krize leta 1929 in se po organizaciji vsebine ne odmika od koncepta prejšnjih dveh knjig: od splošnih teoretskih vprašanj (marksistična razprava o revoluciji, Lenin-Trocki, socialna demokracija, avstromarksizem, posebej »med boljše- vizmom in socialno demokracijo«, konstitutivni elementi v mednarodnem komunističnem gibanju in boljše- vici- zacija komunističnih partij in drugo) do obravnave procesov socialističnega razvoja v posameznih državah in zopet do predstavitve teoretskih in praktičnih žarišč novega časa: ekonomske učinkovitosti (Lenin, Taylor, Stahanov) ter ekonomije in politike (Buharin); posebej pa so zanimivi in informativni prikazi filozofskih in kulturnih vprašanj (Lukács in Korsch), in sicer poglavji od kulturne revolucije do socialističnega realizma ter umetnost in revolucija (to poglavje je le delno objavljeno).

K tretji, torej zadnji izšli knjigi, bi veljalo dodati nekaj dodatnih informacij:

Avtorji presenetljivo soglasno ugotavljajo, da sta se presoja zgodovine marksizma in pogled nanjo z oktobrsko revolucijo in po njej korenito spremenila. Zdaj prevladujejo vprašanja iz konkretne realnosti, njenih protislovij, vzajemne pogojenosti med državo, ekonomsko bazo, politično nujnostjo. Hobsbawm piše: »Prvič v zgodovini je vprašanje izgradnje socialistične družbe prenehalo biti abstraktno«. Davies: »Prvič v zgodovini je marksistična vlada poskušala vpe- ljati planiranje celotnega gospodarstva«.

Čeprav se skoraj 1000 strani obsegajoče delo ukvarja s praktično vsemi aspekti marksistične misli v obdobju od oktobrske revolucije do velike krize l. 1929, pa le kaže poudariti temo, ki se zdi poglavitna, in ki trdno in logično veže ta čas s kar najbolj aktualnimi teoretskimi, političnimi in ekonomskimi dogajanja našega časa: to je, na kratko rečeno, *strategija preobrazbe in plansko gospodarstvo* v marksističnih razpravah, ki so se vnele z oktobrsko revolucijo. Seveda pa tudi druga področja niso zanemarjena – teme iz politične zgodovine teoretskih stališč, iz zgodovine kulture itd., ki so jih napisali znani zgodovinarji tretje internacionale (na primer Miloš Hajek).

Zelo zanimive in informativne so ugotovitve o razmerjih med teoretskim »orožjem« marksistov, od boljše- vikov do avstro- mark- sistov, od Hilferdinga do Lukácsa, od Korsch-

ha do Pannekoeka in med zahtevami časa. Hegedüs opozarja, da je »neka revolucio- narna situacija le redko v zgodovini naletela na že pripravljeno podobo prihodnosti, kakor se je izoblikoval znotraj boljše- vikiškega toka v marksizmu«, Alec Nove pa navaja vrsto kritičnih pripomb glede neustrezne pripravljenosti na naloge neposredne prihodnosti. »Bilo bi napačno«, piše Nove, »če bi marksizmu očitali, da ni izdelal projektov ali funkcionalnih modelov za socialistično gospodarstvo; izkušnja je velika in nenadomestljiva učiteljica. Vendar pa je kljub temu prav, če opozorimo, da je bil marksizem močno nagnjen k ignoriranju, zanemarjanju praktičnih gospodarskih vprašanj, ki se jih neizogibno mora lotiti vsaka socialistična država«.

Vprašanje ideologije, ki ga Hegedüs sintetizira (»ideologija se je razvijala v apolo- getsko teorijo države«), je postalo še bolj zapleteno v poznejših desetletjih, in Roju Medvedjevu, zapriseženemu kritiku stalini- zma, se zdi, da mora ugotoviti, da sta »dok- trina in ideologija v marksizmu imeli vedno velikansko vlogo v sistemu oblasti v social- ističnih deželah«, in da je boj različnih skupin za oblast pogosto determinirala izbira rešitve za določeno ideološko vprašanje.

Prav o pluralizmu mnenj v III. internacionali – pod vodstvom Zinovjova, pa tudi Buharina – je zelo prodrone strani zapisal Aldo Agosti. Baruch Knei-Paz povezuje Trockega oz. teorijo permanentne (ali bolje »nepretrgane«) revolucije s teorijo zaostalosti ali, z drugimi besedami, s teorijo social- istične revolucije, ki jo je mogoče specifično »aplicirati« na zaostale družbe. Tema o zaostalosti Rusije – z drugimi besedami – tudi problem marksistične misli, ki se mora prilagoditi dotlej neznanemu okviru revolucije, ki se spopada z nerazvitostjo in industrializacijo; temu vprašanju je v knjigi namenjena velika pozornost.

Avtorji odpirajo tudi vprašanja o soča- snosti/usklajenosti centraliziranega planira- nja in »kontrol od spodaj«, o dejanskem predstavištvu interesov množic ali, drugače rečeno, o oblikah politične demokracije v družbi in državi, ki je zavzeta z veliko druž- beno preobrazbo, in ki ji trajno pretijo skuš- njave, kakršne so »utiranje« bližnjic, samo- voljnost oblasti itn. Ta vprašanja se v deset- letju, ki ga knjiga obravnava, najbolj strnejo v odličnem orisu osebnosti Buharina; ta

vprašanja pa so tudi naša današnja vprašanja.

Zanimiva je posebej tudi razprava o Taylorizmu oz. o ekonomski učinkovitosti po Oktobru (R. Finzzi) in o vlogi sindikatov pri planiranju, pri oblikovanju modelov ekonomskega razvoja in organizacije dela.

V predgovoru k tej – tretji – knjigi je Hobsbawm zapisal, da daje »dokaj homogeno interpretacijo«, s čimer se je mogoče strinjati, čeprav so opazne tudi interpretativne razlike, saj gre za številne in torej različne avtorje, avtorje različnih teoretskih afinitet in historiografskih šol. Homogenost je delo dobilo predvsem iz dveh razlogov: 1. avtorji so znali historizirati določeno obdobje, ne da bi pozabili na projekcijo in vpliv, ki ga imajo rezultati tega obdobja, njegova nasprotja, uspehi in porazi na naš čas; in 2. »lekcijo« iz boljševiskega obdobja so znali interpretirati v povezavi s sleherno drugo teoretično in praktično izkušnjo. To delo sicer ne poskuša odkriti skladnosti in soglasnosti tam, kjer je ni; nekatera poglavja ali deli poglavij so odkrito neuglašeni ali celo protislovnii, toda v celoti delo vendarle zveni dovolj uglašeno glede na zgodovino marksizma, če že ne toliko glede na njegove prihodnje možnosti. E. Hobsbawm pravi, da je marksizem vedno bil »pluralistični fenomen« in ta njegova narava je danes splošno priznana.

Zgodovina marksizma povezuje različne pojave, odkriva recipročnost zgodovinskih dogajanj in teoretičnih dosežkov; zato ne gre le za historiografski zbornik, ampak za pobudo v našem današnjem iskanju odgovorov. Izhaja pač iz preverjene teze, da lahko toliko zanesljiveje in točneje napovedujemo prihodnost, kolikor globlje poznamo preteklost. Res je sicer, da gre za izredno obsežen založniški podvig, vendar hkrati gotovo tudi za najbolj izčrpen in sistematičen prikaz zgodovine marksizma; morda bi našli tudi na Slovenskem možnost, denimo, za medzaložniško sodelovanje, ki bi lahko z izdajo takšnega dela zapolnilo občutno vrzel in izkazalo posluh in pripravljenost za izdajanje družboslovne literature, dasiravno velja ugotoviti, da se je stanje na tem področju v zadnjem času izboljšalo. Toda glede na nepojmljiv, prav zgodovinski zaostanek, ki slovensko kulturo iz desetletja v desetletje vse bolj tare, še vedno nismo prišli dovolj v bližino, recimo, srbsko-hrvatskega jezikov-

nega področja – kar zadeva prevodno literaturo, kaj šele, da bi kdaj lahko »ujeli« druge nacionalne kulturne prostore.

Neda Pagon-Brglez

EMIL ROJC

Izobraževanje za delo in samoupravljanje

(*Delavska enotnost, Ljubljana, let. 1981, str. 260*)

V letu 1981 je izšla v Ljubljani pri založbi Delavska enotnost publikacija Emila Rojca z naslovom *Izobraževanje za delo in samoupravljanje*. Že naslov publikacije kaže, da se v njej avtor loteva obravnave (zlasti za današnji čas, v katerem usmerjeno izobraževanje že »stopa« po svoji začetovani poti) aktualne tematike. Tematiko, ki jo publikacija obravnava, lahko glede na njene glavne značilnosti opredelimo z besedami samega avtorja kot »poskus orisa vloge delavcev v združenem delu kot nosilcev samoupravnega vzgojnoizobraževalne politike.« K že opredeljenemu poskusu tako splošno opredeljene tematike je avtorja vodilo več motivov: delavce v združenem delu potiska v vlogo nosilcev samoupravnega vzgojnoizobraževalne politike sistem socialističnega samoupravljanja, in sicer z uveljavljanjem novega družbenoekonomskega položaja delavca v združenem delu, z nezadržnim vraščanjem kadrovske-izobraževalne funkcije v odnose družbene reprodukcije, s podružbljanjem vzgoje in izobraževanja, pa tudi s povezovanjem izobraževanja v enoten sistem samoupravno združenega dela.

Publikacija *Izobraževanje za delo in samoupravljanje* vsebuje deset delov.

V prvem delu *Splošno o temi in metodološki okvirji njenega preučevanja* avtor publikacije najprej na splošno oriše temo, ki je objekt njegovega raziskovalnega projekta, potem pa nas (okvirno) vpelje v metodološko polje utemeljenosti projekta.

V drugem delu *Izobraževanje v samoupravnih splošnih aktih organizacij združenega dela* ugotovi navzočnost oziroma opredeljenost že v naslovu zajete tematike in raziskuje predvsem: načine zbiranja delavcev za vključevanje v izobraževalni proces, prepletanje oziroma usklajevanje delavčevih interesov z interesi njegovega delovnega kolektiva pri takšnih vključevalnih dogajanjih, delavčeve pravice in dolžnosti v procesih izobraževanja, pa tudi obveznosti organizacij združenega dela do delavcev, ki se vključujejo v izobraževalni proces.

V tretjem delu *Vrste, področja in načini izobraževanja v združenem delu* se lahko bralec seznanil tako s kvantitativnimi kakor s kvalitativnimi vidiki izobraževanja delavcev v šolah. Še posebej lahko pritegne njegovo pozornost obravnava vključenosti delavcev v razne oblike dopolnilnega strokovnega, družbenopolitičnega, splošno kulturnega ter družbenoekonomskega izobraževanja; uvažanja novih delavcev v delo; usposabljanja pripravnikov ter ugotavljanja strokovne izobrazbe delavcev za opravljanje del in nalog v OZD.

V četrtem delu publikacije analizira pisec sodelovanje OZD uporabnikov z izobraževalnimi organizacijami in opredeljenost vloge in odgovornosti delegatov za delo v samoupravnih interesnih skupnostih za vzgojo in izobraževanje.

V petem delu, ki nosi naslov *Planiranje kadrov in izobraževanja v organizacijah združenega dela*, je najprej opredeljen splošni pogled na glavno temo. Poleg tega govori ta del tudi o načelih za oblikovanje in delovanje sistema samoupravnega planiranja kadrov in izobraževanja, dodan pa mu je celo poizkus opredelitve množice elementov sistema družbenega planiranja kadrov in izobraževanja v združenem delu.

V šestem delu publikacije se srečamo z avtorjevim problematiziranjem *Vpliva delavcev v združenem delu na proces reforme vzgoje in izobraževanja, na oblikovanje vzgojno-izobraževalnih programov in na opredeljevanje mreže vzgojno-izobraževalnih organizacij*. Avtorjeva kritična, problemska obravnava takšne tematike je v delu opravičena, saj lahko trdim, da bodo morali delavci v združenem delu s svojimi subjektivnimi dejavniki v prihodnje (še) učinkoviteje kot doslej vplivati na permanentne reforme tokovne samoupravne pre-

snove vzgoje in izobraževanja, saj bodo le tako lahko nastopali v dejanski in ne zgolj v normativni vlogi subjektov samoupravne vzgojnoizobraževalne politike.

Sedmi del publikacije *Kadrovsko-izobraževalne službe v organizacijah združenega dela* namenja avtor obravnavi vloge in vsebine kadrovsko-izobraževalne službe v OZD pri uveljavljanju samoupravnega položaja delavcev v združenem delu. V tem delu publikacije navaja avtor tudi nekatere zanimive ugotovitve iz ocene delovanja obstoječih kadrovsko-izobraževalnih služb v OZD. Opirajoč se na takšne ugotovitve poskuša podati celo oris samoupravnega modela kadrovsko-izobraževalne službe v OZD ter aktualizirati vsebinske vidike povezovanja kadrovsko izobraževalnih služb v organizacijah združenega dela s strokovnimi službami posebnih izobraževalnih skupnosti.

Usmerjanje v izobraževanje v OZD in oris sistema samoupravnega usmerjanja mladine in odraslih v izobraževanje – je naslov naslednjega, torej osmega dela publikacije. V njem avtor opozarja, da je prav ob problematiki usmerjanja izobraževanja »mogoče pokazati na necelovitost, če v reformnih procesih vzgoje in izobraževanja namenjamo združenemu delu zgolj sodelovanje pri urejanju pogojev za delo šol, ne pa tudi sodelovanje pri ustvarjanju nove notranje samoupravne pedagoške klime v šolah, za katero sta aktivna vloga delegatov uporabnikov ter uveljavitev položaja učencev in študentov kot aktivnih in soodgovornih samoupravljalcev osrednjega pomena.«

Deveti del publikacije prinaša temo: *Novi družbenoekonomski odnosi kot pot integracije izobraževalnih dejavnosti v samoupravno družbeno delo*. Zavedajoč se velikega pomena novih družbenoekonomskih odnosov v vzgoji in izobraževanju, in to družbenoekonomskih odnosov, ki naj bi pomenili predvsem preseganje delavčeve odtujenosti v TOZD in DO od neposrednega odločanja o obsegu sredstev za izobraževanje, poizkuša v tem delu publikacije avtor najprej opredeliti vsebino ter naravo takšnih novih družbenoekonomskih odnosov. Nadalje poizkuša braleca seznaniti tudi z nekaterimi težavami, ki spremljajo nove (že poprej opredeljene) družbenoekonomske odnose v vzgoji in izobraževanju pri utiranju njihove nove, samoupravne, integrativne poti v sfero združenega dela. Del pozornosti v središčnem de-

vetem segmentu publikacije namenja avtor tudi obravnavi oblikovanja cene vzgojnoizobraževalnih programov in storitev ter meril za oblikovanje sredstev, s katerimi so delavci v organizacijah združenega dela udeleženi v odnosih svobodne menjave dela. Poleg vsega že izrečenega vključi avtor v tem delu publikacije še razmišljanje o smereh nadaljnje samoupravne preobrazbe samoupravnih interesnih skupnosti za vzgojo in izobraževanje.

V desetem delu publikacije – *Združeno delo kot nosilec dogovarjanja o skupnih osnovah sistema vzgoje in izobraževanja med socialističnimi republikami in pokrajinama* – avtor zaradi vse odločilnejše vloge, ki jo združeno delo dobiva tudi v procesu samoupravne preosnove sistema vzgoje in

izobraževanja, še v krajši obliki opredeli tudi njegovo funkcijo nosilca dogovarjanja o skupnih osnovah sistema vzgoje in izobraževanja med socialističnimi republikami in socialističnima avtonomnima pokrajinama.

Torej celotni niz različnih, v glavnih potezah tematskih sklopov, ki jih obravnava publikacija *Izobraževanja za delo in samoupravljanje* (še zlasti pa njen sklepni del, v katerem avtor bralcu v sintetični obliki sporoča rezultate, do katerih ga je privedla realizacija njegovega raziskovalnega projekta), ponovno dokazuje, da je aktualno. In aktualnost tega dela bo še večja, ko (če) bodo v prihodnje izvedena tudi druga in še potrebna nadaljnja raziskovanja na tem področju.

ALOJZIJA ŽIDAN

THE JOURNAL OF POLITICS (ZDA)
ŠT. 42/1980

Ashcraft Richard: Politična teorija in problem ideologije

V polemичnem članku o odnosu med politično teorijo in ideologijo se avtor ves čas sprašuje, ali je možno obravnavati politične teorije kot ideologije. Kaj je politična teorija in kaj ideologija oziroma kdo so teoretiki in kdo ideologi v politični znanosti? Drugače povedano, zanima ga odnos med politično teorijo in politično prakso, ki se izraža kot odnos med filozofijo in razredno in strankarsko politiko. Njegova kritična ost je naperjena predvsem proti delom iz anglo-ameriškega jezikovnega območja, kljub temu pa nekatere trditve segajo v jedro problema, ki ga rešuje sodobna politična znanost.

V izhodišču zastavi avtor misel, da se v tradicionalni (šolski) politični teoriji išče in zahteva znanje splošnih načel, ki se »vsestransko nanašajo na vse ljudi, kadarkoli« (Germino, 1963). Zahteva se torej znanje o »večnih resnicah«, kar v končni posledici vodi v dogmatizem, ki razdre dialektično povezanost med teorijo in prakso, med ideologijo in znanostjo. Ali je torej možno obravnavati politično teorijo kot ideologijo?

V zgodovini politične misli obstaja stalna težnja, da bi zgodovina postala filozofija. »Zgodovina« se ne ponuja več kot uporabno orodje za »arheološka odkritja preteklosti«. Obstaja težnja, da avtor, ki razpravlja o Hobbesovi politični misli, pripoveduje kar sam želi, da bi Hobbes rekel o »obligaciji« ali »naravnem zakonu«. Zaradi takega »socialnofilozofskega« lotevanja so ostala po mnenju avtorja mnoga področja političnega neraziskana in študentom političnih ved nedostopna. Po njegovem mnenju je temeljno vprašanje, kako so nekateri teoretiki *organizirali* svoje mišljenje in kakšne so posledice takšnega organiziranja v strokovni literaturi?

S tem, ko se ukinja »zgodovinskost« posamične politične teorije in zavlada nezgo-

dovinsko lotevanje v obravnavanju politične misli, se raziskovanje usmeri k iskanju transcendentne, univerzalne resnice o politiki. To gre tako daleč, da postanejo predavanja o zgodovini politične teorije »abstraktna in analitična; lahko se začne spraševati, če zgodovina – razen nekaj imen sem in tja – sploh obstaja«.

Dejstvo je, trdi pisec, da večina razlagalcev gleda nase kot na nekakšne udeležence v »zgodovinskem« študiju politične filozofije, in če pišejo zgodovino političnih teorij, ki niso docela zgodovinsko zasnovane, počnejo to v veri, da »politična filozofija ni zgodovinska disciplina« in da obstaja bistvena razlika med filozofskimi in zgodovinskimi vprašanji. Vendar pa, če politična teorija ni razvidna v svojih zgodovinskih razsežnostih, potem niti ni politična; na dan prihaja bojazen, da bi se politična filozofija, ki »nastaja v vsakdanjem političnem boju«, skorumpirala in se izrodila v golo politično propagando. Strah pred »umazano prakso« izvira iz sodobne težnje v zahodnem družboslovju, ki je proizvedla tudi idejo o »koncu ideologije«. Prihaja do hudih protislovij v izvajanju, tako da avtor na eni strani priznava materialno, torej dejavno moč političnih teorij v preteklosti (Wolin), na drugi strani pa brez dodatnega pojasnjevanja sodobnim političnim teorijam tega ne priznava. Politična teorija torej ne more biti več orožje v rokah nekega družbenega razreda ali politične stranke: ni ideologija. Ko se lotjmo »političnih razsežnosti politične teorije«, pridemo tudi do jedra problema. Marsikaj bi lahko povedali o preziru političnih teoretikov do zgodovine, a to ni nič v primerjavi z njihovim gnusom ob misli, da bi politična teorija lahko bila ideologija. S kakšnimi argumenti ti teoretiki razmejujejo odnos med politično teorijo in ideologijo, ali bolje, kako utesnjujejo razpravo?

V anglo-ameriški politični znanosti prevladuje pojmovanje, da je ideologija čustven, neracionalen pojav. Obstaja celo nekakšen konsenz o tem, da so bili tudi največji politični filozofi »bitja čustev in interesa«

(!?). Po njihovem prepričanju je vsak teoretik sposoben transcendirati svoje praktične politične interese v zahteve po iskanju »resnice«. Tako se pri vsakem iščejo »resne« in »neresne«, namerne in nenamerne trditve, in po tej redukcionistični poti se izloči vse, kar smrdi po ideološkem. Prav presenetljivo je, ko opazujemo nekatere pisce, kako lovijo ravnotežje na robu prepada, ne da bi poškili v njegovo globino.

Zanimivo bi bilo raziskati, denimo, kaj pomeni trditve, da sta Platon in Aristotel »v Atenah govorila določenemu razredu, čeprav se nista imela za govornika tega razreda« (Sabine). Vendar raziskovalci tega ne naredijo in se vedno znova znajdejo v krogu Ptolomejske astronomije, katerega središče se giba hkrati po drugi krožnici. Avtor vztraja pri tem, da se je smiselno spraševati, npr., zakaj je J. St. Mill zahteval, da je njegovo pisanje dostopno delavskemu razredu. Kaj je skušal doseči s tem, da je teoretiziral o političnih spremembah v takratni družbi, in kaj bi se naučili, če bi se politične teorije lotili na način, ki bi nam razkrival odnose med intelektualci in delavskim razredom, njihovo vlogo in vpliv na družbene in politične spremembe? To bi pomenilo zastaviti vprašanje o družbenih interesih, o gibalbu zgodovine, o razrednem boju, čemur se vsak buržuj previdno izogne, to pa v odgovoru na vprašanja, ki jih je postavil Ashcraft, dokazujejo njegovi nasprotniki (v isti številki je objavljena namreč tudi celotna polemika).

Lahko rečemo, da avtor ni samo naklonjen marksističnemu pristopu k problemu ideologije in teorije, ampak uspešno razkriva tista vprašanja, ki so v tem pristopu osrednja, kot je npr. odnos med ideologijo in njenimi družbenimi nosilci. Kajti naloga zgodovinskega materializma ni samo raziskovanje načina, kako ekonomska baza družbe vpliva na družbene odnose, ampak tudi raziskovanje specifičnih načinov vplivanja na družbeno nadgradnjo, ki te odnose, vsakokrat znova, šele upravičujejo, jih pravno-politično utemeljujejo. Nezgodovinski pristop k obravnavanju politične teorije, ki je dejanski predmet Ashcraftove polemike, seveda trmasto vztraja pri razmejitvi ideologije in teorije, ne da bi ju skušal pojasniti v njihovi medsebojni povezanosti in pogojenosti in raziskal njuno zgodovinsko vsebino. Najvplivnejši med kritiziranimi avtorji (Strauss) celo poenostavlja zgodovino v tem

smislu, da shematično postavi v ospredje dva velika »filozofska sistema« (?): marksizem in liberalizem, ki si danes, po njegovem mnenju, stojita nasproti. Stojita si nasproti na ta način, ker sta oba obremenjena z ideologijo. Nič hujšega, kot če rečeš, da je vzvišena pozicija nekega teoretika obremenjena z mišljenjem malomeščana.

Gre potemtakem za nemoč, da bi anglo-ameriška politična znanost usmerila svojo pozornost na konkretno, družbeno zgodovinsko analizo ameriške družbe same, da bi raziskala temelje svojih lastnih miselnih izhodišč, lastnega filozofiranja. Izhod je beg v preteklost, beg od stvarnosti v svet namišljenih problemov politične teorije, ki z nobenim vprašanjem ne posega v stvarnost. Kako naj si drugače razlagamo tole trditve: »Korenine naših težav izhajajo iz dejstva, da je filozofija od sedemnajstega stoletja naprej postala orožje v političnem konfliktu med množicami in razredi. Ta politizacija filozofije je povzročila propad politične teorije v sodobnem svetu« (Strauss).

Popolnoma drugače pa zastavlja vprašanje avtor tega prispevka. Sprejema namreč realnost »popolnoma nove situacije« vključno s politizacijo filozofije in njene podrejenosti ekonomskim interesom, kar je šele podlaga za branje politične teorije v preteklosti, in trdi, da obstajajo praktični cilji (interesi, op. p.), ki obvladujejo pristop k politični filozofiji. Vsako filozofsko protislovje je tudi zgodovinsko pogojeno protislovje; zato se avtor zavzema za zgodovinski pristop k politični teoriji, ki podpira sklep, da je vsaka politična teorija tudi ideologija. (J. Kolenc)

POLITISCHE
VIERTELJAHRESSCHRIFT (ZRN)
ŠT. 2/1981

Bermbach Udo: Prípombe k zgodovini politične teorije

Revijo, ki jo izdaja združenje za politične vede v Wiesbadnu, je ena izmed boljših zahodnomeških revij s področja političnih ved. Značilna je predvsem njena programska naravnost k sodobnim problemom in aktualnim temam, ki jih avtorji obravnavajo poglobljeno in strokovno dosledno; zastavljajo torej tudi temeljna teoretična vprašanja in poskušajo najti odgovore. To velja tudi za prispevek, ki je pred nami.

Avtor se ukvarja z različnimi predstavami o zgodovini politične teorije, ki so utemeljene na posebnih predpostavkah in imajo sebi lastne metodične probleme. Poudarek je na deficitarnosti konvencionalne »zgodovine misli«, ki se na eni strani pokaže kot socialna filozofija, na drugi pa kot čista pojmovna zgodovina (zgodovina pojmov). Znotraj tradicionalne zgodovine politične misli poskuša avtor odkriti možnosti za novo usmeritev in zato drugače postavlja vprašanje. Zavzema se za »družbeno strukturalno zgodovino teorije« (str. 191) kot »kritične teorije«, ki najbolj ustreza vedno znova ponavljajoči se zahtevi znotraj politične znanosti, namreč zahtevi po upoštevanju prakse. Tako so lahko različne politične teorije v zgodovini v pomoč kot gradivo za premišljanje o aktualnih političnih problemih in problemih politične teorije sploh, empirično naravnane družboslovju pa posredujejo zgodovinsko obzorje problemov, s katerimi se ukvarja. To ni lahka naloga, kajti zgodovinsko razslojene družbe je potrebno obrazložiti v njihovi kompleksnosti, celotni strukturi in medsebojni odvisnosti posameznih političnih področij (ustavnopravnih institucij, načinov odločanja in pristojnosti, organizacijskih načel ipd.). Na primer: zakonite in organizacijske posledice »privatne lastnine« so znotraj klasično-liberalnega koncepta politike popolnoma razvidne in se jih da analizirati brez težav, kar pa ne velja več za zapletene procese industrijskih družb. Temu primerno je težko najti tudi merila, ki bi odkrivala kvalitativne spremembe organizacijskih načel.

Avtorja je k razmišljanju vzpodbudila trditev ameriškega sociologa Richarda Ashcrafta da: »... študent lahko pridobi več zgodovinskih in socioloških informacij, če bere novelo ali razpravlja s kakim politologom, kot pa jih bo našel v delih tega politologa«. Hkrati odkriva težnje v sodobni zgodovini politične misli, ki so bodisi usmerjena v oblikovanje velikih teoretičnih sistemov (Hobbes ali Hegel) ali pa eklektično naravnana (Locke, J. St. Mill ali Rousseau). Zakaj je tako?

Avtor navaja dva temeljna vzroka:

1. ker je sam pojem »zgodovina misli« problematičen;
2. ker je problematična metoda interpretacije (opiranje samo na klasike, kot je npr. Aristotel).

Primer za to je politična misel Tomaža Akvinskega, katerega pomembnost za današnji čas ni v pomembnosti njegovega prispevka k politični teoriji, temveč v pomembnosti institucije, kateri je pripadal – katoliške cerkve; ta je njegov teološko-filozofski sistem kanonizirala in ga celo kot politično doktrino prenesla v sodobnost.

Zakaj v zgodovini politične misli dominira pojem »klasikov« in zakaj se usmerja ta zgodovina k iskanju večno veljavnih trditev?

Pisec najde odgovor v »politični praksi« v ZR Nemčiji, ko je bila po letu 1949 pred politične vede postavljena zahteva, naj postanejo znanost o demokraciji. S tem, trdi pisec, »se znanost instrumentalizira, čeprav se postavljajo njej lastne notranje zahteve«. To pa se doseže z nezgodovinskim pristopom, ki omogoča ontologizacijo trditev, iz katerih se potem tvorijo praktična pravila ravnanja in načela. Vsebinska vprašanja imajo le še sholastično vrednost. Nasproti temu predlaga avtor »družbeno-strukturalno orientirano zgodovino politične teorije«, ki ne temelji na svojih nosilcih, temveč na določenih družbenozgodovinskih razmerah in konfliktnih časa, v katerem so posamezne politične teorije nastajale.

Prvi korak takšne zgodovinsko-teoretične analize je, da raziše organizacijske strukture neke družbe. Potrebno je raziskati, v kakšnem odnosu je organizacija proizvodnje in delitve materialnih dobrin do ustreznih načel organiziranega družbenopolitičnega sistema – kaj lahko označimo kot jedro zgodovinske formacije družbe? Samo konkretna zgodovinska analiza lahko pokaže razlike (diference), ki so navsezadnje potenciali za družbene spremembe in razvoj. Na podlagi takšne analize zgodovinske družbe, ki obenem išče sestavne dele (zveze) neke teorije, šele lahko obrazložimo politične teorije. Družbeno-strukturalna relativizacija teoretičnih načel ponuja trdno podlago za »ontološko antropologizacijo« (str. 187) in pojmuje formuliranje teorij kot dejavnost zgodovinskega subjekta, kot praktično obliko odzivanja na družbene probleme.

Skratka, avtor se zavzema za primerjalno zgodovinsko analizo; kajti »... vrste in načine, kako se družbe organizacijsko-tehnično spreminjajo, kako se spreminjajo lastnina, delo in konkurenca, javnost, politično zastopstvo, centralizacija ali decentralizacija, ne moremo omejiti na posamezne izseke

resničnosti; to so splošni modusi procesa podružbljanja, ki vsebujejo težnjo po splošnem strukturiranju organizacij« (str. 187). Zahteva se torej »družbena zgodovina političnih idej« (Röhrich, 1979), ki ji ni potrebna nikakršna zgodovinska teleologija, tako tudi ni možno postavljati nobene premočrtne zgodovinske interpretacije političnih teorij.

Še več, pri drugem koraku zahteva zgodovinska analiza, da se usmerimo na realne zgodovinske spremembe in tako oblikujemo vprašanje. Vsebino posameznih pojmov, kot so država, suverenost, reprezentanca ipd., mora zgodovinska analiza, ki tematizira čas prehoda iz fevdalizma v zgodnji kapitalizem, pojasniti v dialektičnem prepletanju realnih zgodovinskih sprememb z njihovimi političnimi izrazi. Torej ne gre za to, da bi odkrivali odnose v okvirih določenih teoretičnih sistemov, temveč da bi raziskali njihovo vsebino v konkretnih zgodovinskih razmerjih in

pokazali na razvoj. V tem naj bi se izpolnila nujna zahteva po povezanosti med teorijo in prakso.

Problemsko usmerjena in družbeno strukturalno zasnovana zgodovina političnih teorij se bo tudi drugače odzivala na zahtevo po »aktualizaciji« teh teorij. Vztrajala bo na tem, da so vsi teoretični pojmi in koncepti mišljeni v njim lastnih konstitutivnih razmerjih ter jih je možno interpretirati šele ob spoznanju splošnih zgodovinskih okoliščin njihovega nastanka. Na ta način se »historizirajo« tudi sodobne politične teorije in si pridobivajo zgodovinsko razsežnost. Osrednja naloga sodobne zgodovine političnih teorij še naprej ostaja odkrivanje zvez med spremembami v družbenih odnosih in njihovimi miselnimi (teoretičnimi) izrazi. S tem ostaja zgodovina političnih teorij še naprej sestavni del sodobne politične znanosti.

(Pripravi: J. Kolenc)

Naše teme (Zagreb) št. 10/1981

Pogledi: MLADEN STANIČIĆ: Kaj je prinesel Cancun?; ANTE GAVRANOVIĆ: Pragmatični cilji – brez pragmatičnih rešitev; ANTE LEŠAJA: Problem je v pristopu; NEDELJKO RENDULIĆ: Razširjena reprodukcija in minulo delo; *Socialna politika:* BERISLAV ŠEFER: Aktualna vprašanja socialne politike; JURE BILIĆ: Podružbljanje dela in socialna politika; JOSIP ŠTEHAN: Realizacija socialne politike; MATO CRKVENAC: Sedem tez o socialni politiki; NEVEN MATES: Davčni sistem in »sivó« gospodarstvo; NADA BULC: Dopolnilno delo in socialna varnost; GORAZD NIKIĆ: Tendence v distribuciji dohodka; RUDI STOJAK: Ekonomski razvoj in socialno varstvo; BOŽO ŽAJA: Socialna politika in »marginalne skupine«; EVA BERKOVIĆ: Cilji socialne politike; ANTE MATUTINOVIĆ: Opombe k vprašanju prioritet; *Problemi samoupravnega komuniciranja:* MATKO MEŠTROVIĆ: Samoupravnost informiranja in socialistična družbenost; SLAVKO SPLICHAL: Od javnega do svobodnega mnenja; DUBRAVKO ŠKILJAN: Jezik sredstev množičnega komuniciranja; *Esej:* ANDRÉ GORZ: Devet tez za prihodnjo levico; *Odzivanja:* MARKO KERŠEVAN: Dva pristopa k religiji; MARIN CEROVAC: Odgovor Svetislavu Polovini; Prikaz knjig, Iz tujih revij, Nove knjige.

Socijalizam (Beograd) št. 10/1981

Tema številke: Socializem, znanost, tehnologija in strategije razvoja; RAJKO TOMOVIĆ: Družbeni vidiki sodobne tehnologije; DAVID PLOTKE: Tehnologija in družbeni razvoj v ZDA danes: politična in teoretska vprašanja; SU SHAOZHI: Socializem, kitajske razmere, moderna znanost in

tehnologija, demokratizacija, strategija razvoja; TEODORO PETKOFF: Družbena struktura in evolucija znanstvenih jezikov; ELMAR ALTVATER: Socialne posledice uvajanja novih tehnologij med »dolгими ciklusi« ekonomske rasti; WOLFGANG-FRITZ HAUG: Delo v razmerah avtomatizacije in kultura dela; EMMANUEL ARGHIRI: Multinacionalne družbe in transfer tehnologije; ZORAN TRPUTAC: Strategija razvoja, vloga znanosti in tehnologije v deželah v razvoju; BLAŽENKA DESPOT: Tehnologija kot politično vprašanje ali politika kot tehnološko vprašanje; *Študije in članki:* IVAN LAVRAČ: Prispevek k proučevanju kategorije minulega dela; STOJAN ANDOV: Ekonomska stabilizacija in družbeni kapital; IVAN KRISTAN: Ustavno-pravni položaj avtonomnih pokrajin v SFRJ; *Prikazi.*

Politička misao (Zagreb) št. 1–2/1981

Država in samoupravljanje: TOMISLAV JANTOL: Prispevek k teoriji državnosti socialistične družbe; ŽIVOJIN RAKOČEVIĆ: Avtomatizem blagovne ekonomije združenega dela in metafizika državne ekonomske oblasti; RADOVAN RADONJIĆ: O nekaterih vplivih subjektivnega dejavnika na proces odmiranja države; RIKARD ŠTAJNER: O državi in gospodarstvu; VLATKO MILETA: Neposredni stroški funkcioniranja delegatskega sistema na ravni občinske skupščine; *Mednarodni odnosi:* Marxova teorija revolucije in sodobni socializem; JERZY J. WIATR: Poljska 1980 – politična kriza in poti obnove; RADOVAN PAVIĆ: Problemi Afganistana in sosednjih držav; RADOVAN VUKADINOVIĆ: Proliferacija nuklearne tehnologije in dežele v razvoju; MLADEN STANIČIĆ: Socialna demokracija in dežele v razvoju; ANTE CIKOJEVIĆ: Mednarodni politični odnosi in neuvrščенost v pouku predmeta SLO in DS SFRJ; *Recenzije, prikazi, informacije.*

Pogledi (Skopje) št. 6/1981

Članki in študije: LJUPČO ARSOV: Zgodovinski pomen leta 1941 za makedonski narod; STOJAN ANDOV: Proces ekonomske stabilizacije in družbeni kapital; BRANKO CARATAN: Marxova teorija revolucije in sodobni socializem; ELKA DIMITRIJEVA-NANEVSKA: Nekateri vidiki regionalnega razvoja v SFRJ; STOJMEN MIHAJLOVSKI: Družbenopolitične organizacije v delegatskem sistemu; PETRE GEORGIEVSKI: Socialna funkcija visokega izobraževanja v kapitalizmu; *Prevod:* PABLO GONZALES CASANOVA: Etnične manjšine v Latinski Ameriki: od nerazvitosti do socializma; *Prikazi.*

Pogledi (Split) št. 3/1981

Pokrajinska konferenca KPH za Dalmacijo: MIROSLAV ĆURIN: Titov prispevek h konsolidaciji KP v Dalmaciji 1939–40. leta; KRSTO POPIVODA: Nekaj opomb o marksističnem izobraževanju partijskih kadrov v času pred drugo svetovno vojno; IVAN JELIĆ: Frakcionaštvo v KPJ, njegovi izvori, pogoji za nastajanje in izražanje ter njegove posebnosti v Dalmaciji; IVAN PERIĆ: Demokratični centralizem in problemi njegovega uveljavljanja v odnosu do partijske organizacije Dalmacije; JOZO UGRINA: Legalne oblike delovanja komunistične partije v Dalmaciji in poskusi ustanovitve legalne stranke v času od 1935. do 1941. leta; TONČI ŠITIN: Uresničevanje enotnosti delavskega razreda Dalmacije prek sindikalnega organiziranja in delovanja sindikatov; *Pokrajinska konferenca KPH za Dalmacijo – pričevanja:* Okrožna konferenca KPH za severno Dalmacijo; ANDRIJA BOŽANIĆ: Titova borba za človeka; MIJO BOGUNOVIĆ: Pokrajinska konferenca KPH za Dalmacijo je bila zgodovinska; ANTE JURJEVIĆ-BAJA: Frakcionaštvo v KP Dalmaciji je splitski, ne pa dalmatinski pojav; PERICA ŠEGVIĆ: KP v boju proti ORJUNI in dejavnost komunistov v kmetijskih zadrugah; MARKO DUKAN: Trogirska rdeča občina; *Opredelitve:* IVAN PERIĆ: Temeljne določnice socialistične revo-

lucije v NOB narodov Jugoslavije; *Prispevki k proučevanju zgodovine delavskega gibanja:* Nacionalno vprašanje in začetek njegovega problematiziranja v KPJ; ŽELJKO ROGOŠIĆ: Sima Marković in nacionalno vprašanje Jugoslavije; SIMA MARKOVIĆ: Nacionalno vprašanje v luči marksizma; SIMA MARKOVIĆ: Ustavno vprašanje in delavski razred Jugoslavije; ZORICA STIPETIĆ: August Cesarec in analiza nacionalnega vprašanja leta 1923; AUGUST CESAREC: Nacionalno vprašanje in naše naloge (razprava o nacionalnem vprašanju); *Obletnice:* BORIS BUKLIJAŠ: Moša Pijade in ustvarjanje organov ljudske oblasti; *Eseji:* ARSEN BAČIĆ: Idejni temelji ustavnopravnih določil o pravici svobode tiska (komparativni pregled); *Prikazi.*

Marksistička misao (Beograd) št. 5/1981

Naša glavna tema: Odprti problemi razvoja jugoslovske filozofije (v razpravi sekcije za znanost marksističnega centra CK ZK Srbije so sodelovali: Ivo Paić, Miodrag Živanović, Muhamed Filipović, Petar Živadinović, Blaženka Despot, Svetlana Knjazeva, Ivan Urbančić, Ferid Muhić, Prvoslav Ralić, Žarko Puhovski, Draško Bjelica, Slobodan Inić, Lino Beljak, Miloje Petrović, Dragoljub Živković, Josip Brkić, Radovan Marjanović, Đuro Kovačević, Božidar Sekulić); *Prispevki:* ALEKSANDAR M. VACIĆ: Gospodarski sistem, gospodarski razvoj in ekonomska politika; MARJAN PAVČNIK: Predmet pravnega reguliranja in samoupravno pravo; PREDRAG MATVEJEVIĆ: Buharinov odnos do kulture; *Eseji:* SVETISLAV TABAROŠI: Ekonomski interesi v socializmu; DRAGOLJUB DRAGIŠIĆ: Odprta vprašanja osebne porabe v socializmu; VELIMIR TOMANOVIĆ: Delo in potrebe delavcev; *Dogodki:* DUŠAN BOGAVAC: Tretji kongres samoupravljalcev Jugoslavije – pričakovanja in njegovi dometi; Besede delegatov kongresa; *Razgovor z ustvarjalcem:* Bazična demokracija in proletarska javnost (razgovor Milovana Božovića z dr. Oskarjem Negtom, avtorjem knjige »Ni demokracije brez socializma«); *Pogledi in prikazi;* *Tematska bibliografija:* Odprti problemi razvoja jugoslovske filozofije.

Obeležja (Priština)
št. 4/1981

Kontrarevolucija na Kosovu: JOVAN RAIČEVIĆ: V čem je smisel parole »Kosovo republika«; Pomembne obletnice: ANDRIJA STOJKOVIĆ: Tito o morali, svobodi in umetnosti; BRANKO ĐUKIĆ: Dimitrije Tucović o mednarodni solidarnosti delavskega razreda; *Samoupravljanje:* SRBOLJUB TANASKOVIĆ: Družbeni pravobranilec samoupravljanja in varstvo samoupravnih pravic delovnih ljudi in družbene lastnine; LJUBOMIR BULATOVIĆ: Vloga državne uprave in varstvo samoupravnih pravic ter družbene lastnine; *Gospodarstvo:* PREDRAG DROBNJAKOVIĆ: Nekatera pereča vprašanja prihodnje usmeritve gospodarstva SAP Kosova; MURIS HAĐIBULIĆ: Ekološka komponenta v strategiji dolgoročnega razvoja Kosova do konca tega stoletja; *Psihologija:* SLOBODAN JAKŠIĆ: Temeljna stališča klasikov marksizma o družini; *Izobraževanje:* VITOMIR STANKOVIĆ: Vloga šole pri oblikovanju idejno-politične zavesti učencev; *Prikazi.*

Marksizam u svetu (Beograd)
št. 8-9/1981

Tematska številka: RADA IVEKOVIĆ: Študije o ženi in ženskem gibanju; LUISA ABBÁ, GABRIELLA FERRI, GIORGIO LAZZARETTO, ELENA MEDI, SILVIA MOTTA: Danes, kasta; ROSARIA MANNIERI: Žena in zgodovinska protislovja meščanske družbe pri Marxu; SHEILA ROWBOTHAM: Feminizem v radikalnem in zgodnjem socialističnem gibanju; MARIA-ANTONIETTA MACCIOCCHI: Ženska seksualnost v fašistični ideologiji;

CHIARA SARACENO: Družinski čas in ženska diskontinuiteta; BETTY FRIEDAN: Seksualni solipsizem Sigmunda Freuda; KATE MILLETT: Teorija politike spolov; HAYDEE BIRGIN: Žena in ravnotežje moči; IDA MAGLI: Kulturne funkcije žene; BENOITE GROULT: Mržnja proti p...; CLAUDE MEILLASSOUX: Odnosi proizvodnje in reprodukcije življenja; MARJORIE J. MBILINYI: Tanzanijska žena - preteklost in sedanost; JULIJA KRISTEVA: Zakon o družini (1950). Demografija in ljubezen. Žene na vodilnih mestih; JULIET MITCHELL: Gibanje za osvoboditev žena; ULRIKE PROKOP: Stvarnost in želja; SILVIA BOVEN-SCHEN: Imaginarna ženskost; CASEY MILLER, KATE SWIFT: Kaj je ženska?; CASEY MILLER, KATE SWIFT: Kdo je človek?; NATALIJA BARANSKAJA: Teden kot vsak drugi; LUCE IRIGARAY: Ogledalo druge žene; *Bibliografije del, ki obravnavajo žensko vprašanje.*

Opredeljenja (Sarajevo)
št. 11/1981

Tema številke: Klerikalizem danes; IVAN CVITKOVIĆ: O klerikalizmu danes; VLADIMIR PREMEC: Klerikalizem - kaj je to? IVICA MAŠTRUKO: Bonum arduum (mučna dobrina) katolištva; FRANJO KOŽUL: Vas in religija; HRVOJE IŠTUK: Jasno razločevati svobodo veroizpovedi in klerikalistično delovanje; STOJAN T. TOMIĆ: Odnosi med komuno in religijo; MILE LASIĆ: Klerikalizem škoduje interesom cerkve in družbe; RAFAEL BRČIĆ: Nekaj o politični aktivnosti cerkve; MITAR MILJANOVIĆ: Opombe h klerikalizmu in religiji danes; IBRAHIM BAKIĆ: Klerikalizem v luči socialno-razredne dimenzije religije; *Razprave.*

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije Instituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRU

I. MARKSIZEM

MARX Karl: Prispevek h kritiki politične ekonomije. 1. knj. odd. 1. l. pogl. Tribuna; Lj., 30/1980/81, št. 13/14 – 31/1981/82, št. 10/11, nad. 1–8.

PRAŽIČ Aleksandar: Da li je Sartr bio marksist? Ideje, Bgd., 1981, št. 6/7, str. 35–49.

II. FILOZOFIJA

HRUŠOVSKY Igor: Dialektika biti in kultura. Prev. in predgovor napisal Franč Jerman. Ljubljana, Slovenska matica 1981. 206+(II) str. (Filozofska knjižnica, 24).

LOGAR Cene: Eksistencialna filozofija. (:Analiza in kritika filozofije Martina Heideggra): 2 dela. Ljubljana, Cankarjeva založba 1981, 638 str.

MARCUSE Herbert: Hegelova ontologija i teorija povijesnosti. (Hegels Ontologie. 2. unveränd. Aufl. Prev. B. Brujić.) Sarajevo, Veselin Masleša 1981. 346 str. (Logos).

MOUNIN Georges: Lingvistika i filozofija. (Linguistique et philosophie.) Prev. N. Perišić-Popović. (Beograd, BIGZ 1981, 205 str. (XX. vek, 50).

PLESSNER Helmuth: Stupnjevi organskog i čovjek. (Die Stufen des Organischen und der Mensch.) Uvod u filozofsku antropologiju. (Prev. S. Novakov.) Sarajevo, Veselin Masleša 1981. 539 str. (Logos: Mala filozofska biblioteka 1. kolo).

STEFANČIĆ Marcel, jr.: Jacques-Marie-Emile Lacan. Tribuna, Lj., 31/1981/82, št. 2/3.

–: SUFIZAM. Priredili Darko Tanasković i Ivan Šop. (Beograd, Vuk Karadžić 1981.) 236+(II) str. (Zodijak, 53.)

VELIČKOVIĆ Dušan: Pojam nasilja i Kantova teorija pacifističkog legalizma. Ideje, Bgd., 1981, št. 6/7, str. 51–60.

III. SOCIOLOGIJA

BURIĆ Olivera: Teorijsko-metodološki okviri istraživanja. V: PORODICA i društveni sistem. 1980, str. 11–48. *ibid.*: Porodica i zdravstvena zaštita, str. 121–159. *ibid.*: Domaći poslovi: ostaci ekonomske funkcije porodice, str. 261–293.

CASTELLS Manuel: Urbana kriza, politički proces i urbana teorija. Revija za sociologiju. Zgb., 1980, št. 1/2, str. 53–61. *ibid.*: Grad, klasa i moć, str. 47–52.

CVJETIČANIN Veljko: Teze o odnosima marksizma, sociologije i politologije. Revija za sociologiju, Zgb., 1980, št. 1/2, str. 63–67.

DILIĆ Edhem: Motivacije za bačljenje dvojnog aktivnošću. Sociologija sela, Zgb., 1980, št. 69/70, str. 89–104.

DRAKULIĆ Slobodan: Kontrakultura i historija. Rev. za sociologiju, Zgb., 1980, št. 1/2, str. 9–15.

FERFILA Bogomil: Lastnina produkcijskih odnosov kot temeljni družbeni odnos. Magistrsko delo. Ljubljana, FSPN 1981. XXV+384 str.=f. (strojrep. avtograf.)

HELLER Agnes: Vrednosti i potrebe. (Hypothese über eine marxistische Theorie der Werte. Theorie der Bedürfnisse bei Marx.) Prev. O. Kostrešević. Predgovor Z. Kučinar. Beograd, Nolit 1981. 211 str. (Filozofska biblioteka, 5)

JEROVŠEK Janez: Kadrovske tokovi. 1–2. Delo, Lj., 9, in 16. 1. 1982.

KATUNARIĆ Vjeran: Etnicitet i klasa: perspektive poklapanja i razilaženja. Rev. za sociologiju, Zgb., 1980, št. 1/2, str. 17–28.

MILIĆ Anđelka: Odnos porodice i škole u procesu podružtvljavanja vaspitno-obrazovne funkcije porodice. V: PORODICA i društveni sistem, 1980, str. 84–121.

MILINKOVIĆ Bosiljka: Istraživanja sela i poljoprivrede u Jugoslaviji. Sociologija sela, Zgb., 1980, št. 69/70, str. 149–161.

MILISAVLJEVIĆ Milosav: Podružtvljavanje socijalno-zaštitnih funkcija porodice. V: PORODICA i društveni sistem. 1980, str. 161–206.

MITCHELL Juliet: Položaj žene. Esej o ženi. Naše teme, Zgb., 1980, št. 11, str. 1994–2013.

NICHOLSON Beryl: Je li migratorska odluka odluka o migriranju? Sociologija sela, Zgb., 1980, št. 69/70, str. 135–147.

NOVAK Mitja: Skrajševanje delovnega časa kot možnost za večje zaposlitev. Združeno delo, Lj., 1981/6(36), str. 884–887.

OSSOWSKI Stanisław: Klasna struktura u društvenoj svijesti. (Struktura klasowa w społecznej świadomości. Prev. V. Lay.) Zagreb, Naprijed 1981. 181 str. (Biblioteka Naprijed)

PAPIĆ Žarana: K antropologiji žene. Rev. za sociologiju, Zgb., 1980, št. 1/2, str. 29–45.

PAŠIĆ Najdan: Istorijski put komune. Utopija, naučna vizija i revolucionarna praksa. Beograd, Rad 1981. 205+(I) str. (Teorijski spisi)

PEŠIĆ Vesna: Porodica i dečja zaštita. V: PORODICA i društveni sistem. 1980, str. 49–84.

PEŠIĆ-GOLUBOVIĆ Zagorka: Zagorka Golubović: Porodica kao ljudska zajednica. Alternativa autoritar-

- nom shvatanju porodice kao sistema prilagođenog ponašanja. Zagreb, Naprijed 1981. 307 str. (Biblioteka Naprijed)
- PETRIĆ Nevenka: Čovjekove slobode, rađanje, samoupravljanje. Sarajevo, Svetlost – Banjaluka, Glas 1981. 475 str. Predgovor: Vida Tomšić.
- : PORODICA i društveni sistem, Sociološko-politološko istraživanje o povezanosti porodice i institucija socijalističkog samoupravnog društvenog sistema Jugoslavije. O. Burić... et al. Beograd, Institut za socijalnu politiku 1980. 485+(V) str.
- : SAVREMENA sociobiologija. Tematska bibliografija / Nikola Tucić. Marksistička misao, Bgd., 198. št. 2, str. 2063–2066.
- ŠELIĆ Alenka-Marjan ČONČ: Vloga in pomen socialnega dela v kazenskem pravosodju proti mladostnikom. (Raziskava Inštituta za kriminologijo. Ured. Blaž Mesec... et al. VESTNIK delavcev na področju socialnega dela, Lj., 1981, št. 2–3, tematska št. II+174+V str.
- TOURNIER Paul. Poslanje žene. (La mission de la femme.) Putovi i zadaci feminizma. Predg. Lj. Matković-Vlašić. Zagreb, Liber 1981. 137 str. (Biblioteka »Oko 3 jutro«, 8)
- VERLIĆ Barbara: Sociološke in ekonomske razsežnosti prenovne mesta. Nosilec naloge in avtor Verlič Barbara. Sodel.: Srna Mandić, Mojca Pešec... et al. Ljubljana, ISU 1982. I. del: Pristop k problemu prenovne mesta. 1982. loč. pag. (strojrep. avtograf.)
- VUJOVIĆ Sreten: Stanovanje i porodica. V: PORODICA i društveni sistem. 1980, str. 207–257.
- IV. PSIHOLOGIJA
- JACOBY Russell: Družbena amnezija. (Social Amnesia.) Kritika sodobne psihologije od Adlerja do Lainga. (Prev. J. Šumić-Riha. V Ljubljani, CZ 1981. 266 str. (Misel in čas, 37)
- CASTANEDA Carlos: Put u Ihtlan. (Journey to Ixtlan.) Učenje don Huana. Prev. I. Popović i I. Milankov. Pogovor M. Magarašević. Beograd, Prosveta 1981. 354 str. (Današnji svet, 26)
- V. ZNANOST – KULTURA – PROSVETA – ŠOLSTVO
- BOEHNE Gemot (W. van den Daale & W. Krohn: Finalizacija znanosti. Prev. S. Hozjan. Tribuna, Lj., 31/1981/82, št. 2/3, 4/5, 6/7.
- DIVJAK Milan: Učenci in informacije o svetu. Naši razgledi, Lj., 11. 12. 1981, št. 23.
- : ESEJI o kulturi. (Izbor kulturoloških esejev jugoslovanških avtorjev. Uvodna beseda... Jože Pogačnik.) V Ljubljani, CZ 1981. 572 str.
- GREEN-P.: Energija za kaj, energija za koga? Tribuna, Lj., 31/1981/82, št. 2/3.
- HEBDIGE Dick: Dik Hebdidge: Potkultura: značenje stila. (Subculture: the meaning of style. Prev. David Albari. Uvod Milan Vlačić.) (Beograd, Rad. 1980.) 164 str. (Edicija Pečat)
- KERMAUNER Taras: Več Kocbeka. (ob smrti). Sodobnost, Lj., 1981, št. 12.
- KORNHAUSER Aleksandra: Koliko je vredna (in komu je potrebna) ustvarjalnost. Delo, Lj., 21. 11. 1918.
- (KRLEŽA Miroslav, ob smrti): Ribičić Mitja, Delo 30. 12. 1981. – VIDMAR Josip:... Delo 3. 1. 1982.
- KVALE Steinar: Izpiti i gospodstvo. (Eneksaminasjone av universitetseksamener. Prev. Feliks in Peter Wieser. (Izv. UK ZSMS.) (Ljubljana, Partizanska knjiga 1981. (VIII)+182 str. (Krt, 1)
- McKENZIE Donald: Nekaj misli ob razpravi O znanosti v družbenih odnosih. Tribuna, Lj., 31/1981/82, št. 8/9.
- MALEK Anvar Abdel: Kriza civilizacije. Ideje, Bgd. 1981, št. 6/7, str. 135–139.
- : Načrt pravil za novi slovenski pravopis. Uvod. Janez Milčinski. Izd. SAZU. Ljubljana, DZS 1981. XI+210 str.
- NOVAK-ONIČ Helena: Celodnevna šola. Naši razgledi, Lj., 20. 11. 1981, št. 22.
- POLIČ Vladimira: Jugoslavija u međunarodnoj podjeli obrazovne i znanstvene djelatnosti. Argumenti, Rijeka, 1981, št. 2, str. 199–205.
- (PUNK): ZLOBEC M. & J. VOLFAND: Kaj vse se je sprožilo ob glasbi, imenovani punk. Zaostritev polemik. Delo, Lj., 26. 12. 1981.
- ROJC Emil: Reforma pred novim obdobjem. Delo, Lj., 12. 12. 1981.
- RUPEL Dimitrij: Katolicizem in slovensko leposlovje. Ljubljana, FSPN 47 str. (strojrep. avtograf.)
- SRUK Vlado: Nazorska vprašanja. Nравstveni, kulturno-politični in filozofski eseji ter zapisi. Maribor, Obzorja 1980. 211 str.
- STEFANOVIĆ Vidoje: Odnos zaposlenosti i nezaposlenosti pod uticajem naučno-tehničkog progressa. Argumenti, Rijeka, 1981, št. 2, str. 157–269.
- ŠTIH Bojan: Druga smrt Frana Levstika. Dialogi, Maribor, 1981, št. 12, str. 897–904.
- TROCKI Lev: Pitanja o načinu života. Razdoblje »Kulturnog aktivizma i njegovih zadataka«. Prev. s franc. T. Šotra. Beograd, Mladost 1981. 176 str. (Mala edicija Ideja, 23)
- VI. POLITIČNE VEDE
1. Splošna dela:
- BAVCON Ljubo: Zloraba moči in oblasti. (Stalinizem). Naši razgledi, Lj., 11. 12. 1981, št. 23.
- ČUČEK Janez: Terorizem. V Ljubljani, CZ 1981. 440 str.
- GORIČAR Jože: Odujitev revolucije. Naši razgledi, Lj., 25. 12. 1981, št. 24.
2. Družbenopolitični sistem SFRJ:
- BAKARIĆ Vladimir: Ni razlogov... Delo, Lj., 31. 12. 1981.
- BULC Marko: Zaostriti odgovornost tudi v federaciji. Naši razgledi, Lj., 11. 12. 1981, št. 23.
- ČIGALE Marija: Kdo res potrebuje socialno pomoč? Komunist, Lj., 11. 12. 1981/49.

- ČULAFIĆ Dobroslav: Samoupravljanje združenega dela in sredstev... (Kosovo)... Delo, Lj., 18. 11. 1981.
- DOLANC Stane: Jugoslavija ne more... Delo, Lj., 3. 12. 1981.
- FLORJANČIČ: Perspektiva razvoja Slovenije in Jugoslavije... Delo, Lj., 26. 11. 1981.
- GLIGOROV Kiro: Kdaj, kje in v čem smo delali napake? Komunist, Lj., 18. 12. 1981 – pril.
- GOLOB Ludvik: Skupščinske odločitve morajo nastajati v temeljnih samoupravnih organizacijah. Delo, Lj., 17. 12. 1981.
- : NA PRIHODNOST Kosova lahko gledamo optimistično. Komunist, Lj., 1981/46.
- KŠELA Dragica: Združeno delo in sindikat v krajevni skupnosti. Ljubljana, Raziskovalni center za samoupravljanje 1981. 90 str. (Vidiki samoupravljanja 71)
- MIKULIČ Branko: Člani ZK so dolžni imeti odgovoren odnos do... Delo, Lj., 23. in 24. 12. 1981.
- : POLITIČNA izhodišča za akcijo ZKJ v razvoju socialističnega samoupravljanja, bratstva in enotnosti ter sožitja na Kosovu. 22. seja CK ZKJ... Ljubljana, Komunist 1981. 229 str.
- : STALIŠČA in usmeritve za delovanje komunistov pri uveljavljanju samoupravnih družbenoekonomskih odnosov v kmetijstvu in gozdarstvu... 11. seja CK ZKS... Komunist, 20. 11. 1981, pril.
- STRMČNIK Berni: Zdravstveno varstvo v socialističnem samoupravljanju. Ljubljana, Komunist 1981, 87 str. (Politična šola CK ZKS...)
- ŠETINC Franc: Demokratični centralizem v praksi. Komunist, Lj., 15. 5. 1981/19.
- VLAŠKALIČ Tihomir: Država naj bo v delavčevih rokah... Delo, Lj., 25. 12., 28. 12., 29. 12. 1981 in 12. 1. 1982.
- : ZAKON o stanovanjskem gospodarstvu s komentarjem. Ljubljana, Uradni list 1981. 213, str.

5. Mednarodni odnosi:

- ROTH Jürgen: Kurdi. Geografija zatiranih. (Prev. ... Milan Apih.) Ljubljana, DZS 1981. 165 str. + pril. (Moderna družba)
- STANIČ Janez: »Tri desetletja kriz in konfliktov«. Delo, Lj., 19. in 26. 12. 1981.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

- MENCINGER Jože: Zemljiški maksimum. Naši razgledi, Lj., 25. 12. 1981, št. 24.
- MERHAR Viljem: Ekonomska politika in stabilizacijska usmeritev v našem gospodarstvu. Naši razgledi, Lj., 25. 12. 1981, 24.
- ŠTAJNER Rikard: Kriza 2. Anatomija neokolonializma in splošna teorija nove mednarodne ekonomske ureditve. Prev. D. Dolinar. Ljubljana, CZ 1982. 513 str. (Misel in čas, 38)

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

- HRIBAR Spomenka: Značilnosti vere v boga na Slovenskem. Ljubljana, FSPN 1981. 17+43 str. = f. (strojrep, avtograf.)
- HRIBAR Tine: Filozofske osnove sodobne teologije. 2. del. Ljubljana, FSPN 1981, 172 str. = f. (strojrep, avtograf.)
- KERŠEVAN MARKO & ANGELCA IVANČIČ: Ljubljanski srednješolci in religija. Ljubljana, FSPN 1981. 285+34+35 str. = f. (strojrep, avtograf.)
- ROTER Zdenko: Religije in verske skupnosti v SRS. Ljubljana, FSPN 1981. IV+95+23 str. = f. (strojrep, avtograf.)
- ROTER Zdenko: Socialdemografske značilnosti verne in neverne populacije. Ljubljana, FSPN 1981. 79 str. = f. (strojrep, avtograf.)
- VOLFAND Jože: Posredniško urejanje se tepe s samoupravno logiko. Delo, Lj., 26. 12. 1981.

X. ZGODOVINA – GEOGRAFIJA

- DEDIJER Vladimir: Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita. 2. knj. 1981. 1258 +V str. + pril.
- MAČEK Ivan-Matija: Spomini. (Predgovor Janez Vipotnik.) Zagreb, Globus 1981. 236 str. pril.
- PAHOR Milan: Drugi tržaški proces. (Pino Tomazič in soborci.) Ljubljana, Komunist 1981. nešteta pag. ilustr. (Spomeniki delavskega in revolucionarnega narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem, 25)

UDC 301.152.3:165

MLINAR, dr. Zdravko: Sociological Findings as Element of the Strategy of Social Development
Teorija in praksa, Ljubljana 1982, Vol. XIX, No. 1, p. 10-19

The Deficit in sociological research and findings increases the possibility for arbitrariness (subjectivism) as well as for the penetration of particularism hindering the historical interests of the working class is the conclusion given by the author of this article. The activity of the leading subjective forces, based on common sense judgments only, causes problems than rather provides solutions. Sociology can contribute – through further professionalization and socialization of this branch of science – to the decreasing of the gap between expectations and their realization. In the directing of development a tendency towards an indifferenced treatment of entire different subject – matter is present. This tendency is expressed in “unspecified” measures and uniform treatment of problems; in excessive reliance on normative changes, in the neglecting of the dialectics of continuity and discontinuity, differences among individual preferences and aggregate effects etc.

UDC 323.1:340.18

RIZMAN, dr. Rudi: Nation and Class
Teorija in praksa, Ljubljana 1982, Vol. XIX, No. 1, p. 75-84

Although Marx and Engels didn't develop a coherent of nation, their fundamental theoretical construction nevertheless implies the national dimension within the processes of disalienation and emancipation of mankind. While forming their views in connection with the Irish and Polish national question they brought forward the dialectical relationship between class and nation. The contribution of both thinkers in this field should not be understood as a mere list of “eternal truths” but rather as a possibility for better theoretical understanding of the role of nationality from a revolutionary point of view.

MLINAR, dr. Zdravko: Sociološka spoznanja kot element strategije družbenega razvoja
Teorija in praksa, Ljubljana 1982, let. XIX, št. 1, str. 10–19

Avtor v prispevku ugotavlja, da deficit v sociološkem raziskovanju in spoznanjih širi prostor za uveljavljanje arbitrarnosti (subjektivizma) ter omogoča prodiranje partikularizma na račun zgodovinskih interesov delavskega razreda. Dejavnost vodilnih subjektivnih sil, ki se opira le na zdravorazumske sodbe, povzročajo več problemov kot pa jih reši. Sociologija lahko prispeva k zmanjšanju razkoraka med pričakovanji in njihovim uresničevanjem – to pa z nadaljnjo profesionalizacijo in tudi socializacijo te vede. V usmerjanju razvoja je prisotna težnja k nediferenciranemu obravnavanju zelo različnih subjektov in vsebin, kar se izraža v »pavšalnih« ukrepih in enoličnem obravnavanju zadev; v pretiranem opiranju na normativne spremembe, v zanemarjanju dialektike kontinuitete in diskontinuitete, razlik med individualnimi preferencami in agregatnimi učinki itn.

RIZMAN, dr. Rudi: Nacionalno in razredno
Teorija in praksa, Ljubljana 1982, let. XIX, št. 1, str. 75–84

Marx in Engels nista razvila sistematične teorije o narodu. Njune temeljne teoretične konstrukcije pa vendarle implicirajo nacionalno razsežnost dezalienacije in emancipacije človeštva. V opredeljevanju do irskega in poljskega vprašanja sta Marx in Engels dokončno uveljavila dialektično gledanje na odnos med razrednimi in nacionalnimi momenti. Prispevka klasikov marksizma na tem področju ni mogoče razumeti kot nekakšen katalog »večnih resnic«, temveč bolj kot priložnost za nadaljnje teoretske razumevanje vloge nacionalnosti z revolucionarnega stališča.

PEČAR, dr. Janez: Some Characteristics of present-day Women's Deviation

Teorija in praksa, Ljubljana 1982, Vol. XIX, No. 1, p. 110-124..... :

It is impossible to come to conclusions as to why women's criminality in some societies decreases while it, simultaneously, increases in others, only on the basis of global statistical data and the so-called bio-psychological determinism, without considering socio-economic, political, ethico-historical and other factors. The question also remains as to why women reach up to hardly a quarter, and in some places only slightly more than a tenth of men's criminality. At international level statistical data are quite incomparable, since some of them involve the arrested women, others defendants and yet others convicts; besides, some data derive from the police, while others from the court activities. As far as our country is concerned, we could say, that women's eminent traditional criminality indicates certain persistency, though somewhere crimes connected with the improvement of women's equality are increasing. This concerns mostly offences committed in traffic, family and economy. It is questionable whether a general motivational and aspirational deficit in women influences criminality and how and to what extend, opportunity effects deviation, particularly since women play a major role in socialization processes. Furthermore, we do not know much about the unrevealed women's criminality due to lack of adequate research on problems regarding women - offenders.

PEČAR, dr. Janez: Nekaj posebnosti (današnje) ženske odklonosti (kriminalitete)

Teorija in praksa, Ljubljana 1982, let. XIX, št. 1, str. 110-124.....

Brez poznavanja družbenogospodarskih, političnih, etičnozgodovinskih in drugih silnic ni mogoče samo iz globalnih statističnih podatkov in s pomočjo tako imenovanega biopsihološkega determinizma sklepati, zakaj kriminalnost žensk v nekaterih družbah upada, hkrati ko v drugih narašča. Odprto je še tudi vprašanje, zakaj ženske dosegajo komaj četrtno moške kriminalnosti ali ponekod komaj nekaj nad desetino. Statistični podatki so v mednarodnem merilu dokaj neprimerljivi, ker nekateri obsegajo aretiranke, tretji obtoženke, drugi obsojenke, hkrati ko nekateri izhajajo iz policijske drugi pa iz sodne dejavnosti. Za domače razmere bi lahko rekli, da ženskam immanentna tradicionalna kriminaliteta kaže določeno vztrajnost, medtem ko se ponekod povečujejo kazniva dejanja, povezana z izboljšanjem ženske enakopravnosti. To so predvsem dejanja v prometu, družini, gospodarstvu itd. Vprašljivo je, ali splošni motivacijski in aspiracijski deficit pri ženskah vpliva na kriminalnost, in kako ter koliko priložnost deluje na dožemanje možnosti za deviantnost, zlasti še ker imajo ženske večjo vlogo v socializacijskih procesih. Tudi o prikritosti ženske kriminalnosti malo vemo, ker na splošno primanjkuje ustreznih raziskav o dosti vprašanih, ki zadevajo ženske - storilke.

PREJELI SMO V OCENO

Pavao Brajša: Človek, spolnost, zakon (psihodinamika odnosov, seksualnosti in zakona), izd. Delavska enotnost, Ljubljana 1982, 424 str. (zbirka Družboslovje)

Adolf Bibič: Moč ljudskih množic (Kardeljeva koncepcija socialistične demokracije), izd. Komunist, Ljubljana 1981, 104 str.

Zbornik Louis Adamič, prispevki s simpozija, Ljubljana, 16.—18. septembra 1981, izd. Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, 410 str.

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike, zvezek 5 in 6, izd. Slovenska matica, Ljubljana 1981, 314 str.

Samoupravljanje v združenem delu (seminarski priročnik za družbene dejavnosti), pripravila politična šola CK ZKS, izd. Komunist, Ljubljana 1981, 209 str.

Samoupravljanje — put oslobađanja rada, teoretske razprave z znanstvenega zbora »Misel in revolucionarno delo Edvarda Kardelja«, pripravil Jugoslovanski center za teorijo in prakso samoupravljanja Edvard Kardelj v Ljubljani, izd. Delavska enotnost, Ljubljana 1981, 592 str.

Vestnik Inštituta za marksistične študije SAZU, 1980/2, Aktualna vprašanja teorije znanosti in marksizem, izd. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1981, 212 str.

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Lazar Mojsov: Zgodovinske demarkacije pred Zvezo komunistov Jugoslavije

Slavko Soršak: Idejnopolitična in družbena vsebina koncepcije splošne ljudske obrambe v SFRJ

Zoran Jelenc: Politična kultura socialističnega samoupravljanja in izobraževanje odraslih

Enrico Berlinguer: Prenova politike in prenova KPI